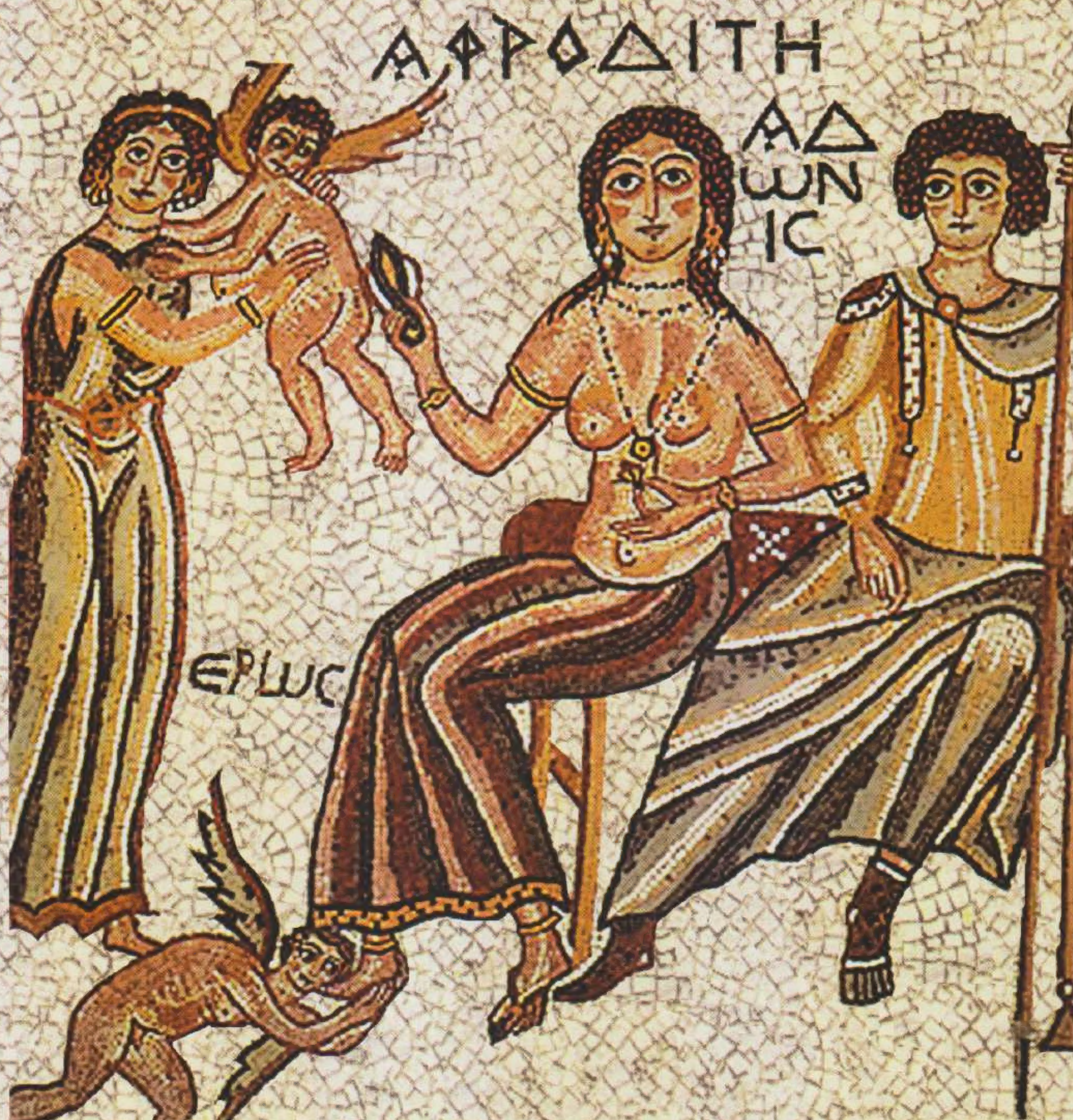
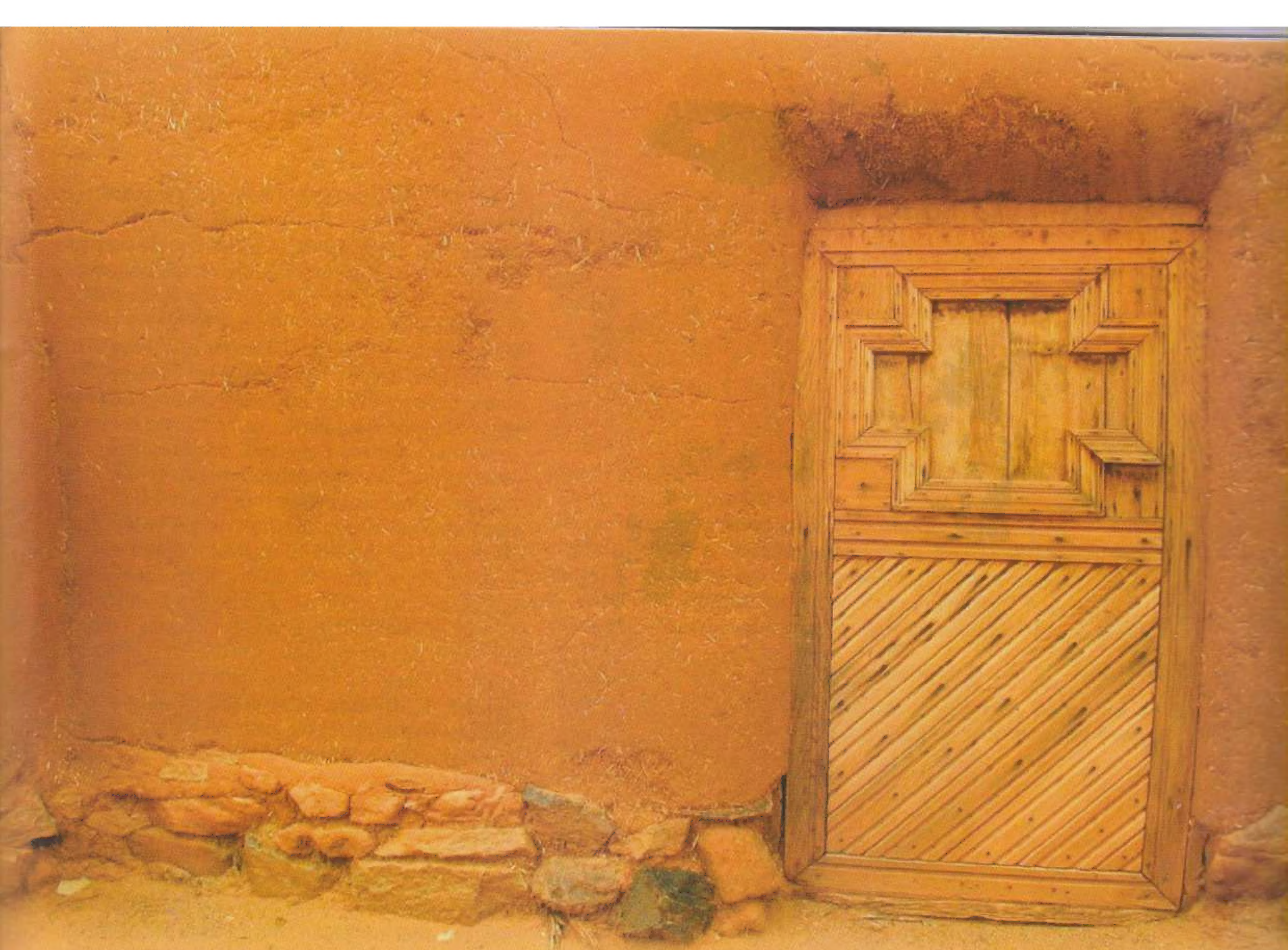
ΤΟ ΕΡΩΤΙΚΌ ΒΥΖΆΝΤΙΟ

Το «ερωτικό» βυζάντιο

Όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες διέπονται από το ερωτικό στοιχείο που αποτελεί θεμελιώδη έκφραση της ανθρωποποίησης. Όντως, η μεταβολή του γενετήσιου ενστίκτου σε **έρωτα** σημαδεύει τη μετάβαση από το ζώο στον άνθρωπο. Πάνω στον έρωτα, ή μέσω του έρωτα, εν συνεχεία, θα οικοδομηθεί η οικογένεια ως σταθερός πυρήνας κοινωνικοποίησης του ανθρώπου και ως απαραίτητη βάση για τη συσσώρευση των γνώσεων και των δεξιοτήτων που επιτρέπουν την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών. Μια λίγο-πολύ σταθερή οικογένεια είναι προϋπόθεση για τη μετάδοση του διευρυνόμενου γνωστικού αποθέματος από γενιά σε γενιά.

Χωρίς τον έρωτα, ο οποίος σταδιακώς ξεπερνάει τη γενετήσια καθήλωσή του και επεκτείνεται σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, δεν θα μπορούσε να υπάρχει ούτε η τέχνη, ούτε όλες οι μορφές της ειδικά ανθρώπινης «υπεραναπλήρωσης», όπως η θρησκεία, το ιερό, ο πολιτισμός εν τέλει. Όλα αυτά τα γνωρίζουμε πλέον εν εκτάσει εδώ και έναν περίπου αιώνα, μετά τον **Φρόυντ** και μισόν αιώνα μετά το *Έρως και Πολιτισμός* του **Χέρμπερτ Μαρκούζε**.

Ο πολιτισμός, μας λέει ο Φρόυντ, σε μια αμφισβητούμενη σήμερα άποψη, συνιστά μια υπεραναπλήρωση του γενετήσιου ενστίκτου και της αρχής της απόλαυσης, γι' αυτό και αποτελεί «πηγή δυστυχίας». Με αυτή την έννοια, όσο οι κοινωνίες προχωρούσαν στον πολιτισμό, τόσο και πιο δυστυχισμένοι και καταπιεσμένοι γίνονταν οι άνθρωποι. Αυτή η αρχή υποφώσκει εξ άλλου στη ρουσσωϊκή αντίληψη για τον «ευτυχισμένο άγριο» που ζει σύμφωνα με τις «επιταγές της Φύσης».

Είναι γεγονός πως ένας βαθμός «υπεραναπλήρωσης», δηλαδή επένδυσης του ερωτικού στοιχείου στην τέχνη, το ιερό, την εργασία, αποτελεί προϋπόθεση της ανάπτυξης του πολιτισμού. Και σχετικά **ισορροπημένες** κοινωνίες ήταν εκείνες που συνδύαζαν με αρμονικό τρόπο τη διοχέτευση του ερωτικού στοιχείου στον πολιτισμό και τη δημιουργικότητα, παράλληλα με την ερωτική διάσταση των ανθρώπινων σχέσεων και την απόλαυση. Αντίθετα, **προβληματικές** υπήρξαν πάντα οι κοινωνίες που υπεραναπλήρωναν τον ανθρώπινο ερωτισμό σχεδόν στο σύνολό του, προς την κατεύθυνση της παραγωγής και της παραγωγικότητας, κατασκευάζοντας δυστυχισμένους ανθρώπους, όπως συμβαίνει κατά την **προτεσταντική** φάση του καπιταλισμού, την οποία και περιγράφει εν τέλει ο Φρόυντ. Το ίδιο δυστυχείς παραμένουν και οι κοινωνίες που στρέφουν τον ερωτισμό σχεδόν αποκλειστικά προς την «ηδονοθηρία», τον καταναλωτισμό, και μια δήθεν διαρκή στιγμιαία απόλαυση, όπως κάνει ο όψιμος καταναλωτικός καπιταλισμός σήμερα. Ο **αρχαίος ελληνικός πολιτισμός** προσφέρει ίσως ένα παράδειγμα αυτής της ισορροπίας στην κατανομή του ερωτικού ενστίκτου. Όπως λέει ο Μαρξ, «οι αρχαίοι Έλληνες μας γοητεύουν γιατί υπήρξαν 'φυσιολογικά παιδιά'».

Τι όμως μπορούμε να πούμε για το **Βυζάντιο**; Το ιδεώδες του χριστιανικού πολιτισμού δεν είναι η απόλυτη «υπεραναπλήρωση», η

διοχέτευση του ερωτικού στοιχείου στον έρωτα του θείου και η απόρριψη του «κόσμου»; Οι μοναχοί και οι μοναχές δεν είναι αποκλειστικά εραστές του Θεού; Μπορούμε να μιλάμε λοιπόν για ερωτισμό και ερωτικό στοιχείο στο Βυζάντιο, πέρα από τη σχέση με τον Θεό και το επέκεινα; Αυτή δεν είναι, εξ άλλου, η εικόνα που λίγο-πολύ μας έχει διοχετευτεί για το Βυζάντιο; Μιας κοινωνίας, απ' όπου απουσιάζει ουσιαστικώς το εγκόσμιο στοιχείο και τα πάντα στρέφονται στο επέκεινα; Που τα περισσότερα κείμενα είναι θρησκευτικά, η τέχνη επικεντρώνεται κατ' εξοχήν στην Αγιογραφία, και οι βασικές διαμάχες είναι θεολογικού χαρακτήρα;

***

Ο βασικότερος στόχος του ανά χείρας αφιερώματος είναι να καταδείξει το **ανυπόστατο** αυτής της αντίληψης. Το Βυζάντιο αποτελεί μια ολοκληρωμένη κοινωνία που, παρά τη μεγάλη σημασία που αποδίδει στο ιερό, δεν παύει να θεραπεύει και το ενταύθα, και να επενδύει παράλληλα τον ερωτισμό του

Η ΘΕΑ ΤΗΣ ΑΝΟΙΞΗΣ, ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ, ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΛΑΤΙΟΥ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 6ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ

στη γενετήσια λειτουργία αλλά και στον υψηλό έρωτα.

Όσο για το γεγονός ότι από το Βυζάντιο διασώθηκαν κυρίως τα θρησκευτικά μνημεία και κείμενα, σχετίζεται με τη συνολικότερη **μοίρα** του τόπου μας. Το μεγαλύτερο μέρος των κοσμικών μνημείων και κειμένων χάθηκε γιατί το βυζαντινό κράτος κατελύθη και ο πολιτισμός του κατεστράφη. Διασώθηκε μόνον η **θρησκεία** και η **λαϊκή παράδοση**. Η Ορθοδοξία ήταν ο μόνος θεσμός του Βυζαντίου ο οποίος επιβίωσε στους δύσκολους αιώνες της Κατοχής. Γι' αυτό και σώθηκαν κυρίως οι εκκλησιές και η εκκλησιαστική ζωγραφική. Εξ άλλου και από την αρχαία Ελλάδα, τα σημαντικότερα μνημεία που διασώθηκαν είναι οι ναοί και τα αγάλματα των θεών, δηλαδή μνημεία θρησκευτικά. Μόνο που σε ό,τι αφορά αυτά, το ξεχνούμε, γιατί δεν αφορούν την σημερινή θρησκεία και επομένως τα προσλαμβάνουμε ως απλούς ανδριάντες και κίονες, παραθεωρώντας τον ιερό, για τους αρχαίους Έλληνες, χαρακτήρα τους.

Η σχετικά **ισορροπημένη** φύση του βυζαντινού κόσμου, συγκριτικά με τον ύστερο δυτικό Μεσαίωνα, ως προς τη σχέση του επέκεινα και του ενταύθα, του ιερού και του ερωτικού στοιχείου, αποτελεί συνέπεια δύο παραγόντων:

Α. Η ίδια η Ορθοδοξία, μετά από μία πρώτη περίοδο αποδοχής της νεοπλατωνικής αντίληψης που **αντιπαραθέτει** πνεύμα και ύλη, κόσμο και επέκεινα, αποδέχεται την **ενότητα ύλης και πνεύματος**. Ο ελληνισμός μπόρεσε να δείξει το πραγματικό του ανάστημα από τον τρόπο που επεξεργάστηκε τη βυζαντινή ορθοδοξία. Το ελληνικό πνεύμα θα διαποτίσει την πατερική θεολογία με την ελληνική πίστη στη φύση «που ακτινοβολεί στο έργο του Αγίου Βασιλείου, του Γρηγορίου Νύσσης ή του Μάξιμου του Ομολογητή. Γι' αυτούς, ο κόσμος δεν είναι [μια] ζοφερή φυλακή»[1]. Σύμφωνα με τον Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη, τον πατέρα του χριστιανικού μυστικισμού, ο κόσμος αποτελεί μία «θεοφάνεια», μία «φανέρωση του Θεού». Ο Μάξιμος, στην κριτική του στον Ωριγένη, θα τονίσει με απόλυτη σαφήνεια πως θα πρέπει να απορρίψουμε ασυζητητί κάθε αντίληψη σύμφωνα με την οποία «αυτό το μοναδικό αριστούργημα που συνιστά ο ορατός κόσμος, μέσα στον οποίο ο Θεός αναγνωρίζεται από μία σιωπηλή αποκάλυψη, έχει ως αποκλειστική αιτία την αμαρτία». Κατά συνέπεια, γίνεται αποδεκτός ο κόσμος και όλες οι εκφράσεις του, ανάμεσά τους και ο εγκόσμιος έρωτας. Γι' αυτό και τόσοι και τόσοι κληρικοί, όπως ο **Κεφαλάς**, ο **Βασιλάκης**, ο **Πλανούδης**, θα γράψουν ή θα συλλέξουν ερωτικά κείμενα, παρ' ότι η εκκλησία προσπαθούσε πάντα να διοχετεύσει τον ερωτισμό στα νόμιμα πλαίσια του γάμου.

Παράλληλα, η εκκλησία στο Βυζάντιο, σε αντίθεση με τη Δύση όπου για πολλούς αιώνες η καθολική εκκλησία και ο Πάπας αποτελούσαν τον μοναδικό σταθερό θεσμό και είχαν αναλάβει το σύνολο της ζωής, κοσμικής και μη, είναι υποχρεωμένη να δέχεται την ύπαρξη και τη λειτουργία του **κράτους**, με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να μην έχει σχέση με την εκκλησία και ένα μεγάλο μέρος της λογοτεχνίας να γράφεται από λαϊκούς. Γράφει ο μεγάλος βυζαντινολόγος Χανς-Γκέοργκ Μπεκ:

> Επειδή η τρέχουσα αντίληψη θέλει τον Βυζαντινό έναν άνθρωπο φανατικά προσηλωμένο σε δογματικές λεπτολογίες και σχολαστικότητες, ή τουλάχιστον τον φαντάζεται ως «anima naturaliter theologica», θα συνεχίσουμε εδώ λίγο ακόμα με τη στατιστική. [ ] Με χονδρικούς υπολογισμούς, η αναλογία των συγγραφέων που ασχολήθηκαν με τη θεολογία στο σύνολο των βυζαντινών λογίων δεν πρέπει να ξεπερνάει τα 2/5 περίπου. Αν προσπαθήσουμε να ελέγξουμε αυτή την αναλογία με βάση τα χειρόγραφα που σώθηκαν [ ] και αν παραβλέψουμε προς στιγμή τους συμμιγείς κώδικες, τότε, διαβάζοντας λόγου χάρη τον κατάλογο των ελληνικών χειρογράφων του Escorial, θα δούμε ότι, στα 210 (περίπου) χειρόγραφα που έχουν λίγο πολύ αμιγώς θεολογικό περιεχόμενο, αναλογούν γύρω στα 330 χειρόγραφα που θα μπορούσαμε να τα χαρακτηρίσουμε «κοσμικά».[2]

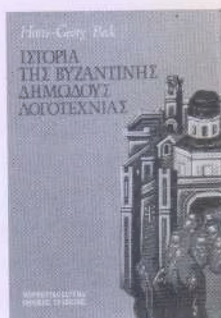
Έτσι στο Βυζάντιο υπάρχει φιλοσοφία αυτονομημένη από τη θεολογία, από δε τον 11ο αιώνα και μετά, αυτόνομη λογοτεχνική παραγωγή καθώς και ισχυρή λαϊκή παράδοση.

Β. Ο δεύτερος, αποφασιστικής σημασίας, παράγων είναι η ύπαρξη της **αρχαίας ελληνικής και ελληνιστικής παράδοσης** η οποία αναδεικνύεται διαρκώς μέσα από την επιβίωση παγανιστικών εορτών, όπως των Βρουμαλίων, των Κρονίων κ.λπ., που συνεχίζονται μέχρι την υστεροβυζαντινή περίοδο.

Όπως παρατηρεί ο καθηγητής του Παν. της Ν. Υόρκης και κληρικός Δ. Κωνσταντέλος, στο «Μαρτύριον τοῦ

1. Kostas Papaioannou, *La peinture byzantine et russe*, Ed. Rencontre Lausanne, 1965 (υπό έκδοση στα ελληνικά, Εναλλακτικές Εκδόσεις), μτφρ. Ελένη Νάκου, σ. 17-19.

2. Hans-Georg Beck, *Η Βυζαντινή χιλιετία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, σ. 237.

HANS GEORG BECK, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΔΗΜΩΔΟΥΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ*, ΕΚΔ. ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ, ΑΘΗΝΑ 1999, ΣΕΛ. 360

ἁγίου Δασίου», που γράφηκε κατά τον 11ο αιώνα, καταδικάζονται τα άσεμνα και αθέσμια παίγνια, τα μυσαρά είδωλα και ό,τι διαδραματιζόταν κατά την εορτή των αρχαίων Κρονίων. Σύμφωνα με τον βιογράφο του Μάρτυρα Δασίου, διατηρούνται σχεδόν αναλλοίωτες οι γιορτές στις Καλένδες του Ιανουαρίου, όπου οι εορτάζοντες μεταμφιέζονται, συμμετέχουν σε ανόσιες πομπές και παίρνουν τη μορφή του διαβόλου φορώντας δέρματα τράγων, αποβάλλοντας τη χριστιανική ταυτότητά τους:

> Αὕτη ἡ μυσαρὰ παράδοσις καὶ μέχρις ἡμῶν τῶν ἐσχάτων περιελθοῦσα ἀθλιωτέρως παραφυλάττεται. [ ] Ἐν γὰρ τῇ ἡμέρᾳ τῶν καλανδῶν Ἰανουαρίων μάταιοι ἄνθρωποι τῷ ἔθει τῶν Ἑλλήνων ἐξακολουθοῦντες χριστιανοὶ ὀνομαζόμενοι μετὰ παμμεγέθους πομπῆς προέρχονται, ἐναλλάττοντες τὴν ἑαυτῶν φύσιν, καὶ τὸν τρόπον καὶ τὴν μορφὴν τοῦ διαβόλου ἐνδύονται. Αἰγείοις δέρμασι περιβεβλημένοι, τὸ πρόσωπον ἐνηλλαγμένοι ἀποβάλλουσιν ἐν ᾧ ἀναγεννήθησαν ἀγαθῷ καὶ διακατέχουσιν ἐν ᾧ ἐγεννήθησαν κακῷ...».[3]

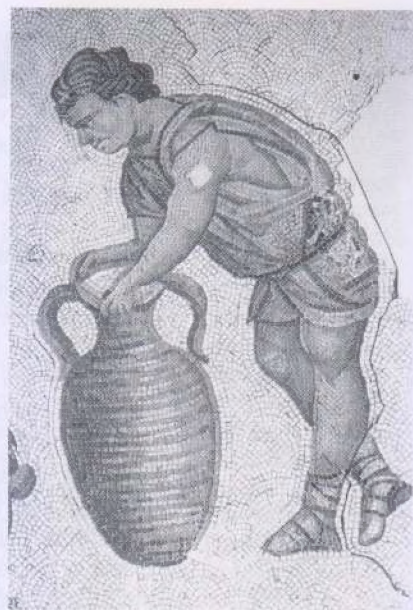
Τα «Κρόνια», που ήταν αρχαία εορτή προς τιμήν της χρυσής εποχής του Κρόνου, τα οποία συνδέθηκαν μετέπειτα με το φαγοπότι, την ελευθερογαμία και οργιαστικές συμπεριφορές, ταυτίστηκαν δε από τους Ρωμαίους με τα Σατουρνάλια, ή Βρουμάλια, φαίνεται πως επιβίωναν ακόμα τον 13ο αιώνα. Στον αρχόμενο 13ο αιώνα, ο Νικήτας Χωνιάτης (1155-1217), αναφερόμενος στις ερωτικές περιπέτειες του Ανδρόνικου Κομνηνού, υποστηρίζει πως, κατά τα Κρόνια, δεν δίσταζε να διαπράττει ανόσιες πράξεις με ενδεκάχρονη συγγενή του, «οὐκ ᾐσχύνετο Κρονίων ἀπόζων ἀνεψιοῦ γυναικὶ μιλτοπαρνίῳ καὶ τρυφερᾷ καὶ μήπω τὸ ἑνδέκατον ἔτος... ἀθεμίτως συγκατακρίνεσθαι...»[4]. Επομένως, οι βαθιά ριζωμένες ελληνικές παραδόσεις επιβεβαιώνουν την επιβίωση και επανεμφάνιση του ερωτισμού και του εγκόσμιου στοιχείου.

Παράλληλα, και στο επίπεδο της **λόγιας** παραγωγής, η αρχαία Ελλάδα παραμένει το πρότυπο και ο κανόνας στη φιλοσοφία, τις επιστήμες, τη λογοτεχνία. Από τον πατριάρχη Φώτιο έως τον Πλήθωνα και από τον Παύλο Σιλεντιάριο τον 6ο αιώνα έως τον Μακρεμβολίτη και την Άννα Κομνηνή, το ελληνικό μέτρο αποδεικνύεται παντοδύναμο.

Λαϊκά στιχουργήματα όπως η *Παιδιόφραστος Διήγησις των Τετραπόδων*, λόγια έργα όπως ο *Υσμινίας και η Υσμίνη*, επιγράμματα καταπληκτικού ύφους, όπως τα ερωτικά του *Σιλεντιάριου* και προγυμνάσματα όπως του μοναχού Βασιλάκη καλλιεργούν το ερωτικό είδος χωρίς να χρειάζεται να κρύβονται. Όπως μάλιστα τόνισε ο Μπεκ, δεν κάηκε ποτέ κείμενο για το άσεμνο περιεχόμενό του ούτε διώχθηκε κάποιος συγγραφέας γι' αυτό.

Εν κατακλείδι, σε αντίθεση με τα συνήθως και ευκόλως θρυλούμενα, το Βυζάντιο παραμένει μια εξαιρετικά ανεκτική, για την εποχή της, κοινωνία, η οποία κατορθώνει να συνδυάζει τη βαθιά πνευματικότητα και τον «έρωτα του θείου» με τον εγκόσμιο έρωτα και τη χαρά της ζωής, διαμορφώνοντας ήδη το γνώριμό μας ελληνικό «συναμφότερον». Ιδιαίτερα, δε, κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο φαίνεται πως, παράλληλα με τις «Αναγεννήσεις» του αρχαιοελληνικού ήθους και ύφους, χαλαρώνουν ακόμα περισσότερο οι απαγορεύσεις. Το τελευταίο επιβεβαιώνεται τόσο από τα λόγια και δημώδη μνημεία, όπως και από το ότι ατονεί το αυστηρό νομικό πλαίσιο που είχε κληρονομηθεί από τους Ρωμαίους. Φαίνεται πως πολλές από τις αυστηρές ποινές που περιγράφει ο καθηγητής Σπ. Τρωϊάνος στο άρθρο του δεν εφαρμόζονταν πλέον.

Πάντως, θα πρέπει πάντα να θυμόμαστε πως το «ιερό» παραμένει πάντα ισχυρό και η ισορροπία του με το εγκόσμιο πρέπει να αντιμετωπίζεται υπό το πρίσμα των συνθηκών της εποχής που εξετάζουμε.

ΓΑΛΑΤΑΣ, ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ, ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΛΑΤΙΟΥ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 6ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ

Στο αφιέρωμα περιλαμβάνονται κείμενα και αποσπάσματα από ευρύτερες εργασίες: του **Γιώργου Καραμπελιά**, για την ερωτική λογοτεχνική παραγωγή του ύστερου Βυζαντίου˙ του **Μιχάλη Μερακλή** για το παλαιολόγειο ερωτικό μυθιστόρημα και μάλιστα το «Καλλίμαχος και Χρυσορρόη»˙ του **Σπύρου Τρωϊάνου**, για τη νομοθεσία και τις ποινές γύρω από τις γαμικές και σεξουαλικές παραβάσεις˙ απόσπασμα από το μνημειώδες έργο του **Φαίδωνα Κουκουλέ**, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, με θέμα το γάμο, την παλλακεία κ.ά.˙ μια σύντομη παρουσίαση της *Παιδιοφράστου* από τον **Γιώργο Μπαλόγλου**, η οποία, επειδή αναφέρεται σε ζώα και στις σεξουαλικές τους προτιμήσεις, είναι ιδιαίτερα αθυρόστομη˙ μία ανάλυση του **Νικηφόρου Αρμενόπουλου** για τη σχέση ερωτισμού και ορθοδοξίας˙ την παρουσίαση της *Απόκρυφης Ιστορίας* του Προκόπιου από τον **Νίκο Βεντούρα**˙ δύο αποσπάσματα από το *Βυζαντινόν Ερωτικόν* του **Χ.-Γ. Μπεκ**, το πρώτο για τις ερωτικές παρεκτροπές του Ανδρόνικου Α΄ Παλαιολόγου, όπως τις παρουσιάζει το Νικήτας Χωνιάτης, και το δεύτερο για το «βυζαντινό συναμφότερον» μεταξύ ερωτισμού και ορθοδοξίας˙ από το βιβλίο του **Ρόντρικ Μπήτον**, *Η ερωτική μυθιστορία του ελληνικού Μεσαίωνα*, παραθέτουμε ένα απόσπασμα για τη συνέχεια της βυζαντινής παράδοσης στην ενετοκρατούμενη Κρήτη. Τέλος, παρουσιάζονται αυτούσια αποσπάσματα από την *Παλατινή Ανθολογία*, τον *Διγενή Ακρίτα*, την *Παιδιόφραστο Διήγηση*, τα *Ερωτικά Ροδιακά*, και την *Πασιφάη και τον Ταύρο* του Βασιλάκη.

Υ.Γ. Παρότι αρκετά από τα αποσπάσματα μπορούν να χαρακτηρισθούν ελευθεριάζοντα ή ακόμα και «άσεμνα», κρίναμε ότι δεν θα έπρεπε να τα «λογοκρίνουμε», ακριβώς για να καταδειχθεί η αποκεκρυμμένη πραγματικότητα του Βυζαντίου, σε ένα αφιέρωμα με λαογραφική, συν τοις άλλοις, αξία. Παρ' όλα ταύτα, τα αποσπάσματα π.χ. από την *Παλατινή Ανθολογία* ή την *Απόκρυφη Ιστορία* του Προκόπιου δεν περιλαμβάνουν τα πιο «τολμηρά» στιχουργήματα, αλλά εκείνα που θεωρήσαμε υψηλότερης ποιότητας.

***

3. Βλέπε Δημήτριος Κωνσταντέλος, «Μαρτυρίες για την Ταυτότητα των Βυζαντινών και των Ρωμιών σε ελληνικές Πηγές», περιοδ. *Πεμπτουσία*, τεύχ. 7,8,9, Δεκέμβριος 2001 - Νοέμβριος 2002, και Cumont, Franz, Les Actes de S. Dasius, Analecta Bollandianna, τομ. 16 (1897), σσ. 5-16, κυρίως σ. 12.

4. *Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, Χρονικὴ Διήγησις*, εκδ. Ioannes Aloysius Van Dieten, Βερολίνο Walter de Bruyter, 1975, σσ. 275-276.

το βυζαντινό μυθιστόρημα ή το «δικαίωμα στον έρωτα»*

του Γιώργου Καραμπελιά

Η λογοτεχνική παραγωγή της υστεροβυζαντινής περιόδου βρίθει από νεοφανή και νεωτερικά στοιχεία και κυρίως από τη γενικευμένη «επιστροφή» του κοσμικού μυθιστορήματος που, μετά τη μεγάλη παραγωγή της ελληνιστικής περιόδου και της «δεύτερης σοφιστικής», φάνηκε να στερεύει. Μέχρι τον δέκατο ή τον ενδέκατο αιώνα, τα ιστορικά έργα, οι Βίοι Αγίων, οι χρονογραφίες, φαίνεται να υποκαθιστούν εν μέρει το μυθιστόρημα, ακόμα και το ερωτικό. Έτσι, η Ἀπόκρυφη Ἱστορία τοῦ Προκόπιου για τη Βυζαντινή Αυλή της εποχής της Θεοδώρας υποκαθιστά το ερωτικό μυθιστόρημα, ενώ οι πολυάριθμοι Βίοι και οι περιπέτειες των Αγίων, το περιπετειώδες. Ωστόσο, στη νέα χιλιετία, αναδύεται ένα νέο πνεύμα. Το *Ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη*, γραμμένο σε δημώδη γλώσσα με λόγιες παρεκβάσεις, εγκαινιάζει μια εποχή όπου το στοιχείο της κοσμικής μυθιστορίας επανανακαλύπτεται, ενώ ταυτόχρονα εισάγεται και πάλι, μετά τα ελληνιστικά μυθιστορήματα, το ερωτικό στοιχείο. Γι' αυτό ο *Διγενής*, υπογραμμίζει ο Μπεκ[1], δεν είναι απλώς το έπος του νέου ελληνισμού αλλά σημαδεύει και την πρώιμη επανεμφάνιση του ερωτικού στοιχείου στη λογοτεχνία. Στο έπος δεν πρόκειται μόνο για τον έρωτα του ήρωα για την ηρωίδα, που αποτελεί βασικό στοιχείο του μύθου, αλλά και την περιγραφή των ερωτικών παρεκτροπών του με μια νεαρή αραβικής καταγωγής ή με την Αμαζόνα Μαξιμώ.

Τον 11ο αιώνα, θα μεταφραστεί από τα συριακά και θα έχει ευρύτατη διάδοση, όπως φαίνεται από το πλήθος των χειρογράφων που βρέθηκαν, το *Βιβλίο του Συντίπα του φιλοσόφου*, που αναφέρεται στον θρυλικό «Σιντμπάντ» (Σεβάχ) των Αράβων. Αυτό το βιβλίο, που μεταφράστηκε σε αναρίθμητες γλώσσες –και, σύμφωνα με τον Κρουμβάχερ, «η ευρύτητα της διαδόσεώς του ήταν εφάμιλλη με εκείνη των Γραφών»– περιγράφει τις ερωτικές μηχανορραφίες των γυναικών. Για τον Κρουμβάχερ, επρόκειτο για αφήγημα αρχικά ινδικής προέλευσης που, μέσω των Αράβων, έφτασε στο Βυζάντιο και μετά σε ολόκληρο τον δυτικό και τον σλαβικό κόσμο, και από το οποίο, μέσω δυτικών διασκευών, άντλησε ένα μεγάλο μέρος του υλικού του ο Βοκκάκιος για το *Δεκαήμερο*. Και όμως, σήμερα γνωρίζουμε πως το πρωτότυπο του Συντίπα είναι ένα χαμένο ελληνιστικό μυθιστόρημα που πέρασε στην Ανατολή για να επιστρέψει ως αντιδάνειο, μερικούς αιώνες αργότερα, στον ελληνικό κόσμο και αναφέρεται στην ιστορία του βασιλιά Κύρου και των επτά σοφών του, που δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τις πανουργίες των γυναικών[2]. Η περιπέτεια των μεταμορφώσεων και της διάδοσης του «Συντίπα» αποτελεί ήδη ένα συναρπαστικό... μυθιστόρημα για την επίδραση του ελληνιστικού κόσμου σε όλη την Ανατολή, καθώς και για τις πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους κόσμους της Μεσογείου· εδώ μας ενδιαφέρει μάλλον η χρήση του για την επανεισαγωγή του ερωτικού μυθιστορήματος και του ερωτισμού στον ελληνικό κόσμο, που σε ένα βαθμό περιοριζόταν από την αυστηρότητα των ηθών της Εκκλησίας.

ΠΡΩΤΟΓΡΑΜΜΑΤΑ Μ, Ω, Ρ, Τ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΑ

Όπως τονίζουν οι βυζαντινοί φιλόλογοι, μια άλλη μέθοδος για να επιτευχθεί το ίδιο αποτέλεσμα ήταν εκείνη των «προγυμνασμάτων» της ρητορικής, καθώς και η «ηθοποιία», όπου ένας μαθητής αναλαμβάνει να παρουσιάσει μια ιστορική ή μυθική προσωπικότητα με τον πιο ολοκληρωμένο τρόπο[3]. Αυτά τα προγυμνάσματα αποκαλούνται ήδη «διηγήματα». Η παρουσίαση ερωτικών θεμάτων από την αρχαία ιστορία ή μυθολογία ήταν ένας τρόπος για να προσεγγίζονται τα ανάλογα ζητήματα ήδη από την εποχή των Κομνηνών. Ο *Νικηφόρος Βασιλάκης*, κληρικός και ιεροκήρυκας της Αγίας Σοφίας, σε μια «ηθοποιία» του με τον τίτλο «Τι είπε η Πασιφάη όταν ερωτεύτηκε τον ταύρο», περιγράφει την ακαταμάχητη ερωτική έλξη της Πασιφάης για τον ταύρο:

Τι βλέπω, ω θεοί, πόσο συγκλονίζεται η ψυχή μου! Τα μάτια μου τα θαμπώνει η εξαίσια μορφή ενός ταύρου ολοζώντανου, αφροδίσιου, αξιέραστου, σαν τον Πλούτο, θα έλεγε κανείς. Χαμογελάει γλυκά σαν την Αφροδίτη και με το εκθαμβωτικό βλέμμα του Έρωτα. [...]

Δεν ντρέπομαι γι' αυτή την αγάπη, σαν να ήταν αφύσικη. Και η Ευρώπη αγάπησε έναν ταύρο και μια άλλη κοπέλα ένα άλογο· και, όπως στη δική μου περίπτωση, ήταν αφύσικο αυτό, έστω και αν πίσω από τον ταύρο κρυβόταν ο Δίας και πίσω του ο Ποσειδώνας. [...]

Αλλά τι είναι αυτά που λέω; Σε ποια δίχτυα μπλέκομαι; [...] Κατηγορώ τον Έρωτα! Πώς του ήρθε στο νου αυτό το βουκολικό παιγνίδι; [...] Ζηλεύω την αγελάδα. Χωρίς καθόλου φτιασίδια και καλλυντικά, έχει την τύχη να έχει τέτοιον εραστή.

[...] Τώρα όμως στέκω ανάμεσα στον Έρωτα και τη Φύση· εκείνος με σπρώχνει να ενωθώ με τον ταύρο, αυτή δεν το επιτρέπει. Εκείνος ανάβει μέσα μου έναν παράξενο πόθο και με τυραννάει, αυτή με τραβάει μακριά και μου αρπάζει με τη βία ό,τι θέλει να μου δώσει ο Έρωτας. Η Φύση δεν θέλει και ο Έρωτας δεν θέλει να νικήσει η Φύση[4].

Η φρασεολογία, η αναφορά στους αρχαίους θεούς και η

* Προδημοσίευση από το υπό έκδοσιν βιβλίο, *Το 1204 και η γένεση του νεότερου ελληνισμού*

μυθοπλασία αποτελούν έκπληξη μόνον για όσους έχουν ταυτίσει το Βυζάντιο με κάποιον μεσαιωνικό καλογερισμό. Εν τέλει, η Πασιφάη του κληρικού Βασιλάκη θα επικαλεστεί τη θεά Ήρα και θα επιστρατεύσει τον Δαίδαλο για να κατασκευάσει μια τεχνητή αγελάδα που θα της επιτρέψει να πιάσει τον «ποθητό ταύρο τον ανέραστο», και τότε ό,τι ακολουθήσει *«δεν (θα) αφορά κανέναν άλλο εκτός από εμένα την ίδια και τον θεό Έρωτα»*.

Ο Βασιλάκης, σε άλλα του προγυμνάσματα –πέντε εξ αυτών έχουν ως θέμα τους αρχαιοελληνικούς μύθους, ενώ έχει γράψει και δεκαπέντε «διηγήματα»[5]–, παρουσιάζει τον Έρωτα να επαίρεται ότι οδήγησε τον πατέρα της Μύρρας να πλαγιάσει με την ίδια του την κόρη, που κατόπιν γέννησε τον Άδωνι, ή τον Δία να διαλογίζεται τον τρόπο να πλησιάσει την Ιώ, που είχε μεταμορφώσει σε αγελάδα η Ήρα κ.λπ. Επί πλέον, έγραψε και τέσσερα «σκωπτικά ποιημάτια», τα οποία έχουν χαθεί[6].

Την ίδια εποχή διαβάζονται πολύ τα ελληνιστικά μυθιστορήματα και ο Ευριπίδης, καθώς και ο *Αλκίφρων*, του οποίου η συλλογή επιστολών περιέχει μεγάλο αριθμό από επιστολές εταιρών. Την ανάγνωσή τους, για τη διαμόρφωση ενός καλού ύφους, συμβουλεύει και ένα απόσπασμα του 12ου αιώνα, το οποίο υπάρχει και μεταξύ των σωζομένων του Γρηγορίου επισκόπου Κορίνθου: «Ἀνάγνωθι Λευκίππην (δηλαδή τον Τάτιο, Γ.Κ.), Χαρίκλειαν (δηλ. τον Ηλιόδωρο, Γ.Κ.), Λουκιανόν, Συνέσιον, Ἀλκίφρονος ἐπιστολάς»[7].

Έχει προετοιμαστεί έτσι το έδαφος για την εμφάνιση του μυθιστορήματος, και γενικότερα της μυθοπλασίας, έμμετρης ή πεζής, λόγιας ή δημώδους.

Το λόγιο μυθιστόρημα

Αίφνης δε, τον 12ο αιώνα εμφανίζεται μια σειρά κειμένων που θα διεκδικήσουν την ονομασία μυθιστόρημα. Κατ' αρχάς, πρόκειται για τα λεγόμενα λόγια έμμετρα μυθιστορήματα *Ῥοδάνθη καὶ Δοσικλῆς* του Θεόδωρου Πρόδρομου, γραμμένο στα μέσα του 12ου αιώνα, *Δροσίλλα καὶ Χαρικλῆς* του Νικήτα Ευγενιανού, *Ὑσμίνη καὶ Ὑσμινίας* του Ευστάθιου Μακρεμβολίτη καθώς και *Ἀρίστανδρος καὶ Καλλιθέα* του Κωνσταντίνου Μανασσή, που πέθανε το 1187 ως επίσκοπος, από το οποίο σώζονται μόνο αποσπάσματα[8]. Αυτά τα τέσσερα «λόγια μυθιστορήματα» της κομνήνειας περιόδου στηρίζονται στα ελληνιστικά μυθιστορήματα. Σύμφωνα με τον Μπεκ, το ερωτικό μυθιστόρημα του Μακρεμβολίτη «έφτασε σε τέτοιο βαθμό διεισδυτικότητας που δεν υπάρχει ούτε στο έργο του Ταtίου ούτε στο έργο του Ηλιοδώρου»[9]. Θεωρείται *το πρώτο μυθιστόρημα* που χρησιμοποιεί την τεχνική της αφήγησης στο πρώτο πρόσωπο. Παρ' όλο δε που παραμένει άθικτη η παρθενία της Υσμίνης, εν τούτοις τα όνειρα του Υσμινία πλημμυρίζουν από το πάθος του γι' αυτήν. Ο Ευγενιανός –που φαίνεται να γνωρίζει το μυθιστόρημα του Λόγγου *Δάφνις καὶ Χλόη*– κάνει ευθείες ή έμμεσες αναφορές στο ερωτικό πάθος. Έτσι, μία από τις ηρωίδες των παρεκβάσεων του μυθιστορήματός του θυμάται:

Χθὲς εἶχε πῦρ δίψης με, καὶ λαβὼν ὕδωρ
-τυχὸν γὰρ οὕτω τὴν ὁδὸν διηρχόμην-
ὡς ἄμβροτον ῥοῦν ἐξέπινον εἰς κόρον.
Μέμνησο τῆς χθές· σὺ γὰρ ἡ διδοῦσά μοι.[10]

Ενώ αλλού τονίζει πως: «οὐκ οἶδε αἰδῶ Κύπρις, οὐδ' Ἔρως ὄκνον» (Η Αφροδίτη δεν γνωρίζει καμία ντροπή και ο δισταγμός είναι άγνωστος στον έρωτα).

ΑΠΟ ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ "ΓΕΝΕΣΙΣ" ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ, ΠΡΟΣΩΠΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΠΗΓΗΣ, 6ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ

Σε αυτά τα μυθιστορήματα, καθώς και στα περισσότερα της παλαιολόγειας περιόδου, ο μύθος εκτυλίσσεται σε χρόνο και τόπο ακαθόριστο, ενώ συνήθως περιγράφει «ειδωλολάτρες» χωρίς οποιαδήποτε θρησκευτική αναφορά. Αυτή η απομάκρυνση από το άμεσο, το συγκυριακό, το ιστορικό, συναρτάται ήδη από ορισμένους φιλολόγους με τα γενικότερα χαρακτηριστικά της βυζαντινής τέχνης, η οποία στρέφεται προς μια «τεχνουργία της αιωνιότητας», σύμφωνα με τον W.B. Yeats[11]. Ο Λεμέρλ θεωρεί πως η βυζαντινή τέχνη, ακόμα και η παιδεία, είναι η προσπάθεια να ξεπεραστεί ο άνθρωπος και το τυχαίο, το ατομικό και το συγκυριακό, προς την κατεύθυνση του απρόσωπου, του άχρονου, του αιωνίου[12]. Για τους Κάζνταν και Επστάιν, «η δράση του *Κατά Ροδάνθην και Δοσικλέα* εκτυλίσσεται σε δισδιάστατο χώρο, ακόμα και όταν τα γεγονότα διαδραματίζονται σε υπαρκτούς τόπους, αποσιωπάται κάθε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. [...] Ο χρόνος είναι επίσης συμβατικός»[13].

Η αναφορά στους «Έλληνες» καθίσταται όλο και πιο συχνή: «Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί πως η λέξη "Έλληνας" εμφανίζεται στα κείμενα της αναγέννησης του 12ου αιώνα με τη σημερινή έννοια του "Έλληνα", σ' ένα πλαίσιο που τονίζει την "εθνική" ενότητα». Έτσι, στο έργο του Προδρόμου *Κατὰ Ῥοδάνθην καὶ Δοσικλέα*, ο φίλος του κεντρικού ήρωα, του Δοσικλή, ο Κράτανδρος, συστήνεται ως «Ἕλλην ἐκ Κύπρου», ενώ ο Δοσικλής ξαφνιάζεται εκστασιασμένος: «Ἕλλην, θεοὶ σωτῆρες, οὗτος ὁ ξένος/Ἕλλην;» Στο έργο του Μακρεμβολίτη, ο Υσμινίας βρίσκεται μεταξύ «ὁμογλώττοις Ἕλλησιν» και, σύμφωνα με «τον νόμο των Ελλήνων», οι Έλληνες δεν μπορούν να είναι σκλάβοι[14].

Η σχέση αυτής της λογοτεχνίας με την αρχαία αφετηρία της αντανακλά σε μεγάλο βαθμό την ιστορική συνείδηση του Βυζαντινού, [...] και ταυτόχρονα ένα αντίβαρο στην καλογεροποίηση (η οποία συχνά υπερτονίζεται από τους σύγχρονους μελετητές). Ο κλασικισμός της δεν είναι απλώς, ούτε πάντα, ακαδημαϊκός. [...] Σε περιόδους πάλης εναντίον εξωτερικών κινδύνων, όπως π.χ. στη σύγκρουση με τους Πέρσες και λίγο αργότερα με το Ισλάμ, προσπαθεί να εμπνεύσει ενθουσιασμό με επικά ρητορικά έργα, όπως τα έργα του Γεωργίου Πισίδη, ή με επικές μυθιστορηματικές δημιουργίες, όπως το έπος του Διγενή Ακρίτα· και σε περιόδους που φαίνεται ότι το Βυζάντιο

1. Hans-Georg Beck, *Βυζαντινόν Ερωτικόν*, εκδ. Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα 1999, σσ. 196-199.
2. Κρουμβάχερ, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, μεταφρασθείσα υπό Γεωργίου Σωτηριάδου, Εν Αθήναις, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, 1900, τόμοι τρεις. Ανατύπωσις Β.Ν. Γρηγοριάδης, Αθήνα 1974· τόμος 3ος, σσ. 211-219, και Hans-Georg Beck, *Βυζαντινόν Ερωτικόν*, *ό.π.*, σσ. 193-196.
3. Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992, τόμος Α΄, *Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, σσ. 160-196· Κρουμβάχερ, *ό.π.*, τόμος 2ος, σσ. 87-180.
4. Hans-Georg Beck, *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2005, σσ. 438-439.
5. Hunger, *ό.π.*, τόμος Α΄, σσ. 163-171.
6. Κρουμβάχερ, *ό.π.*, τόμος Β΄, σσ. 131-135, Hunger, *ό.π.*, τόμος Α΄, σσ. 185-188, και Beck, Hans-Georg, *Βυζαντινόν Ερωτικόν*, *ό.π.*, σσ. 209-211.
7. Hans-Georg Beck, *Βυζαντινόν*..., *ό.π.*, σσ. 212-213.
8. Ωστόσο, για έναν μη ειδικό, όπως ο υποφαινόμενος, και άλλα κείμενα της εποχής, όπως ο *Τιμαρίων*, περιλαμβάνονται, σύμφωνα με τη σημερινή κατάταξη, στη χορεία των μυθιστορημάτων, όχι βέβαια των ερωτικών αλλά των φιλοσοφικο-σατιρικών.
9. Hans-Georg Beck, *Βυζαντινόν*..., *ό.π.*, σ. 222.

ΚΕΦΑΛΗ ΚΑΙ ΠΑΠΙΑ ΣΕ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΟ ΜΕ ΠΟΛΥΤΙΜΕΣ ΠΕΤΡΕΣ ΚΟΜΜΑΤΙ ΚΟΥΡΤΙΝΑΣ, ΑΙΓΥΠΤΟΣ, ΑΡΧΕΣ 5ΟΥ ΑΙΩΝΑ

10. «Χθες με βασάνιζε δίψα, αλλά όταν κατηφόρισα στο δρόμο / κοινώνησα το θείο ποτό μέχρι να χορτάσω. / Σκέψου τη χθεσινή μέρα! Ήσουν εσύ που με πότισες». Hans-Georg Beck, Βυζαντινόν, ό.π., σ. 225.

11. Roderick Beaton, *Η ερωτική μυθιστορία του Μεσαίωνα*, Καρδαμίτσας, Αθήνα, 1996, σ. 44.

12. Lemerle, Paul, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1985, σσ. 283-286.

13. A.P.Kazhdan / Ann Wharton Epstein, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αιώνα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997, σσ. 306-307.

14. Beaton, ό.π., σσ. 106, 114.

15. Hans-Georg Beck, *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, ό.π., σσ. 169-170.

16. Romilly Jenkins, «The Hellenistic origins of Byzantine literature», in *Dumbarton Oaks Papers* 17, 1963, σ. 40.

μπορεί να επιβιώσει μόνον αν επιβάλει με τη μέγιστη δυνατή αυστηρότητα τα παλιά πρότυπα, υπερασπίζει τον κλασικισμό της εναντίον κάθε ξένου και προπαντός «δυτικόφερτου» στοιχείου[15].

Εγγραμματοσύνη και λογιότης

Αυτό το μυθιστόρημα, όμως, «διαβάζεται» από το βυζαντινό κοινό και σε ποια έκταση; «Φυσικά», ο Ρόμιλυ Τζένκινς θα υποστηρίξει πως «δεν υπάρχει κοσμική λογοτεχνία που να γραφόταν για ευρύ κοινό, καθώς τέτοιο κοινό δεν υπήρχε»[16]. Αντίθετα, ο Μπράουνινγκ υποστηρίζει, και μάλλον αποδεικνύει μετά από εξαντλητική έρευνα, πως το κοινό ήταν στην πραγματικότητα ευρύτατο και ξεπερνούσε κατά πολύ τους ανώτερους κρατικούς γραφειοκράτες και κληρικούς, που εθεωρούντο οι μόνοι εγγράμματοι.

Αποδεικνύει κατ' αρχάς πως, παρ' όλο που η ανώτατη εκπαίδευση είχε συγκεντρωθεί στην Κωνσταντινούπολη, η στοιχειώδης και η μέση εκπαίδευση ήταν εξαιρετικά εξαπλωμένη, στο σύνολο της Αυτοκρατορίας· παραθέτει δε αναρίθμητα παραδείγματα εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην Αδριανούπολη, την Ειρηνούπολη, τη Νίκαια, τη Μυτιλήνη, ακόμα και σε χωριά της Βιθυνίας, όπως, της Μοσσύνας. Ένα στοιχείο που μελέτησε ιδιαίτερα, για να εκτιμήσει την έκταση της εγγραμματοσύνης, είναι οι υπογραφές στα ποικίλα βυζαντινά έγγραφα. Οι αγράμματοι υπογράφουν με σταυρό, οι έχοντες στοιχειώδεις γραμματικές γνώσεις, με μεγαλογράμματη γραφή, ενώ οι πιο εξοικειωμένοι με μικρογράμματη, τουλάχιστον μετά τον 11ο αιώνα. Επί παραδείγματι, τον 12ο αιώνα, από το *Τυπικόν* μιας αδελφότητας, 20 υπογράφουν με το όνομά τους (17 ιερείς ή μοναχοί και 3 λαϊκοί), ενώ 29 υπογράφουν με σταυρό. Σε ένα έγγραφο δωρεάς του 1056, ο δωρητής και η γυναίκα του, αγρότες και οι δύο, υπογράφουν με σταυρό, ενώ τα δύο παιδιά τους με το όνομά τους.

Η στοιχειώδης εκπαίδευση ήταν τόσο εκτεταμένη ώστε το *Εὐχολόγιον* περιλαμβάνει μια σειρά από προσευχές που αφορούν στα σχολεία και τους μαθητές της στοιχειώδους εκπαίδευσης: «Εὐχὴ ὅταν ἀπέρχεται παιδίον, μανθάνειν τὰ ἱερὰ γράμματα· Εὐχὴ εἰς τὸ μανθάνειν παντοῖα ἱερὰ γράμματα· Ἀκολουθία εἰς παῖδας κακοσκόπους»· η τελευταία αρχίζει με το «τοὺς ἀγραμμάτους μαθητὰς τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον παιδευτὰς ἀνέδειξε», και καταλήγει καλώντας τον Θεό, «ἐξαπόστειλον τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐπὶ τὸ παρὸν παιδίον, τὸ δεῖνα, καὶ ἐμφύτευσον εἰς τὰ ὦτα τῆς καρδίας αὐτοῦ τὰ ἱερὰ γράμματα»[17].

Σε ό,τι αφορά δε στο στρώμα των μορφωμένων που είχαν τη δυνατότητα και όντως παρακολουθούσαν τη «λογοτεχνική παραγωγή», δεν επρόκειτο για ένα «περιθωριακό φαινόμενο μέσα στα πλαίσια μιας άξεστης και αντιπνευματικής άρχουσας τάξης». Αντιθέτως, περιλαμβάνει τιτλούχους και επιφανείς εκπροσώπους της. Μεταξύ των λογίων συγκαταλέγονται, επί παραδείγματι, πάνω από δεκαπέντε αυτοκράτορες, ενώ ένα τριάντα τοις εκατό ήταν ανώτεροι κληρικοί, ένα είκοσι τοις εκατό ήταν ευγενείς και κρατικοί αξιωματούχοι, και περίπου δεκαπέντε τοις εκατό «εκπαιδευτικοί»[18].

Μπορούμε, κατά συνέπεια, να μιλήσουμε για ένα διαμορφωμένο στρώμα λογίων που, ενώ περιλαμβάνει και κληρικούς, δεν περιορίζεται σε αυτούς, όπως στη Δύση –όπου ακόμα και σήμερα η γαλλική λέξη clerc-διανούμενος, ή η αγγλική clerical, εμφαίνει την προέλευσή τους– αλλά διαπερνάει όλες τις κοινωνικές τάξεις. Για τον Μπεκ:

> ...στο Βυζάντιο, το στρώμα των λογίων γράφει ιστορία –κοινωνική και πολιτισμική ιστορία. Σ' αυτό το στρώμα χρωστάμε το γεγονός ότι ο καλογερικός σκοταδισμός περιστέλλεται κάθε τόσο, με αυτό το στρώμα έρχονται σε επαφή οι διανοούμενοι της Δύσης, ακολουθώντας τις σταυροφορίες και την ιταλική διείσδυση στο Βυζάντιο, αυτό το στρώμα διαφυλάσσει για χίλια ολόκληρα χρόνια τα κλασικά πνευματικά αγαθά από μερικές αντιστάσεις, όπως επίσης σώζει και τον αστικό χαρακτήρα της βυζαντινής κοινωνίας από τους αδαείς άξεστους καραβανάδες της επαρχίας. Αυτό το στρώμα, τέλος, δίνει στον ιταλικό ουμανισμό την ώθηση εκείνη που, κάτω από την ετικέτα «πλατωνισμός», τον κάνει να βρει την αληθινή φυσιογνωμία του [...][19].

Από τον 13ο αιώνα και στο εξής πληθαίνουν τα χειρόγραφα τόσο των αρχαίων ελληνιστικών μυθιστορημάτων όσο και των βυζαντινών. Ο Μάξιμος Πλανούδης θα εκδώσει τα *Βουκολικὰ* του Θεοφράστου. Της ίδιας περιόδου είναι και το πρώτο ευρεθέν χειρόγραφο του Λόγγου, ενώ στον ίδιο «τόμο» περιλαμβάνονται χειρόγραφα του Ξενοφώντος του Εφεσίου, *Τὰ κατ' Ἄνθειαν καὶ Ἀβροκώμην Ἐφεσιακὰ* (2ος-3ος αιώνας μ.Χ.), του Χαρίτωνος του Αφροδισιέως, *Τὰ κατὰ Χαιρέαν καὶ Καλλιρρόην* (1ος ή 2ος μ.Χ. αι.), και του Τατίου. Από την ίδια εποχή έχει διασωθεί και ένα πλήρες χειρόγραφο των ερωτικών επιστολών του Αρισταινέτου κ.λπ.[20] Παράλληλα, επανεκδίδεται η *Παλατινὴ Ἀνθολογία* από τον Πλανούδη, ενώ ο σημαντικότερος επιγραμματοποιός της εποχής, ο Μανουήλ Φιλής (πέθανε το 1345), γράφει πολλά σατιρικο-ερωτικά επιγράμματα. Πάντως, μετά την άνθηση του πρώτου βυζαντινού μυθιστορήματος, στην κομνήνεια εποχή, θα περάσουν πάνω από εκατό χρόνια για να ξαναγραφτεί –όσο γνωρίζουμε– μυθιστόρημα, γεγονός που αποδίδεται από τους περισσότερους φιλολόγους στις περιπέτειες που γνώρισε ο βυζαντινός κόσμος μετά τον θάνατο του Μανουήλ Κομνηνού το 1180[21], οι οποίες οδήγησαν στη διάλυση της αυτοκρατορίας.

Η παλαιολόγεια άνθηση

Όταν επανεμφανίζεται η μυθιστορία, από τον 14ο αιώνα και μετά, η γλώσσα που χρησιμοποιείται έχει ήδη μεταβληθεί προς ένα είδος «μικτής», μεταξύ αττικίζουσας και δημώδους· μάλιστα, σε κάποια από τα ιπποτικά μυθιστορήματα της παλαιολόγειας περιόδου και στο *Χρονικὸν τοῦ Μορέως* χρησιμοποιείται η δημώδης γλώσσα της εποχής, που είναι τόσο παραπλήσια με τη σημερινή ώστε ένας σύγχρονος Άγγλος φιλόλογος θα ονομάσει το αντίστοιχο κεφάλαιο του βιβλίου του «Η πρώτη "νεοελληνική" λογοτεχνία»[22].

Η *Ἀχιλληΐς*, γραμμένη στα τέλη του 14ου αιώνα, έχει ως πρόσχημα και μόνο τον ομηρικό Αχιλλέα, ενώ εξελίσσεται σε μια περιπέτεια όπου η ερωτική σχέση μεταξύ του Αχιλλέα και της κόρης του αντίπαλου βασιλιά καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος. Ο Αχιλλέας, μετά από μεγάλες

προσπάθειες, κατορθώνει να διεισδύσει στον «κήπο» της ηρωίδας, ενώ ο γάμος θα ακολουθήσει αργότερα. Στα λεγόμενα ιπποτικά μυθιστορήματα της παλαιολόγειας εποχής, τα *Κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην*, τον *Βέλθανδρο* και την *Χρυζάντζα*, τον *Λύβιστρο* και την *Ροδάμνη*, οι φραγκικές επιρροές έχουν απορροφηθεί από τον ελληνο-βυζαντινό περίγυρο, ενώ στα *Φλώριος* και *Πλάτζια-Φλώρα*, τον *Ἰμπέριο* και την *Μαργαρώνα* είναι πολύ εντονότερες, και πρόκειται για μεταφράσεις-διασκευές δυτικών μυθιστορημάτων.

Το *Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη*, που θεωρείται το πρωιμότερο «ιπποτικό» μυθιστόρημα, με τις ασθενέστερες επιρροές από τη Δύση, μόλις στις αρχές του 13ου αιώνα περιλαμβάνει και απροκάλυπτες ερωτικές «σκηνές» που δεν προϋποθέτουν πλέον τον απαραίτητο, για τα ήθη της εποχής, γάμο. Αφού ο ήρωας θα σκοτώσει τον «δράκο» που έχει φυλακίσει την ηρωίδα, όχι μόνο θα αναπτυχθεί το ειδύλλιο αλλά θα ακολουθήσει και μια ανοικτή ερωτική συνεύρεση:

ἐσέβησαν εἰς τὸ λουτρὸν ἐλούσθησαν ἐκεῖνοι
Καὶ τοῦ λουτροῦ τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν τούτῳ χάρεις
772 ἡ γλῶσσα μόνη δύνεται τῆς Ἀφροδίτης λέγειν·[...]
776 καὶ γλυκασμὸν καὶ δροσισμὸν ἐκ φιλημάτων εἶχεν
778 καὶ κόρον οὐκ ἐλάμβανε τῶν ἡδονῶν τῆς κόρης [...]
781 Ἔβλεπεν, βλέπων ἡδονῆς φύλλον γλυκὺν ἐτρύγα [...]
785 (Σὺν Χρυσορρόη τῇ καλῇ Καλλίμαχος ὁ νέος
786 τρυφῶσι, συνευφραίνονται καὶ χαίρουνται ἀντάμα.) [...]
794 Οὕτως τὸ σῶμα πάντερπνον εἰς τοῦ λουτροῦ τὴν χάριν·
Σῶμα καὶ γὰρ πανεύγενον καὶ κρυσταλλώδης σάρκα
τὴν χάριν καὶ τὴν ἡδονὴν εἰς τὸ λουτρὸν αὐξάνει.
Ἐξέβησαν ἐκ τοῦ λουτροῦ· εἰς τοῦ λουτροῦ τὰ χεῖλη
797 εὑρέθη στρῶμα κείμενον ἐπὶ τῆς γῆς στρωμένον. [...]
802 ὅπερ ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτῆς ἐχαριτώθην·
καὶ τὰς ἐκεῖθεν ἡδονὰς τὰς οὔσας ἐν τῷ στρῶμα
804 τίς εἴπη, τίς ἐξηγηθῇ καὶ τίς λεπτολογήσῃ;[23]

Το μικτό ιδίωμα έχει παραχωρήσει ήδη τη θέση του σε ένα δημώδες με λόγιες παρεκβάσεις, ενώ το βυζαντινό μυθιστόρημα επιμένει στο ερωτικό στοιχείο πολύ περισσότερο από το δυτικό, που αναφέρεται μάλλον στο περιπετειώδες στοιχείο[24]. Η βυζαντινή λογοτεχνία έχει ξεπεράσει τη μεσαιωνική περιπέτεια –θρησκευτική αλλά και κοσμική– προς την κατεύθυνση της εξατομίκευσης των αισθημάτων, της εσωτερικότητας, του έρωτα, που για πολλά χρόνια εθεωρείτο ως «ανακάλυψη» της ύστερης μεσαιωνικής Δύσης. Στην πραγματικότητα, η αφετηρία της «μυθιστορίας» ανάγεται στο ελληνιστικό μυθιστόρημα, ενώ, στους νεώτερους χρόνους, επανεμφανίζεται στο Βυζάντιο παράλληλα ή ίσως και πριν από το *Roman de la Rose* των Γάλλων. Ως προς τη γλώσσα που χρησιμοποιείται, από τον 10ο αιώνα, με το *Ἆσμα τοῦ Ἀρμούρη*, έχουμε κείμενα γραμμένα στη δημώδη ελληνική γλώσσα, ενώ, μετά τον κομνήνειο αττικισμό, το ίδιο συμβαίνει και με τα ιπποτικά μυθιστορήματα.

Ερωτική και σατιρική ποίηση

Στη δημώδη γλώσσα γράφεται και η ερωτική ποίηση. Τα *Ροδιακὰ ἐρωτικὰ τραγούδια* ἢ Ἐρωτοπαίγνια παραδίδονται από ένα χειρόγραφο των μέσων του 15ου αιώνα, αλλά είναι παλαιότερα και περιλαμβάνουν πλήθος ερωτικών ιστοριών και διστίχων. Σε ένα μέρος του, τα *Ἑκατόλογα*, ένας νεαρός αποπλανεί με τα «εκατό λόγια» του την ενδοτική κόρη: «*Καὶ ἀπὲ τὸ χέρι τὴν κρατεῖ καὶ στὸ κλινάρι πᾶσιν*». Το ίδιο θέμα της απατημένης κόρης περιγράφουν και άλλα ερωτικά ποιήματα, όπως είναι η *Ριμάδα κόρης καὶ νέου* που χρονολογείται στα τέλη του 15ου αιώνα και μάλλον γράφτηκε στην Κρήτη, αλλά κυκλοφορούσε σε όλη την Ελλάδα, κ.λπ.[25]

Αυτή η λογοτεχνική «έκρηξη» περιλαμβάνει και τα πολυάριθμα στιχουργήματα που έχουν ως θέμα τους τη ζωή των ζώων και αποτελούν συχνά πολιτικές ή κοινωνικές αλληγορίες, καθώς και μια πληθώρα σατιρικών δημιουργιών στην παράδοση του Πτωχοπρόδρομου. Ὁ *Πουλολόγος*, ποίημα *σε 670* στίχους, γράφτηκε πιθανότατα κατά την εποχή του Βασιλείου της Νικαίας (1204-1261) και αποτελεί μια σάτιρα των ηθών μέσω της περιγραφής του κόσμου των πτηνών. Η *Παιδιόφραστος διήγησις τῶν ζώων τῶν τετραπόδων*, ποίημα σε 1082 στίχους, περιγράφει την αδύνατη συμβίωση μεταξύ των ζώων και την αλληλοκατακρεούργησή τους μετά από συνέλευσή τους. Άγνωστο γιατί, ο ποιητής χρονολογεί τη συνέλευση το έτος 1365. Το *Συναξάρι του γαϊδάρου* σώζεται σε δύο παραλλαγές, η μία το *Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου* σε 393 στίχους, και η δεύτερη *Γαδάρου, λύκου καὶ ἀλουποῦς διήγησις ὡραία*, σε 540 στίχους, στην οποία σατιρίζονται σχεδόν απροκάλυπτα οι «φιλόσοφοι» και οι λόγιοι που κατέχουν τα εκκλησιαστικά αξιώματα και πλουτίζουν σε βάρος των φτωχών. Επίσης, κυκλοφορούσαν και άλλα ανάλογα έμμετρα και πεζά κείμενα, όπως *Ὁ Πωρικολόγος, Ὁ ψαρολόγος, Ὁ κάτης καὶ οἱ ποντικοί, Ὁ Φυσιολόγος* κ.ά.[26]

Στις σάτιρες περιλαμβάνεται η λεγόμενη Φιλοσοφία του Κρασοπατέρα, *Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρα Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου*, που αποτελεί ένα σατιρικό εγκώμιο του κρασιού με στόχο πιθανότατα κάποιον επίσκοπο και η οποία χρονολογείται από τον Legrand στον 12ο αιώνα, ενώ η σάτιρα του «σπανού», η *Ἀκολουθία τοῦ ἀνοσίου τραγογενῆ σπανοῦ*, είναι γραμμένη σε λειτουργική μορφή, σατιρίζει κάποιον ευνούχο –και επομένως σπανό– και χρονολογείται πιθανώς από τον 15ο αιώνα[27]. Πολλά από αυτά τα έμμετρα ή πεζά κείμενα κυκλοφορούσαν και επανεκδίδονταν συστηματικά καθ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας.

Το ύστερο Βυζάντιο, πολιορκημένο από στεριά και θάλασσα, από Ανατολή, Δύση και Βορρά, θα ανοίξει τον δικό του δρόμο και στη λογοτεχνία. Ο ισχυρισμός πως του έλειψε η εσωτερική δυναμική του μετασχηματισμού αποδεικνύεται για άλλη μια φορά παντελώς αστήρικτος. Αντιθέτως, θα εγκαινιάσει την «Αναγέννηση», με όλα τα χαρακτηριστικά που έλαβε στη συνέχεια στη Δύση –επι-

17. R. Browning, «Literacy in the Byzantine World», *Byzantine and Modern Greek Studies 4*, 1978, σσ. 39-57, και *History, Language and Literacy in the Byzantine World*, Variorum, Reprint edition, 1989.

18. Hans-Georg Beck, *Η Βυζαντινή...*, *ό.π.*, σ. 169.

19. Hans-Georg Beck, *Η Βυζαντινή...*, *ό.π.*, σ. 330.

20. Hans Georg Beck, *Βυζαντινόν Ερωτικόν*, *ό.π.*, σσ. 244-245.

21. Βλ. και Beaton, *ό.π.*, σ. 32.

22. Beaton, *ό.π.*, σ. 125.

23. Εμμ. Κριαράς (επιμ.), *Βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα*, Αετός, Βασική Βιβλιοθήκη Νο 2, σσ. 44-45.

στροφή στους αρχαίους Έλληνες, μυθιστόρημα, εμφάνιση του ερωτικού στοιχείου, «ατομικότητα». Δεν θα μπορέσει όμως να την ολοκληρώσει και, τους επόμενους αιώνες, θα υποχρεωθεί να αφιερωθεί προπαντός στην επιβίωση και τη *συντήρηση* της ταυτότητάς του.

Η βυζαντινή κληρονομιά

Μόνο η καταπληκτική λογοτεχνική παραγωγή της Κρήτης- για δύο αιώνες, μέχρι την πτώση του Χάνδακα το 1669, μαρτυρεί, προσφέρει μιαν εικόνα, για το τι θα μπορούσε να είναι η συνέχεια της παλαιολόγειας Αναγέννησης στην Ελλάδα. Η κρητική άνθηση εγκαινιάζεται *μετά* την πτώση της Κωνσταντινούπολης και τη μεταφορά σε αυτή λογίων και χειρογράφων –οιστρηλατημένη και από την επαφή με την αναγεννησιακή Δύση–, ενώ αποτελεί και τη «γέφυρα» ανάμεσα στη βυζαντινή Ελλάδα και τον 18ο αιώνα. Η Κρήτη, εκτός από τους μεγάλους θρησκευτικούς συγγραφείς και

ΚΥΝΗΓΕΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ ΚΑΙ Ο ΧΟΡΟΣ ΤΩΝ ΜΑΙΝΑΔΩΝ, ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 11ΟΥ ΑΙ., ΒΕΝΕΤΙΑ

ηγέτες, τον Μελέτιο Πηγά, τον Φραγκίσκο Σκούφο, τον Κύριλλο Λούκαρι, θα δώσει δεκάδες λογοτεχνικά έργα, ανάμεσά τους αριστουργήματα όπως ο *Ερωτόκριτος* και η *Ερωφίλη*. Πρόκειται για έργα επικολυρικά -*Ἐρωτόκριτος, Βοσκοπούλα*-, τραγωδίες -*Ἐρωφίλη, Βασιλεὺς Ῥοδολῖνος, Ζήνων, Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ*-, κωμωδίες, *Φορτουνᾶτος, Κατζοῦρμπος, Στάθης*-, ειδύλλια όπως η *Πανώρια*, και για συγγραφείς όπως ο Κορνάρος, ο Χορτάτζης, ο Σαχλίκης, ο Μπεργαδής. Σε μικρότερο βαθμό, το ίδιο θα συμβαίνει και στις άλλες ενετοκρατούμενες περιοχές. Η *Ἱστορία τῆς Σωσσάνης*, του Ζακύνθιου Μάρκου Δεφαράνα, η *Ἡ ἱστορία τοῦ ῥὲ τῆς Σκότζιας μὲ τὴν ῥήγισσα τῆς Ἐγγλητέρας* και η *Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα*, του επίσης Επτανήσιου Ιάκωβου Τριβώλη, θα γνωρίσουν αλλεπάλληλες εκδόσεις κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας[28]. Ο Ζακυνθινός *Δημήτριος Ζήνος* θα γράψει την *Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου*, ενώ θα μεταφράσει στη δημοτική την ομηρική *Βατραχομυομαχία*, ο Ζακυνθινός *Τζάνες Κορωναίος* θα γράψει το ποίημα *Ἀνδραγαθήματα Μερκουρίου Μπούα* κ.λπ.[29]

Στη συνέχεια, ιδιαίτερα στον τομέα της μυθιστορίας, η εγχώρια παραγωγή μοιάζει να σβήνει κάτω από τον οθωμανικό ζυγό και «το ελληνικό μυθιστόρημα, όταν επανεμφανίζεται το 1834, εισάγεται ολοκληρωτικά από τη Δύση»[30]. Και όμως, μερικά χρόνια μετά, το 1996, ο ίδιος συγγραφέας που είχε προβεί σε αυτή τη διαπίστωση το 1988, ο Άγγλος ελληνιστής Ρ. Μπήτον, θα αναγνωρίσει πως έσφαλε, διότι «τα πράγματα δεν έχουν έτσι και θα πρέπει να επανεξεταστεί ο βαθμός επιρροής της κληρονομιάς των μεσαιωνικών (και ελληνιστικών) μυθιστοριών στην ελληνική πεζογραφία που επανεμφανίζεται το 19ο αιώνα»[31]. Και αυτό διότι ένα μεγάλο μέρος της «ψυχαγωγικής λογοτεχνίας» των Ελλήνων λογίων στα τέλη του 18ου αιώνα, το αποτελούσαν οι νέες εκδόσεις των ελληνιστικών και των βυζαντινών μυθιστοριών· ο Ηλιόδωρος εκδόθηκε το 1790, ο Μακρεμβολίτης το 1791, το *Δάφνις καί Χλόη* το 1792, τα *Ἐφεσιακὰ* του Ξενοφώντα το 1793, ο δε Αδαμάντιος Κοραής θα εγκαινιάσει τις εκδόσεις των αρχαίων κειμένων το 1802 με το *Δάφνις καί Χλόη* και θα συνεχίσει με τα *Αιθιοπικά* το 1804.

> Ήταν κοινή πεποίθηση παλαιότερα ότι η πρώτη νεοελληνική πεζογραφία ήταν το ιστορικό μυθιστόρημα του 19ου ιώνα. Η γενίκευση αυτή έχει ανατραπεί [...]. Τα περισσότερα μυθιστορήματα, αν όχι όλα (τα οποία μάλιστα οι συγγραφείς τους, ακολουθώντας τον Κοραή, τα αποκαλούσαν «μυθιστορίες»), συμμορφώνονται με τον ορισμό του είδους, που ορίζει στην ουσία το ελληνιστικό και μεσαιωνικό μυθιστόρημα ή μυθιστορία.
>
> Με αυτόν τον τρόπο και τη διαμεσολάβηση του Κοραή, το τελευταίο στάδιο της πρόσληψης των μεσαιωνικών ελληνικών μυθιστοριών θα πρέπει να είναι οι περιπετειώδεις ερωτικές ιστορίες που διαδραματίζονται στο λίγο ως πολύ σύγχρονο κόσμο του Παναγιώτη Σούτσου, του Ι. Πιτσιπιού, του Γρηγόριου Παλαιολόγου, στη δεκαετία του 1830 και του 1840, του Αλέξανδρου Ρίζου-Ραγκαβή και του Παύλου Καλλιγά στη δεκαετία του 1850 – και ενός τύπου αφήγησης που παρωδείται μνημειωδώς από τον Εμμανουήλ Ροΐδη στην *Πάπισσα Ιωάννα* (1866)[32].

Η νεώτερη έρευνα, λοιπόν, σε ό,τι αφορά στη γένεση του σύγχρονου ελληνικού μυθιστορήματος, καταδεικνύει, για μία ακόμα φορά, πως η εκδοχή της αποκλειστικής «εισαγωγής από τη Δύση» ήταν προκρούστεια και συσκότιζε την επίδραση της ελληνιστικής και βυζαντινής παράδοσης στην αναγέννηση της νεώτερης «μυθιστορίας». Αυτή η ασύγγνωστη στρέβλωση έχει, για άλλη μια φορά, αφετηρία το βαθύτατο αίσθημα μειονεξίας των Ελλήνων διανοουμένων και την αντίστοιχη αλαζονεία των Δυτικών. Ο Άγγλος φιλόλογος πάντως –ο οποίος κατέχει σήμερα την έδρα «Κοραής» στο Λονδίνο– θεωρεί πως μόνον λαμβάνοντας υπ' όψη τη βυζαντινή παράδοση είναι δυνατόν να εξηγηθούν οι διαφορές της σύγχρονης ελληνικής πεζογραφίας από εκείνη της Δύσης: «Μέσω της κατανόησης της ποιητικής της μεσαιωνικής ελληνικής μυθιστορίας [...], θα μπορούσε να ελπίσει κανείς πως θα μπορέσουμε να ταυτίσουμε και να κατανοήσουμε καλύτερα τις πλευρές αυτές της σύγχρονης ελληνικής πεζογραφίας, που την διαχωρίζουν από την αντίστοιχη δυτική»[33].

***

24. Γεγονός που υπογραμμίζει και ο Μπεκ, βλ. *ό.π.*, σσ. 268-269.

25. Hans-Georg Beck, Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1999, σσ. 283-287.

26. Hans-Georg Beck, *Ιστορία της δημώδους, ό.π.*, σσ. 271-280.

27. Hans-Georg Beck, *Ιστορία της δημώδους, ό.π.*, σσ. 300-302.

28. Κ.Θ.Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, 9η έκδοση, Γνώση, Αθήνα 2000, σσ. 82-127 και Φαίδων Μπουμπουλίδης (επιμ. εισαγ.) *Κρητική Λογοτεχνία*, Βασική βιβλιοθήκη, Αετός, Νο 7, Αθήνα α.χ.

29. Γ. Θ. Ζώρας (επιμ.), *Ποίησις και πεζογραφία της Επτανήσου*, Βασική βιβλιοθήκη 14, Αετός, Αθήνα 1953, σ. 41.

30. R. Beaton (επιμ.), *The Greek Novel*, A.D. 1-1985, Λονδίνο και Σίδνεϋ, σ. viii.

31. Beaton, *Η ερωτική μυθιστορία, ό.π.*, σ. 288.

32. Beaton, *Η ερωτική..., ό.π.*, σσ. 288-9.

33. Beaton, *Η ερωτική μυθιστορία, ό.π.*, σ. 289.

η πασιφάη και ο ταύρος*

«Προγύμνασμα»
του κληρικού Νικηφόρου Βασιλάκη (12ος αιώνας)
(Ο μύθος λέει ότι η Πασιφάη, κόρη του θεού Ήλιου, έσμιξε με τον κρητικό ταύρο, που έστειλε ο Ποσειδώνας, χρησιμοποιώντας μια ξύλινη αγελάδα που κατασκεύασε ο Δαίδαλος)
Εκδ. A. Pignani, Rivista di Studi Bizantini i Neoellenici 8/9 (1971/72), 306 κ.ε.

Τι βλέπω, ω θεοί, πόσο συγκλονίζεται η ψυχή μου! Τα μάτια μου τα θαμπώνει η εξαίσια μορφή ενός ταύρου ολοζώντανου, αφροδίσιου, αξιέραστου, σαν τον Πλούτο, θα έλεγε κανείς. Χαμογελάει γλυκά σαν την Αφροδίτη και με το εκθαμβωτικό βλέμμα του Έρωτα. Από τα μάτια του στάζει ο πόθος του έρωτα, δεν συμπεριφέρεται σαν άγριο ζώο, δεν με κοιτάζει βλοσυρά από κάτω, παρά σαν ένα παλικάρι αφιερωμένο στις Χάριτες και στην Αφροδίτη. Η γοητεία λάμπει στο πρόσωπό του και τα μάτια του ακτινοβολούν γλυκύτητα. Καταλαβαίνει από ομορφιά και τη γνωρίζει καλά, αφού και ο ίδιος είναι ωραίος. Κυρτώνοντας μια ιδέα το σβέρκο βαδίζει περήφανα, περνάει ανάμεσα στους θάμνους με χορευτικές, ρυθμικές κινήσεις. Έτσι πρέπει να έπλασε ο Δίας τον πρώτο ταύρο, όταν ο Προμηθέας έπλασε τον πρώτο άνθρωπο˙ ή μάλλον ο ίδιος ο Δίας πρέπει να μεταμορφώθηκε σε έναν τέτοιο ταύρο, όταν ξεκίνησε για να απαγάγει την Ευρώπη. Αυτός ο ταύρος έχει μια θεσπέσια αίγλη. Όταν βλέπω το φως του ήλιου στο πρόσωπό του, δεν μπορώ παρά να πιστέψω ότι είναι ένας από τους ταύρους του θεού Ήλιου και μένω κατάπληκτη. Η αστροφεγγιά στο μάτι του με κάνει να πιστεύω ότι ανήκει στον ουράνιο αστερισμό του Ταύρου. Βλέπω τα κέρατά του, ένα τέλειο ημικύκλιο, πιστή εικόνα του μισοφέγγαρου, και τότε υποψιάζομαι ότι ξέφυγε από το άρμα της Σελήνης. Ίσως μόνο αυτός από τα ζώα που σέρνουν το άρμα της αποτίναξε το ζυγό και τώρα τριγυρίζει στη γη, επιδείχνει την ομορφιά του και τη δύναμή του, ενώ το τέθριππο της θεάς κουτσαίνει κι αυτή ανατέλλει αργότερα και δύει καθυστερημένα. Ο Ενδυμίων λοιπόν και οι έρωτές του με τη Σελήνη; Άλλη ιστορία αυτή, μύθος γεννημένος από την άγνοια! Αυτός ο ταύρος είναι ένας θεός ανάμεσα στα βόδια. Στους Αιγυπτίους έχει, νομίζω, το όνομα Άπις και λατρεύεται. Και τώρα ήρθε σ' εμάς για να αποδείξει την ακαρπία εκείνων και τη δική μας.

Έλα λοιπόν κοντά μου, εσύ, ωραιότερε από όλους τους ταύρους, έλα να ακουμπήσεις την ερωτευμένη, αγάπησε κι ένα ανθρώπινο πλάσμα! Θα βγάλω ερωτικό μυκηθμό, και θέλω εσύ να τον ανταποδώσεις. Αν δακρύσω, παρηγόρα με με έναν τρυφερό πήδο. Αν θελήσω αγκαλιά, χαμήλωσε ήμερα το κεφάλι σου, κι εγώ θα το πάρω σαν σημάδι φιλιού. [...] Θα σου χαρίσω όλα τα σταροχώραφα, θα μπορείς να πηγαινοέρχεσαι ανεμπόδιστος και να χαίρεσαι ελεύθερος τη ζωή σου. Θα σου χαρίσω όλα τα κοπάδια και θα γίνεις αφέντης όλων των ταύρων του νησιού [...] αρκεί να δεχτείς να μπεις μαζί μου κάτω από το ζυγό του θεού Έρωτα.

Δεν ντρέπομαι γι' αυτή την αγάπη, σαν να ήταν αφύσικη. Και η Ευρώπη αγάπησε έναν ταύρο, και μια άλλη κοπέλα ένα άλογο˙ και, όπως στη δική μου περίπτωση, ήταν αφύσικο αυτό, έστω και αν πίσω από τον ταύρο κρυβόταν ο Δίας και πίσω από το άλογο ο Ποσειδώνας. Στο στρώμα έβγαλαν και οι δυο το προσωπείο, και τότε οι κοπέλες αναγνώρισαν τον Δία και τον Ποσειδώνα. Έτσι και τώρα, ένας θεός παίζει με μορφή ταύρου το παιχνίδι του έρωτα, αλλά το νυφικό κρεβάτι θα βάλει τέρμα σ' αυτή τη μασκαράτα και θα φανερώσει τον εραστή.

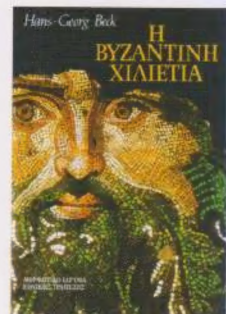
ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΚΗΝΕΣ˙ 11ΟΣ -12ΟΣ ΑΙ. ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, ΜΟΝΗ ΕΣΦΙΓΜΕΝΟΥ

Αλλά τι είναι αυτά που λέω; Σε ποια δίχτυα μπλέκομαι; Κανένας ταύρος δεν θα σμίξει με γυναίκα, ακόμα κι αν τον ανάγκαζε ο Έρωτας˙ θ' αντισταθεί στο ζυγό, θα λυθεί και θα φύγει. Κατηγορώ τον Έρωτα! Πώς του ήρθε στο νου αυτό το βουκολικό παιχνίδι; Τα βάζω με την Αφροδίτη: θέλει να με ζέψει μαζί με ένα βόδι, που ανήκει σ' άλλο ζυγό. Κακίζω και τις Χάριτες, που έδωσαν τόση χάρη σ' ένα άλογο ζώο και επικρίνω το λογικό, που δεν μπορεί να βρει τρόπο για να ημερέψει έναν ταύρο. Τι νόημα έχει να φοράω χρυσά στολίδια, αφού ο ταύρος δεν ξέρει τη «χρυσή Αφροδίτη»; Τι καμαρώνω για την ομορφιά μου και ντύνομαι στην πορφύρα, αφού ένας ταύρος δεν νιώθει δέος μπροστά στην πορφύρα και δεν καταλαβαίνει από την ομορφιά μιας γυναίκας; Ζηλεύω την αγελάδα. Χωρίς καθόλου φτιασίδια και καλλυντικά, έχει την τύχη να έχει τέτοιον εραστή˙ χαίρεται όταν αυτός χοροπηδάει ολόγυρά της, και κάνει νάζια όταν την πλησιάζει. Ας ήμουν αγελάδα, κάτω από τον ίδιο ζυγό με τον ταύρο, στο ίδιο λιβάδι μαζί του. Τώρα όμως στέκω ανάμεσα στον Έρωτα και τη Φύση˙ εκείνος με σπρώχνει να ενωθώ με τον ταύρο, αυτή δεν το επιτρέπει. Εκείνος ανάβει μέσα μου έναν παράξενο πόθο και με τυραννάει, αυτή με τραβάει μακριά και μου αρπάζει με τη βία ό,τι θέλει να μου δώσει ο Έρωτας. Η Φύση δεν θέλει και ο Έρωτας δεν θέλει να νικήσει η Φύση.

Ποιος θα με μεταμφιέσει σε αγελάδα για ν' ανταμώσω μ' αυτή τη μορφή τον ταύρο; Ή πως μπορώ να μεταμορφωθώ σε αγελάδα; Η Ήρα θα μπορούσε να μου κάνει αυτή τη χάρη, όπως κι ο Δαίδαλος θα μπορούσε να πετύχει εκείνο. Η Ήρα μεταμόρφωσε την κόρη του Ίναχου σε αγελάδα, ενώ ο Δαίδαλος έφτιαξε από χαλκό έργα που ξεγελούσαν το μάτι.

Λοιπόν, καλή μου θεά, δώσε μου τώρα αυτό που έκανες κάποτε από ζήλια για την Ινώ, λυπήσου το πάθος μου! Τότε οι άνθρωποι θα σε λατρεύουν ως φύλακα και προστάτιδα γάμου, ακόμα και ανάμεσα στα βόδια. Αν όμως... Μα έλα εδώ εσύ, Δαίδαλε˙ τώρα έχεις την καλύτερη ευκαιρία να αποδείξεις πόσο πολυμήχανος καλλιτέχνης είσαι, δείξε και στον ταύρο τη μαστοριά με την οποία δουλεύεις το χαλκό, πολέμησε στο πλευρό της Αφροδίτης, βοήθησε τον Έρωτα και φτιάξε μια αγελάδα˙ κάνε την όσο μπορείς πιο όμοια με πραγματική, για να πετύχει το ομοίωμά σου το σκοπό του. Θα κυνηγήσεις τον ταύρο που εγώ δεν μπορώ να πιάσω, τον ποθητό ταύρο, τον ανέραστο. Ό,τι θα γίνει έπειτα, αυτό είναι δουλειά δική μου και του Έρωτα!

***

*ΤΟ ΠΡΟΓΥΜΝΑΣΜΑ ΠΑΡΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΟ ΩΣ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ HANS-GEORG BECK *Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ*, ΜΤΦΡ. Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ, ΜΙΕΤ, ΑΘΗΝΑ 1990, ΣΣ. 438-439

η βυζαντινή και ο έρως*

του Φαίδωνα Κουκουλέ

Οι γονείς, ως ανωτέρω ελέχθη, εφρόντιζον να κρατούν τας θυγατέρας των μακράν της όψεως των ανδρών εντός του θαλάμου αυτάς εγκλείοντες, φρουρούς καθιστώντες και στερρώς τους μοχλούς των θυρών κλείοντες. Παρ' όλα όμως αυτά δεν ήτο πάντοτε δυνατόν να υπερνικήσωσι την φύσιν ουδέ ν' αποτρέψωσιν, ίνα ο πτερωτός έρως διευθύνη ευστόχως τα βέλη του διά των παρακυπτικών θυρίδων. Και αι Βυζαντιναί λοιπόν κόραι ηγάπων σαγηνευόμεναι είτε υπό της ευμορφίας των νέων, τους οποίους έβλεπον κατά τας εξόδους των, είτε παρασυρόμεναι υπό της μελωδίας του άσματός των, το οποίον συχνά αντήχει κάτωθεν των παραθύρων των·

ἡ ὀμορφιὰ κι' ἡ μελωδιὰ λαβώνει τὴν καρδίαν

είπε και ο ποιητής του εθνικού ημών έπους.

Και ήσαν διάφορα τα μέσα, τα οποία εχρησιμοποίουν οι νέοι της εποχής, ίνα προσελκύσωσι τον έρωτα της κόρης· ή δήλα δη παραφυλάττοντες αυτήν παρερχομένην της απέτεινον κολακευτικούς λόγους επαινούντες το κάλλος αυτής και μακαρίζοντες τον μέλλοντα σύζυγόν της ή μόνοι ή και μετά συντρόφων, τη συνοδεία πολλάκις μουσικών οργάνων, ψάλλοντες υπό τα παράθυρά της τα ερωτικά εκείνα άσματα, άτινα και επί της σκηνής έψαλλον οι ηθοποιοί και καθ' ων, ως πορνικών, μετά τόσης δριμύτητος κατεφέροντο οι πατέρες της εκκλησίας.

Τοιούτων ασμάτων ελάχιστα δείγματα, και δη εκ των μεταγενεστέρων αιώνων, έστωσαν τα εξής, μη αποδίδοντα, δυστυχώς, πάντα τον δημώδη τύπον:

Ἐσύ 'σαι φῶς τῶν ὀφθαλμῶν,
ψυχή μου καὶ ζωή μου
καὶ τῆς καρδιᾶς μου ἀνασασμὸς ἐσύ 'σαι,
δέσποινά μου.

Λάμπει σελήνη, πλὴν ἐν ἀμφόδοις μέσοις,
τὸ σὸν δὲ φέγγος κἂν μέσῳ τῆς οἰκίας.

Καὶ κισσὸς ἡδὺ συμπλακεὶς δένδρου κλάδοις,
ἡδύτερον δὲ συμπλοκὴ σῆς ἀγκάλης.

Μετὰ τὸ φέγγος ἔρχομαι, κόρη,
εἰς τὸ περιβόλιν
εὐγενική μου καὶ ξανθὴ ἐξύπνησε, ἂν κοιμᾶσαι·
ἐξύπνησε, κυράτσα μου, ψυχή μου
μὴν κοιμᾶσαι
τὸν ἐνθυμᾶσαι ἔρχεται πρόθυμα εἰς ἐσένα.

Παραθυρίτσια μ' ἀργυρᾶ, ἀργυροκοσμημένα
εἰπέτε τῆς κυράτσας σας
νὰ βγῇ νὰ τῆς συντύχω·
ἀλλοίμονον ἐβράδυασε, παίρνει
καὶ σκοτεινιάζει
τὰ παραθύρια σφάλισαν, τὴν ἀγαπῶ δέν εἶδα
κι' εἶμαι θλιμμένος τὸ λεεινὸ
καὶ παραπονεμένος.

Εἰς τῶν χαρίτων τὴν αὐλὴν
ἐκάθισεν ἡ φύσις
ἐσύναξεν, ἐμάζωξε κατὰ λεπτὸν τὰ πάντα
τοῦ κόσμου ὅλας τὰς χάριτας
καὶ τὰς εὐμορφοσύνας
ἐσένα τὰς ἐχάρισε, χαρὰ σ' ἐσένα, κόρη·
τὸ σῶμά σου τὸ εὐγενικὸν ἴσον βεργὶν
τὸ ποῖκε
κυπαρισσοβεργόλικον ἐδημιούργησέ το.

Και τα άσματα ταύτα εσκανδάλιζον πολλάκις τας νέας, αι οποίαι, αφίνουσαι τον ιστόν ή την ηλακάτην, έσπευδον εις την παρακυπτικήν θυρίδα, ίνα ακούσωσι τον ψάλλοντα, κρύφα όμως των μητέρων, αίτινες, αντιλαμβανόμεναι ενίοτε το πράγμα, ερράπιζον τας παρεκτρεπομένας.

Και πάντα ταύτα συνέβαινον, της κόρης ισταμένης όπισθεν των κιγκλίδων των παραθύρων ή της οπής των σανίδων του εξώστου της.

Ίνα εμφανισθή το πρόσωπον της νέας ή, ίνα ο εραστής την πλησιάση, έπρεπε και άλλας ούτος να καταβάλη προσπαθείας προσεταιριζόμενος διά δώρων τους υπηρέτας της οικίας ή τον θυρωρόν ή και την τροφόν της κόρης.

Η πρώτη αρχή των ερωτικών σχέσεων εγίνετο «διὰ τῆς τῶν βλεμμάτων ἁφῆς», ως λέγει ο Μ. Βασίλειος, αφ' ου, ως αλλαχού αναφέρουσιν οι συγγραφείς, ο έρως, εκ των ομμάτων αρχόμενος, ριζούται εις την καρδίαν.

Ευτυχής λοιπόν εθεωρείτο ο εραστής, αν κατώρθωνε να ίδη την ερωμένην και ερωτικώς να νεύση προς αυτήν, ευτυχέστερος δε, αν εύρισκεν ευκαιρίαν να ανταλλάξη ολίγας λέξεις μετ' αυτής.

Ωμίλησα περί της κατά τον Μ. Βασίλειον αφής των βλεμμάτων, ως όμως ο ιερός ανήρ προσθέτει, «ἡ διὰ βλεμμάτων ἁφὴ ἐπὶ τὴν τῶν χειρῶν λαθραίως ὁδεύει». Μετά όντως τα βλέμματα, επηκολούθει, ως παρηγοριά του ερωτικού πάθους, η αφή της χειρός, μεθ' ην ήρχετο ο εναγκαλισμός και το φίλημα, και δη του αυχένος και των οφθαλμών. Οι έμπειροι μάλιστα των ερωτικών την εξής συνταγήν έδιδον εις τους πρωτοπείρους· «θίγε χειρός, θλῖψον δάκτυλον, θλίβων στέναξον, ἣν δὲ ταῦτά σου ποιοῦντος καρτερῇ καὶ προσίεται, σὸν ἔργον ἤδη δέσποινάν τε καλεῖν καὶ φιλῆσαι τὸν τράχηλον». Και εθεωρείτο μεν υπερβαίνον τα όρια η κόρη να φιλή, ενώπιον μάλιστα τρίτων, τον νέον, έχομεν όμως και τούτου μαρτυρία εν στιγμή ερωτικής παραφοράς.

Εις την ημερησίαν λοιπόν διάταξιν και τότε το φίλημα, παρά τας απειλάς των εκκλησιαστικών ανδρών και της εκκλησίας, ήτις την αφήν της χειρός της γυναικός και το φίλημα θεωρούσα ως έλασσον αμάρτημα επέβαλλεν εις τον φιλούντα τεσσαρακονθήμερον ξηροφαγίαν και εκατόν μετανοίας καθ' εκάστην διαρκούντος του τεσσαρακονθημέρου.

Τας ασέμνους περιπλοκάς και τα φιλήματα συνώδευον, εννοείται, και λόγοι ερωτικοί. Ο ερωτευμένος, ως είδομεν, εκάλει την κόρην *δέσποιναν*, εξ άλλων δε μαρτυριών πληροφορούμεθα ότι την προσηγόρευε *χρυσήν*, φως των οφθαλμών του και παρηγορίαν της λύπης του, φως και πνοήν του, κάλλους άνθος και ψυχήν της ψυχής του, ψυχήν και ζωήν του, περιστεράν του εύμορφην και τα τοιαύτα.

Ας προσθέσωμεν τέλος ότι και πρόχειροι ήσαν οι ερωτομανούντες εις όρκους, τους οποίους συχνά παρέβαινον.

Οι ερώντες ουχί μόνον απηύθυνον κολακευτικάς φράσεις προς την ερωμένην, αλλά και επήνουν το κάλλος αυτής, εκ των σχετικών δε χωρίων, τα οποία δύναταί τις να σταχυολογήση εκ των ερωτικών ποιημάτων, των μυθιστορημάτων και των επιστολογράφων, δύναταί τις να λάβη πλήρη ιδέαν του τίνα εθεώρουν οι Βυζαντινοί ωραίαν.

Κατά τας αντιλήψεις λοιπόν των Βυζαντινών, ωραία εθεωρείτο η έχουσα ευθυτενές ανάστημα προσομοιάζον προς το της κυπαρίσσου, στρογγύλον πρόσωπον μικρόν πως διαφέρον της ακριβείας του κύκλου της σελήνης, οφθαλμούς υγρούς, ευστρόφους, λάμποντας, μεγάλους και μέλανας, οφρύς μελανάς και τοξοειδείς, παρειάς λευκάς και κατά το μέσον ερυθραινομένας, ρίνα ευθείαν, κόμην μακράν, βοστρυχώδη και ξανθήν, χείλη ερυθρά και αυτόβαπτα, στόμα μικρόν, μαργαριτών δίκην αποστίλβοντας οδόντας, δακτύλους ευμήκεις, τράχηλον λευκόν και τορνευτόν και μαρμαρώδες στήθος.

Σημειωτέον ότι, περί ωραίας ομιλούντες οι Βυζαντινοί, έλεγον ότι αύτη έλαμπεν ως ο ήλιος ή ήτο ηλιογέννητος.

Η ΓΥΝΗ ΚΑΙ Ο ΓΑΜΟΣ

Και ταύτα μεν ως προς τον έρωτα, προκειμένου όμως ν' αποφασισθή ο γάμος μίας κόρης, τον λόγον είχον οι γονείς αυτής, αφ' ου μάλιστα αύτη ηδύνατο να υπανδρευθή μόλις συμπληρώσασα το δωδέκατον ή δέκατον τρίτον έτος της ηλικίας της. Διά την Βυζαντινήν ίσχυεν ό,τι λέγει ο Ευριπίδης εις την Ανδρομάχην·

νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατὴρ ἐμὸς
μέριμναν ἕξει κοὐκ ἐμὸν κρίνειν τάδε.

Τον μέλλοντα λοιπόν γαμβρόν έπρεπε να εύρη ο πατήρ, τη παρεμβάσει ενίοτε και προμνηστριών, αι οποίαι ελέγοντο κουρκουσοῦραι και αι οποίαι, ως και οι μεσιτεύοντες, πολλάκις επληρώνοντο λαμβάνουσαι το πολύ ποσόν αντιστοιχούν μέχρι του ενός εικοστού της προικός και της προγαμιαίας δωρεάς.

Η γνώμη και συγκατάθεσις του πατρός, από της εποχής των Ισαύρων και μέχρι των Μακεδόνων και της μητρός, ήτο αναγκαία, άλλως ο άνευ των κρατούντων γάμος εθεωρείτο πορνεία.

Κατά την τότε εποχήν, επικρατούσης της διαφοράς των κοινωνικών τάξεων, δεν επετρέπετο πρόσωπον ανωτέρας κοινωνικής τάξεως να υπανδρευθή κατωτέρας τοιούτον, ουδ' ελεύθερος δούλην, εκτός αν προηγουμένως την ηλευθέρωνεν, ουδ' η ελευθέρα δούλον ή απελεύθερον, ωρίζοντο δε και ωρισμένοι περιορισμοί διά τον γάμον μετά χήρας ή διαζευγμένης ή εταίρας ή σκηνικής, αφ' ου ο τοιαύτην τινά γυναίκα συζευχθείς δεν ηδύνατο να γίνει επίσκοπος ή πρεσβύτερος ή διάκονος ή ν' ανήκη καθ' όλου εις τον ιερόν κατάλογον.

Εκ των κυρίων προσόντων της νύμφης ήτο τότε το κάλλος, το γένος και η προιξ, ήτις, ως εκ των μαρτυριών των συγγραφέων μανθάνομεν, ήτο εις την ημερησίαν διάταξιν. Όσον αφορά εις το κάλλος, οι φρόνιμοι συνίστων οι μέλλοντες γαμβροί να μη προσέχωσι τόσον εις αυτό όσον εις την σωφροσύνην και τα ψυχικά προτερήματα της γυναικός, αφ' ου το κάλλος με τον χρόνον μαραίνεται, τα δε δι' αυτό προσγινόμενα κακά, ήτοι η υπερηφάνεια και η υπεροψία παραμένουσιν, όπου δ' υπάρχει σωφροσύνη εκεί την πενίαν και τας άλλας του βίου δυσκολίας ευχερώς δύναταί τις να υπομείνη.

Κατά της προικός ήσαν πάλιν οι φρονιμώτεροι τονίζοντες τας δυσχερείας καθ' ων έχει να παλαίση ο νυμφευθείς πλουσίαν, ήτις αποβαίνει ουχί σύζυγος, αλλά δέσποινα ποικίλας ενοχλήσεις εις τον σύνευνον παρέχουσα. Σχετικώς είπε και ο Αλέξιος Κομνηνός εν τω παραινετικώ του ποιήματι·

εἰ δ' ἔχει τέχνην, ἄπεχε, ἂς ἔχῃ καὶ λογάριν·
διαβαίνει τὸ λογάριον καὶ σὺ τὸ πάθος ἔχεις·
κάλλιον λάβε σιγαλήν, νὰ θέλῃ τὴν τιμήν σου
κι' ἂς ἔχῃ χρῆμα λιγοστὸν καί πράγματα ὀλίγα.

Η ΠΑΛΛΑΚΕΙΑ

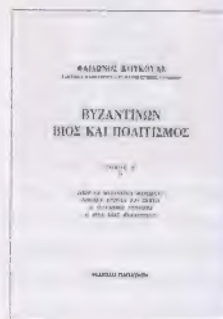
Την ιερότητα του γάμου και την ήρεμον συζυγικήν διαβίωσιν ετάρασσε κατά τους Βυζαντινούς χρόνους και η επικρατούσα συνήθεια της παλλακείας. Κατά τα κείμενα, η άνευ νομίμου γάμου συζώσα μετά τινος εκαλείτο *παλλακή*, εισήγετο δε πολλάκις αύτη εις την οικίαν εγγάμου, οσάκις ούτος, άπαις ων, διισχυρίζετο ότι, παιδοποιίας χάριν, την προσελάμβανε. Και διισχυρίζεται μεν ο Χρυσόστομος ότι προ της εποχής του το πράγμα δεν ημποδίζετο και ότι επί των χρόνων του δεν ήτο ανεκτόν, η κακή όμως συνήθεια, ως εκ των μεταγενεστέρων ψόγων και απαγορεύσεων φαίνεται, εξηκολούθησε, της πολιτείας λαμβανούσης, μάλιστα διά των νόμων, και ωρισμένα μέτρα προς εξασφάλισιν των κληρονομικών δικαιωμάτων των εκ παλλακών γεννωμένων τέκνων.

Εχρησιμοποιούντο δε τότε συνήθως ως παλλακαί είτε οικόσιτοι δούλαι, είτε απελεύθεραι, είτε και πτωχαί και άσημοι γυναίκες, σπανιώτερον δε ευγενείς, «αἷς ἡ τῆς σωφροσύνης παραφυλακὴ ἐξαίρετόν τι χρέος ἐστί».

Είπον μικρόν ανωτέρω ότι η κακή της παλλακείας συνήθεια εξηκολούθησε και μετά τον 4ον αιώνα. Ούτως εν γαμηλίω συμβολαίω του στ' αιώνος ο μέλλων σύζυγος υπισχνείται να περιποιήται την μέλλουσαν σύζυγόν του «μηδὲ ἑτέραν γυναῖκα εἰς παλλακίδα ἐπισυντάττειν», έχομεν δε βραδύτερον διάταξιν Βασιλείου του Μακεδόνος απαγορεύουσαν να έχη τις παλλακήν εν τω ιδίω οίκω και ετέραν Λέοντος του Σοφού «περὶ τοῦ μὴ συμφύρεσθαι παλλακαῖς». Και ηλαττώθη μεν το κακόν αφ' ότου ωρίσθη υπό του βασιλέως τούτου η εκκλησιαστική τελετή ως απαραίτητος όρος προς αναγνώρισιν του γάμου, πάντως όμως δεν εξέλιπε. Τουλάχιστον κατά τον ΙΒ' αιώνα ο Θεόδωρος Πρόδρομος εισάγει γυναίκας νομίμους παραπονουμένας ότι οι σύζυγοί των δεν απέκρυπτον τους αθέσμους γάμους, αλλ' αναφανδόν εξετέλουν την αισχύνην, έχομεν δε εν Κρήτη κατά το 1369 Δουκικόν διάταγμα, δι' ου ο έχων δύο γυναίκας υπεχρεούτο να διαζευχθή την δευτέραν, να επιστρέψη εις διπλούν ό,τι παρ' αυτής είχε λάβει, προς δε και να πληρώση πρόστιμον πεντήκοντα υπερπύρων, εξηκολούθησε, λέγω, η κακή συνήθεια, παρά τα υπό του νόμου οριζόμενα, καθ' ον ουδείς ηδύνατο, υπό την πολιτείαν ων των Ρωμαίων, να έχη δύο γαμετάς, οφείλων να εκδιώκη την επείσακτον μετά των εξ αυτής γεννηθέντων τέκνων. Πόσον μάλιστα είχεν επικρατήσει η συνήθεια φαίνεται και εκ του ότι και εις ωρισμένα μέρη της νεωτέρας Ελλάδος επεκράτει αύτη μέχρι προ ετών ουχί πολλών. Ούτως εν Χιμάρα της Ηπείρου και Μάνη η μη τε-

***ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, *ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ*, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ, ΤΟΜΟΣ Β΄, ΣΕΛ. 180-190**

ΚΥΝΗΓΙ ΤΙΓΡΗΣ, ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ, ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΛΑΤΙΟΥ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ, 6ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ

κνοποιούσα ηνείχετο να εισαγάγη εις τον οίκον της παλλακήν ο σύζυγος, της οποίας μάλιστα μετά Χριστιανικής ανεξικακίας ανέτρεφε τα τέκνα, το αυτό δε πιστοποιείται ότι συνέβη και εν Κερκύρα.

ΑΙ ΣΥΝΕΙΣΑΚΤΟΙ

Κατά τους Βυζαντινούς χρόνους υπήρχεν η συνήθεια του αγάμου γάμου, όπως ούτος χαρακτηρίζεται· πολίται δήλα δη, αλλά προ πάντων κληρικοί και μοναχοί, προσελάμβανον εις τον οίκον των παρθένους μη εχούσας συγγενείς ή απροστατεύτους και συνέζων μετ' αυτών, δια να τας προστατεύσωσιν, ως έλεγον. Εκαλούντο δ' αύται *ἀγαπηταί*, οι δε προσλαμβάνοντες αυτάς *ἀγαπητοί*. Η τοιαύτη εννοείται συμβίωσις, ως σκανδαλώδης, πολλαχώς επολεμείτο, πολλοί δ' υπάρχουσι λόγοι, μάλιστα πατέρων της εκκλησίας, περί των συνεισάκτων τούτων. Και διισχυρίζοντο μεν οι αγαπητοί ότι προσελάμβανον τας κόρας, ίνα τας προστατεύσωσιν από την πονηρίαν του κόσμου, διαβεβαιούντες ότι εις ουδεμίαν επίψογον συνάφειαν ήρχοντο μετ' αυτών αφ' ου μάλιστα εφρόντιζον κατά την πρόσληψιν, καλούντες μαίας, να πιστοποιήσωσι την παρθενίαν της αγαπητής, το πράγμα όμως δεν έπαυε να σκανδαλίζη διεγείρον των φρονίμων τας ειρωνείας.

Διισχυρίζεσαι ότι προστατεύεις κόρην απροστάτευτον, λέγει ο Χρυσόστομος, απευθυνόμενος προς ένα εξ αυτών· δεν εντρέπεσαι τοιαύτην απολογίαν προβάλλων; Τονίζεις επ' ίσης ότι δεν συνευρίσκεσαι μετ' αυτής, καλώς·αλλά δεν κολάζεσαι βλέπων καθ' εκάστην της παρθένου το κάλλος; Νομίζω ότι είσαι μυρίων μοιχειών υπεύθυνος συ ο καθ' εκάστην μετά επιθυμιών προσβλέπων την κόρην. Λέγεις ότι, διά να σε ανακουφίζη από κόπους προσέλαβες την συνείσακτον. Συ ανακουφίζεσαι; Συ, όστις ευρίσκεσαι καθ' εκάστην εις συνεχή κίνησιν μεταβαίνων εις τα χρυσοχοεία, διά να ερωτήσης αν κατεσκευάσθη το κάτοπτρον της κυρίας ή εις τα μυροπωλεία, διά να συζητήσης δια τα μύρα, τα οποία θα χρησιμοποιήση αύτη ή τέλος εις την αγοράν, διά να προμηθευθής διάφορα οικιακά σκεύη; Δεν αισχύνεσαι να βλέπουν οι εισερχόμενοι εις την οικίαν σου του μοναχού υποδήματα γυναικεία κρεμάμενα και ζώνας και γυναικεία καλύμματα της κεφαλής; Έπειτα πώς κατά παράδοξον τρόπον συνοικείς κατά προτίμησιν με νέας και ωραίας και ουχί με γυναίκας προβεβηκυίας ηλικίας;

Έτερος πατήρ, ο Μ. Βασίλειος, απευθυνόμενος προς τον έχοντα τοιαύτην συνείσακτον, του λέγει· μη σκανδάλιζε τον κόσμον έχων συνείσακτον· θα μου είπης ότι, συνοικών μετ' αυτής, δεν βλάπτεσαι ψυχικώς, αλλά «ἀνὴρ μετὰ γυναικὸς κακὸν καὶ γυνὴ μετ' ἀνδρὸς δεινότερον κακόν».

Τρίτος ιερός ανήρ, ο Θεολόγος Γρηγόριος, διά δηκτικών επιγραμμάτων επιτίθεται επ' ίσης κατά των συντηρούντων συνεισάκτους· οι μοναχοί, λέγει, ας ζουν τον βίον των μοναχών· όταν συζούν μετ' αγαπητών, βεβαίως δεν είναι μοναχοί· διά τον μοναχόν η δυάς είναι αλλοτρία. Λέγεις, εξακολουθεί, ότι συζής αγνός μετά αγνής· πιθανώς να ισχύη τούτο διά σήμερον, εάν η συνείσακτος είναι σώφρων, δύνασαι όμως να βεβαιώσης τι θα συμβή αύριον; Συ σάρκα φέρεις συζών μετά γυναικός φερούσης επ' ίσης σάρκα· τι φρονείς ότι θα λέγη ο κόσμος περί σου; Απόφευγε το πυρ, δεν είσαι ανώτερος του πυρός. Αποτεινόμενος δ' ο αυτός και προς την συνείσακτον της λέγει· απόφευγε πάντα άνδρα, μάλιστα δε τον συνείσακτον.

Περί της συνηθείας των συνεισάκτων ομιλεί επ' ίσης και ο άγιος Αθανάσιος (PG, 28,837).

Ουχί δε μόνον οι πατέρες της εκκλησίας κατεδίκαζον την συνήθειαν των συνεισάκτων, αλλά και αι οικουμενικαί σύνοδοι ελάμβανον σχετικά μέτρα· κατά τον 3ον κανόνα της πρώτης εν Νικαία οικουμενικής συνόδου απηγορεύθη εις τους του κλήρου να έχωσι συνεισάκτους, επετράπη δε να συγκατοικώσιν ούτοι μόνον με γυναίκας, αίτινες απέκλειον πάσαν υποψίαν, μητέρας τουτέστιν, αδελφάς, θείας, τον κανόνα δε τούτον επικαλείται και ο Μ. Βασίλειος λέγων· «ἀλλ' ἀνάγνωθι τὸν ἐξενεχθέντα κανόνα παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν τῶν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Νικαίας, ὃς φανερῶς ἀπηγόρευσε συνεισάκτους μὴ εἶναι».

Εις το ζήτημα επανέρχεται διά του 5ου κανόνος της και η εν Τρούλλω σύνοδος, ήτις, επί ποινή καθαιρέσεως, απαγορεύει, ίνα οι του κλήρου έχωσιν εν τη οικία των γυναίκας, πλην των ανυπόπτων.

Πλην της εκκλησίας, και η πολιτεία διά της νομοθεσίας της κατεδίκασε την συνήθειαν των συνεισάκτων απαγορεύσασα ό,τι και αι σύνοδοι, διατάσσουσα δε, ίνα και αι ως συνείσακτοι προσλαμβανόμεναι διακόνισσαι αποχωρίζωνται των αγαπητών αυτών, εν περιπτώσει δε παρακοής, εμβάλλωνται εις μοναστήριον εφ' όρου ζωής, της περιουσίας των μοιραζομένης εξ ίσου μεταξύ της μονής και των τέκνων των ή, αν δεν είχον τέκνα, μεταξύ της μονής και της εκκλησίας εις την ενορίαν της οποίας ανήκον.

Παρά τον πόλεμον εν τούτοις πολιτείας και εκκλησίας κατά των συνεισάκτων, φαίνεται ότι η κακή συνήθεια διετηρήθη, παρά τοις μοναχοίς τουλάχιστον, μέχρι τέλους της ημετέρας αυτοκρατορίας και κατά τον 15ον ακόμη αιώνα λήγοντα, αφ' ου ο μεν Ιωσήφ Βρυέννιος παραπονείται κατά των μοναχών, οίτινες «ἀναίδην συνοικοῦσι μετὰ μοναστριῶν», συνήθεια, δι' ην καθηρέθησαν υπό της συνόδου, ην και ύβριζον διά τούτο, ο δε Κρης Μελέτιος ο Πηγάς επιστέλλει τα εξής· «τοὺς συνεισάκτους ἔχοντας μοναχοὺς ἢ ἱερομονάχους κατὰ τοὺς ἱεροὺς νόμους τῶν πατέρων ἀποδοκιμάζομεν· ἀφόρισον οὖν καὶ διάσπα τὰ συναλλάγματα τῆς ἀδικίας ταύτης».

***

DAVID RICKS & PAUL MAGDALINO, *BYZANTIUM AND THE GREEK IDENTITY*, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ- KING'S COLLEGE LONDON, ΛΟΝΔΙΝΟ 1998, ΣΕΛ. 200

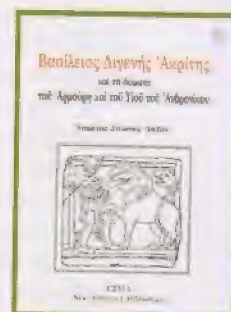
ο Διγενής Ακρίτης και η Μαξιμώ*

Καὶ ὁ γέρων ὁ Φιλοπαπποὺς
τὴν Μαξιμοῦν ἐλάλει:
«Θωρεῖς αὐτὸν τὸν ἄγουρον
ποὺ στέκει εἰς τὸ λιθάριν
κ' ἔστησεν τὸ κοντάριν του
καὶ ἀπάνου του ἀκουμπίζει;
Ἐκδέχεται νὰ ὑπάγωμεν ὅλοι ἀπάνου εἰς αὖτον,
κἂν τάχα μοναχὸς ἐστὶν ἐμᾶς οὐδὲν φοβᾶται.
Ἂν εὕρῃ τόπον νὰ ἐμπῇ εἰς τὸν λαόν μας μέσα,
ὥσπερ πετρίτης ἄχρωμος, ὅταν ἐμπῇ εἰς κυνήγιν,
καὶ χύσῃ τὸ πτερούγιν του
καὶ τὰ ὄρνεα ἀποκτείνῃ,
οὕτως ἐμᾶς ἂν γυριστῇ, τινὰς νὰ μὴ τὸν δώσῃ.
Ἀλλ' ἂς προκαρτερέψωμεν
καὶ τότε ἂς τὸν ἰδοῦμε

Ο ΔΙΓΕΝΗΣ ΚΑΙ Η ΠΡΙΓΚΙΠΙΣΣΑ, ΕΦΥΑΛΩΜΕΝΟ ΠΙΑΤΟ (ΑΡΧΕΣ 13ΑΙ) ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΡΙΝΘΟ (ΚΟΡΙΝΘΟΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ)

καὶ νὰ τὸν περιφέρωμε, καὶ οὐ μὴ καβαλικεύσῃ·
εἰ δὲ καθίσῃ εἰς ἄλογον, ἀπιλογίαν μᾶς κάμνει».
Καὶ τότε ἡ κούρβα ἡ Μαξιμοῦ
τὸν γέροντα ἀτιμάζει:
«Ἔβγα ἀπ' ἐδῶ, λυσσόγερε, υἱὲ τῆς ἀπωλείας·
ὡς καὶ ἀπ' τὰ γέρα τὰ πολλὰ
ὁ κῶλος σου ἐτσιγκρίασε.
Ἐγὼ ἔλεγα φουσάτα ἔχει
καὶ ἀγούρους ἀνδρειωμένους
καὶ ἐπῆρα τὰ φουσάτα μου
καὶ ἦλθα νὰ πολεμήσω.
Ἐγὼ μόνη καὶ μοναχὴ νὰ κατέβω εἰς αὖτον,
νὰ κόψω τὸ κεφάλιν του καὶ ἐδῶ νὰ σᾶς τὸ φέρω,
νὰ ἐπάρω τὸ κοράσιον καὶ ἐδῶ νὰ σᾶς τὸ φέρω
νὰ ἐπάρω τὴν πεθύμιαν σας
καὶ ἐδῶ νὰ σᾶς τὴν φέρω καὶ ἐσεῖς μὴ κουρασθῆτε».
Καὶ σύντομα ἐπιλάλησεν, τὸν ποταμὸν περάσῃ,
καὶ ἐγὼ δὲ τὴν ἐλάλησα φωνὴν ἀπὸ μακρόθεν:
«Αὐτόθε στέκου, Μαξιμοῦ, ὧδε μηδὲν περάσῃς!
Τοὺς ἄνδρας πρέπει νὰ περνοῦν,
ἀμὴ ὄχι τὰς γυναῖκας.
Περάσειν ἔχω, Μαξιμοῦ, ὡς διὰ σέναν τὸ ποτάμιν
καὶ νὰ σοῦ ἀντιμέψωμεν,
ὡς καὶ τὸ δίκαιον ἔχεις».
Τὸν γρίβαν μου ἐπιλάλησα, τὸν ποταμὸν περάσῃ,
καὶ εἶχεν νερὸν ὁ ποταμὸς
πολὺν καὶ βουρκωμένον καὶ ἐξέπεσεν ὁ γρίβας μου
καὶ ἐχώθην ἕως τραχήλου·
καὶ δένδρον ἔπεψεν ὁ Θεὸς ἀπέσω εἰς τὸ ποτάμιν
καὶ ἂν εἶχε λείπειν τὸ δενδρόν,
ἐπνίγετον ὁ Ἀκρίτης.
Καὶ ὡς εἶδεν τοῦτο ἡ Μαξιμοῦ,
ἀπάνω μου ἐκατέβη·
κοντάριν ἐμαλάκιζεν, τὴν κονταρέαν μὲ δώσῃ
καὶ ταῦτα τὸ κοντάριν της ἔριψα παρὰ μίαν
καὶ σύντομα ἔριψα ραβδίν,
τὴν Μαξιμοῦν ἐλάλουν:
«Ἐλεῶ τὰ κάλλη σου, κυρά,
βλέπε μὴ κινδυνεύσῃς·
ἀλλὰ ἂς δώσω, <Μαξιμοῦ>,
τὴν φάραν σου ραβδέαν
καὶ ἐκ τὴν ραβδέαν, Μαξιμοῦ,
νόησε μὲ τίναν ἔχεις».
Καὶ ἐγὼ ραβδέαν ἔδωσα τὴν φάραν 'ς
τὰς κουτάλας
καὶ ἀνάσκελα ἐξήπλωσεν ἡ θαυμαστὴ ἡ φάρα.
Καὶ τότε πάλι ἡ Μαξιμοῦ οὕτως μὲ παρεκάλει:
«Κύρκα, φοβήσου τὸν Θεὸν
καὶ ἀπὲ συμπάθησέ μου
καὶ ἂς φέρουν πάλιν ἄλογον,
διὰ νὰ κάτσω ἀπάνω
καὶ νὰ νοήσῃς, ἄγουρε, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνδρείαν».
Καὶ ἐγὼ αὐτὴν παραχωρῶ ἵνα καβαλικεύσῃ
καὶ ἂν ἔνι ἡ γεῦσις ἔμνοστος, πάλι νὰ δευτερώσῃ.
Τὸν Λίανδρον ἐφώνιαξεν καὶ φέρνει της ἱππάριν,
πηδᾷ κ' ἐκαβαλίκευσε καὶ παίρνει καὶ κοντάριν
καὶ ἀπὸ μακρέα μ' ἐφώναζε:
«Ἐδὰ σὲ βλέπω, Ἀκρίτη!»
Καὶ τὸ κοντάρι ἐμάκρυνε,
τὴν κονταρίαν μὲ δώσῃ.
Σπαθέαν τῆς φάρας ἔδωκα ἀπάνω
εἰς τὸ κεφάλιν·
τὰ δύο μέρη ἐσχίσθησαν κ' ἔπεσαν παρὰ μίαν
ἦτον καὶ <ἡ> σέλα πάντερπνος,
ὅλη κατεξουλίστην,
καὶ ἀπέμεινεν ἡ Μαξιμοῦ, πεζή,

*ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΑ, ΣΤΗΝ ΕΚΔΟΧΗ ΤΟΥ «ΕΣΚΟΡΙΑΛ», 12ΟΣ ΑΙ., ΒΛ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΙΓΕΝΗΣ ΑΚΡΙΤΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΜΟΥΡΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΤΟΥ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, ΕΠΙΜ. ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ, ΕΣΤΙΑ, ΑΘΗΝΑ 1995, ΣΣ. 141-144.

ΤΟ ΠΑΡΑΤΙΘΕΜΕΝΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΕΤΑΙ ΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΑΚΡΙΤΑ-ΜΑΞΙΜΟΥΣ, Η ΟΠΟΙΑ ΑΠΟ ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΜΕΤΑΒΛΗΘΗΚΕ ΣΕ ΕΡΩΤΙΚΟ ΣΥΝΑΠΑΝΤΗΜΑ. Ο ΔΕ ΑΚΡΙΤΑΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΙ ΤΟ ΓΕΓΟΝΟΣ ΣΤΗ... ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΟΥ

ἐλεεινὴ εἰς τὸν κάμπον.
Τὸ ὑπόδημά μου ἐφίλησεν
καὶ οὕτως μὲ παρεκάλει:
«Κύρκα, φοβήσου τὸν Θεόν,
πάλιν συμπάθησέ με εἰς τὴν μωρίαν τούτην,
ὅτι παρὰ σαλῶν
καὶ ἀτάκτων ἀνθρώπων ἐδιδάχθην
καὶ ἐσὺ μόνος μὲ κέρδισε καὶ ἄλλος μὴ μὲ κερδίσῃ».
Καὶ <τότε> ἐγὼ τὴν Μαξιμοῦ οὕτως ἀπιλογήθην:
«Μὰ τὸν Θεόν, ἡ Μαξιμοῦ, οὐκ ἔν' τὸ ἐνθύμημά σου·
ἡ κόρη τὴν ἐγὼ φιλῶ τῶν εὐγενῶν ὑπάρχει·
ἔχει γὰρ πλοῦτος ἄπειρον καὶ συγγενοὺς ἐνδόξους
καὶ ἀδέλφια πολυορεκτικὰ καὶ ἀδελφοὺς πλουσίους
καὶ πάντας ἐξηρνήσατο καὶ μετὰ μέναν ἦλθεν
καὶ ὁ Θεὸς ὁ πάντων δυνατὸς αὐτὸς νὰ μᾶς χωρίσῃ.
Εἰδὲ ἂν ὁρμῆς νὰ πορνευθῆς, ἐγὼ νὰ σοῦ τὸ ποίσω».
Καὶ ἐπέζευσα τὸν μαῦρον μου καὶ λύω τ' ἅρματά μου
καὶ τὸ ἐπεθύμα ἡ Μαξιμοῦ γοργὸν τῆς τὸ ἐποῖκα·
καὶ ἀπείτις τὸ ἔκαμα ἐγὼ τῆς Μαξιμοῦς
τῆς κούρβας,
εὐθὺς ἐκαβαλίκευσα καὶ ἐπῆγα εἰς τὸ κοράσιον.
Καὶ τότε τῆς βεργόλικος ἄκο τὸ τί τῆς λέγω:
«Εἶδες, ὀμμάτια μου καλά, τί ἀνδραγαθίας ἐποῖκα;»
Καὶ τότε τὸ κοράσιον ἄκου τὸ τί μοῦ λέγει:
«Εἶδα σε, ὀμμάτια μου καλά,
τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου,
τὸ πῶς ἐμονομάχησες ὅλους τοὺς ἀπελάτας,
καὶ ὅταν ἐμονομάχησες τὴν Μαξιμοῦν τὴν κόρην·
καὶ εἰς τὸ στενὸν τὸ πέραμαν,
εἰς τὸ βαθὺν τὸ ρυάκιν,
πολλὰ πολλὰ μοῦ ἄργησες· πιστεύω νὰ τὴν εἶχες».
Καὶ τότε τὴν βεργόλικον οὕτως τὴν συντυχαίνω:
«Ὡς ἔδωσα τὸ ἱππάριν της τὴν ὕστερην ραβδέαν,
ἐξέπεσεν ἡ Μαξιμοῦ ἀπὸ τὸ ἱππάριν κάτω·
ἦτον καὶ <ἡ> σέλα πάντερπνος,
ὅλη κατεζουλίστην, καὶ πίστευσέ με, λυγερή,
ὅτι ἀληθῶς σὲ λέγω,
ὅτι πολλὰ ἐλυπήθηκα τὰ δύο της τὰ φαρία».
Καὶ τότε τὸ κοράσιον ἐγέλασε μεγάλως,
στρεφνὰ γλυκέα μ' ἐπερίλαβε καὶ ἐμὲν ἐσυχνοφίλει·
καὶ τότε τὸ κοράσιον οὕτως τὸ συντυχαίνω:
«Μετὰ τὸ φθείρειν Μαξιμοῦν τρία κακὰ ἔποικά την:
πρῶτον μὲν ὅτι εἶχα την, δεύτερον ὅτι ἐντράπη,
τρίτον καὶ περισσότερον ἐχάσεν
τὴν ἀνδρείαν της καὶ πομπεμένη ἀπόφευγεν
ἀπὸ τὸν Μιλιμίτσην».
Καὶ ὁ Λίανδρος ὁ ταπεινός, πλήρης κατησχυμένος,
καὶ οἱ ἑκατὸν οἱ πρόλοιποι τῆς Μαξιμοῦς οἱ ἀγοῦροι
καὶ ὁ θαυμαστὸς ὁ Κίνναμος, ἀλλὰ καὶ ὁ κὺρ Γιαννάκης
καὶ ἄλλοι ἀπελάτες ἑκατὸν
καὶ ὁ Φιλοπαππους ὁ γέρων
πάντες ἐξεσκορπίσθησαν
ἐκ τοῦ Ἀκρίτη τὸν φόβον,
νὰ μὴ τοὺς καταφθάσῃ ἐκεῖ
καὶ ὅλους κακοδοικήσῃ.

***

Μια νέα δυναμική αναπτύσσεται στον τομέα της ερωτικής συγγραφής, στο ύστερο τμήμα της αποκαλούμενης μεσοβυζαντινής περιόδου, δηλαδή κατά την εποχή των αυτοκρατόρων της δυναστείας των Κομνηνών (1081-1185) και της δυναστείας των Αγγέλων (1185-1204).

Κατά πρώτον διαπιστώνεται, ότι η τέχνη της ερωτικής νουβέλλας μέσα στην ιστορική συγγραφή –αν και χρησιμοποιεί περισσότερο λιτά λογοτεχνικά μέσα– αποχτά έναν συνεχιστή, στο πρόσωπο του ιστορικού Νικήτα Χωνιάτη. Ό,τι ήταν για τον Ψελλό η Ζωή και η Σκλήραινα, είναι γι' αυτόν κατά προτίμηση ο Ανδρόνικος Κομνηνός, ο μεταγενέστερος αυτοκράτορας Ανδρόνικος Α΄, ο Δον Ζουάν του 12ου αι., από την αμφιλεγόμενη γοητεία του οποίου ο Χωνιάτης μάταια προσπαθεί να ξεφύγει. Ποτέ δεν καταλήγει σε συνεκτική κρίση, ακόμη και για τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο· ακόμη κι όταν τονίζει τα μεγαλύτερα ελαττώματά του, αναγκάζεται κατόπιν και πάλι να ιστορήσει πράγματα που προκαλούν τη συμπάθειά μας.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΟΥ ΝΙΚΗΤΑ ΧΩΝΙΑΤΗ

Ο Ανδρόνικος ήταν εξάδελφος του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄, και οι δυο τους ήταν εγγονοί του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού. Ο Ανδρόνικος όμως διασκέδαζε, και αυτό το έδειχνε φανερά με το παιγνίδι των πολιτικών δολοπλοκιών εναντίον του εξαδέλφου του, όπου δεν ορρωδούσε ακόμη και μπροστά στην έσχατη προδοσία. Όμως αυτή τη διασκέδαση την πλαισίωνε, όσο μπορούσε περισσότερο, με συζυγικές απιστίες. Έτσι συνήψε αιμομικτικές ερωτικές σχέσεις –όλη η Αυλή το γνώριζε– με μια ανηψιά του αυτοκράτορα, που ήταν βέβαια και δική του ανηψιά. Μ' αυτό δεν παραβίαζε προφανώς τις συνήθειες των διαφόρων οικογενειακών κλάδων των Κομνηνών. Όταν κλήθηκε σε απολογία, απάντησε εντελώς αθώα, για ποιο λόγο ως καλός βυζαντινός πολίτης δεν θα 'πρεπε να ακολουθήσει το παράδειγμα του αυτοκράτορά του, που μοιραζόταν το κρεβάτι του με μια ανηψιά του· έτσι κι αλλιώς, στο ίδιο εργαστήρι, όλα τα αγγεία κατασκευάζονται από τον ίδιο πηλό!

Φυλακισμένος κάποτε από τον αυτοκράτορα, ανακαλύπτει στο δάπεδο ένα κρυφό άνοιγμα, εξαφανίζε-

ο Νικήτας Χωνιάτης & ο Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός*

του Χανς - Γκέοργκ Μπεκ

ται μέσα απ' αυτό σ' ένα υπόγειο που είναι όμως κλειδωμένο και περιμένει εκεί ήσυχος. Φαντάσθηκαν ότι διέφυγε και η γυναίκα του κατέστη ύποπτη ότι συνήργησε στη φυγή του, συνελήφθη λοιπόν και ρίχθηκε στην ίδια φυλακή, που στο μεταξύ ο Ανδρόνικος είχε εγκαταλείψει για το υπόγειο. Φυσικά, τη νύχτα η γυναίκα δέχεται την επίσκεψη του συζύγου της και εδώ λέγεται μάλιστα ότι συνέλαβε έναν από τους γιους του. Ύστερα από την τελική φυγή, άλλες συλλήψεις και νέα δραπέτευση, κάτω από τις πιο κωμικές περιστάσεις· μεταβαίνει στις μακρινές επαρχίες του κράτους, συνάπτει όμως ερωτικές σχέσεις στο πλαίσιο της αυτοκρατορικής οικογένειας. Πρώτα συνευρίσκεται με μια νύφη του αυτοκράτορα, ύστερα με κάποια εξαδέλφη. Όπου κι αν φθάσει, στη διάρκεια της φυγής του, ο γόης αυτός γίνεται δεκτός με ανοικτές αγκάλες και στρωμένα κρεβάτια, κι αυτό προκαλεί την ατέλειωτη οργή του εξαδέλφου-αυτοκράτορα.

Τελικά ανέρχεται κι ο ίδιος στον θρόνο ύστερα από μια σύντομη μεσοβασιλεία του γιου του αυτοκράτορα Μανουήλ. Δεν έχει τίποτε πιο επείγον να κάνει από το να νυμφευθεί τη σχεδόν ενδεκάχρονη μνηστή του προκατόχου του, τον οποίο είχε ο ίδιος παραμερίσει από τον δρόμο του· ο πατριάρχης ήταν, εννοείται, έτοιμος να ευλογήσει αμέσως τον γάμο και να αποδεσμεύσει τον αυτοκράτορα από τον όρκο πίστεως στον προκάτοχο του.

> ...καὶ οὐκ ᾐσχύνετο Κρονίων ἀπόζων ἀνεψιοῦ γυναικὶ μιλτοπαρήῳ καὶ τρυφερᾷ καὶ μήπω τὸ ἑνδέκατον ἔτος ἐξηνυκυίᾳ μέλλων ἀθεμίτως συγκατακλίνεσθαι καὶ παραγκαλίζεσθαι ὁ πέπων τὴν ὀμφακίζουσαν, ὁ ὑπέρωρος τὴν ἡλικίαν τὴν ὀρθοτίτθιον νεανίδα, ὁ ῥικνὸς καὶ χαλαρὸς τὴν ῥοδοδάκτυλον καὶ δρόσον ἔρωτος στάζουσαν.
>
> (Αυτός ο μνηστήρας που μύριζε μούχλα από τα γηρατειά δεν ντρεπόταν να πλαγιάζει αιμομικτικά δίπλα σε ένα ροδομάγουλο, τρυφερό κορίτσι. Δεν δίσταζε να τρυγά, ο ίδιος ζαρωμένος και σάπιος, αυτό το άγουρο σταφύλι, να αγκαλιάζει, ο ίδιος υπερήλικας και τσακισμένος, την τρυφερόστηθη παρθένα, να ορέγεται, ο ίδιος κυρτός και άκαμπτος, τη ροδοδάκτυλη μικρή, που πάνω της έλαμπε ακόμη η δροσιά του έρωτα).

Όμως κι αυτό δεν του ήταν αρκετό: Γάμος εδώ, γάμος εκεί, η χαρούμενη ζωή έμελλε να συνεχισθεί.

Όμως η δυνατότητα αυτή δεν υπήρχε στην πόλη.

> 321-322: Ἔνθεν τοι καὶ τῆς πόλεως πολλάκις ἀπανιστάμενος μετὰ χορείας ἑταιρίδων καὶ παλλακῶν ἐφιλοχρίνει τὰ τῶν τόπων ἐρημικώτερα... ὡς ὄρνιθας κατοικιδίους ἀλεκτρυὼν ἢ αἶγας τράγος ἡγούμενος αἰπολίου ἢ καθάπερ ὁ Σεμέλης Διόνυσος τὰς Θυάδας, Σοβάδας, Βάκχας εἶχεν ἑπομένας τὰς ἐρωμένας μόνον οὐ νεβρίδα ἐξημμένος καὶ τὸν κροκωτὸν ἐνδυόμενος...
>
> (Έτσι εγκατέλειπε πολύ συχνά την πόλη, συνοδευόμενος από ένα σμήνος πορνών, επικεφαλής των οποίων προπορευόταν, «όπως ο κόκκορας μπροστά από τις κότες ή όπως ο τράγος μπροστά από το κοπάδι με τις γίδες. Για να βελτιώσει τη σεξουαλική ικανότητά του, άλειφε το μέλος του με κάθε είδους αφροδισιακά και έτρωγε εμετικά πράγματα. Κατόπιν τελούσε διονυσιακά όργια με Θυιάδες, Σοβάδες, Μαινάδες και Βάκχες, μόνο που δεν είχε κρεμάσει γύρω από τον ώμο του δέρας από ελάφι κλπ.).

ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΚΗΝΕΣ· 11ΟΣ-12ΟΣ ΑΙ. ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, ΜΟΝΗ ΕΣΦΙΓΜΕΝΟΥ

Πέρα από το γεγονός, ότι οι αφηγήσεις αυτές μας δίνουν διαφωτιστικές πληροφορίες, οι οποίες δεν μας παρέχονται από άλλες πηγές, σχετικά με τις ερωτικές δραστηριότητες της ανώτερης βυζαντινής κοινωνίας, προδίδουν απέναντι στην παλαιότερη ιστοριογραφία ένα χαλαρό και ατομικιστικό τρόπο παρουσιάσεως κι ακόμη την ολοφάνερη τέρψη του ιστοριογράφου και ταυτόχρονα την ανταπόκρισή του σε αναγνώστες που διψούσαν για σκάνδαλα. Οι αφηγήσεις αυτές ήταν τουλάχιστο το ίδιο ενδιαφέρουσες όπως τα μυθιστορήματα του Ηλιοδώρου και του Τατίου, και δεν υστερούσαν πολύ από τα ερωτικά επιγράμματα.

** Απόσπασμα από το βιβλίο του H. G. Beck Βυζαντινόν Ερωτικόν, Εκδ. Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1999, σσ. 204-207.*

***

η "απόκρυφη ιστορία" της βυζαντινής εξουσίας

του Νίκου Βεντούρα

Σε κάθε εποχή, στις αυλές των ισχυρών της κοινωνίας, εξουσία και σεξ αποτελούν στενά συνδεδεμένο δίπολο. Το Βυζάντιο, κληρονόμος της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και στον τομέα αυτό, όπως και σε τόσους άλλους, και διαβόητο το ίδιο για τις διαπλοκές και τις ίντριγκες των ανωτέρων στρωμάτων του, δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση. Το παράδοξο είναι πως η πλέον σκανδαλώδης και τολμηρή καταγραφή της διαπλοκής εξουσίας και σεξουαλικότητας στο Βυζάντιο αποτελεί έργο του κορυφαίου ιστοριογράφου της Ιουστινιάνειας περιόδου και έχει σαν στόχο πρόσωπα που ο ίδιος προηγουμένως εκθείασε. Ο λόγος, φυσικά, για τον Προκόπιο και το έργο του "Ανέκδοτα" (ή "Απόκρυφη Ιστορία", όπως είναι επίσης γνωστό).

Στο έργο αυτό, γραμμένο περί το έτος 550, δηλαδή προς το τέλος της ζωής του συγγραφέα, στόχος του Προκόπιου,

ΟΙ ΕΥΑΓΓΕΛΙΖΟΜΕΝΟΙ ΠΟΙΜΕΝΕΣ, ΤΜΗΜΑ ΑΠΟ ΤΗ "ΓΕΝΝΗΣΗ", 1312-1315 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ

όπως ομολογεί ο ίδιος στον πρόλογό του, είναι "να αποκαλύψω όχι μόνο όσα έχω προηγουμένως παρασιωπήσει, αλλά και τις αιτίες των γεγονότων που ήδη ανέφερα". Αυτό που ακολουθεί είναι μια άνευ προηγουμένου επίθεση εναντίον του Ιουστιανιανού και της Θεοδώρας, η δριμύτητα της οποίας είχε ως αποτέλεσμα να αμφισβητηθεί τόσο η αλήθεια της ιστόρησης όσο και η αυθεντικότητα της υπογραφής της. Η τελική απόφανση είναι πως τα *Ανέκδοτα* αποτελούν όντως έργο του Προκόπιου, πιθανώς χολωμένου από την αντιμετώπιση που είχε στην αυλή του Ιουστινιανού. Αν και οι λεπτομέρειες που καταγγέλλουν τα *Ανέκδοτα* αμφισβητούνται, ο Προκόπιος δεν έρχεται πουθενά σε φανερή αντίθεση με όσα μαρτυρεί στα υπόλοιπα ιστορικά του έργα. Εν πάση περιπτώσει, τα *Ανέκδοτα φωτίζουν πρακτικές της εποχής και εκφράζουν ό,τι κυκλοφορούσε ως κουτσομπολιό στους κύκλους των δυσαρεστημένων αριστοκρατών και του λαού.*

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η ιστορία της νεαρής Θεοδώρας, η οποία ξεκινάει την καριέρα της ως αρτίστα του τσίρκου με "κοντό χιτώνα" και περνάει γρήγορα στην πλήρη απασχόληση στο πορνείο, προσφέροντας, λόγω του νεαρού της ηλικίας της, "παρά φύσιν σωματική εργασία". Απ' ό,τι φαίνεται, τέτοιου είδους μαζικά θεάματα, συνηθισμένα στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, δεν ήταν καθόλου άγνωστα στο Βυζάντιο. Η Θεοδώρα, στη σκηνή του θεάτρου, "ούτε αυλό έπαιζε, ούτε τραγουδούσε, ούτε καν έκανε την χορεύτρια, αλλά μόνο πρόσφερε τα τρυφερά της νιάτα στον πρώτο τυχόντα ασκώντας το επάγγελμα μ' όλο της το σώμα" (εκ παντός ... του σώματος). Στις συχνές ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες, η Θεοδώρα "μεταχειριζόμενη διάφορα κόλπα" κατόρθωνε να αποβάλει.

Σύμφωνα με όσα μαρτυρά ο Προκόπιος, τα οποία, αν και αμφιλεγόμενα όσον αφορά στα πρόσωπα που καταγγέλλει, δεν έχουμε λόγο να τα αμφισβητήσουμε ως περιγραφές των συνηθειών της εποχής, το θέατρο είχε ένα μάλλον χαλαρό κώδικα ενδυμασίας: "δεν επιτρέπονταν σε κανέναν να παρουσιάζεται ολωσδιόλου γυμνός στο θέατρο – πρέπει να φοράει τουλάχιστον ένα διάζωμα γύρω από τους βουβώνες και τα αιδοία". Με τέτοια ενδυμασία παρουσιάζει τη μέλλουσα αυτοκράτειρα να επιδίδεται σε ένα ευφάνταστο ακόμη και για την εποχή μας νούμερο: "Μ' αυτό λοιπόν το ντύσιμο ξάπλωνε κατάχαμα και κειτόνταν ανάσκελα. Μερικοί θήτες (...)έριχναν πάνω [ ] της κριθάρι, που το έπιαναν σπυρί σπυρί και το έτρωγαν χήνες γυμνασμένες επί τούτω".

Όχι ότι δεν υπήρχαν αντιδράσεις από την κοινωνία της εποχής απέναντι σε τέτοιες συμπεριφορές, αλλά πάντως ήταν σαφώς ηπιότερες απ' όσο θα φαντάζονταν κανείς έχοντας την εικόνα του θρησκόληπτου Βυζαντίου κατά νου: "τα αξιοσέβαστα πρόσωπα, όταν την συναντούσαν στην αγορά, άλλαζαν δρόμο και έφευγαν βιαστικά". Όσοι πάλι "την έβλεπαν, ιδιαίτερα νωρίς το πρωί, το 'χαν για γρουσουζιά". Σε κάθε περίπτωση, οι αντιδράσεις του λαού και των αρχών απέναντι σε τέτοιου είδους δραστηριότητες φαίνονται ιδιαίτερα ήπιες, ενώ χαλαρή ήταν η εφαρμογή των σχετικών νόμων.

Δεν ξέρουμε κατά πόσο ισχύουν οι λεπτομέρειες αυτές του βίου της Θεοδώρας, πάντως είναι φανερό ότι τέτοιου είδους σκηνές ήταν κοινός τόπος και πως αντίστοιχα θεάματα και υπηρεσίες ανεχόταν (αν όχι απολάμβανε) μεγάλο μέρος του Βυζαντινού λαού. Το ενδιαφέρον είναι πως μια γυναίκα τέτοιας καταγωγής και φήμης μπόρεσε και ανήλθε στα ύψιστα αξιώματα της εποχής. Αλλά και εδώ, απ' ό,τι φαίνεται, ο σεξουαλικός παράγοντας ήταν ιδιαίτερα σημαντικός. Ο Προκόπιος παρουσιάζει στα *Ανέκδοτα* τους ισχυρούς άντρες της εποχής ως μειράκια τα οποία άγονται και φέρονται από τις γυναίκες τους, πανίσχυρες δολοπλόκες που εκμεταλλεύονται έντεχνα το "βασικό ένστικτο". Έτσι ο Βελισσάριος παρουσιάζεται ως έρμαιο της Αντωνίνας και ο Ιουστινιανός της Θεοδώρας. Οι γυναίκες αυτές εμφανίζονται να ενεργούν με πλήρη ατιμωρησία, επηρεάζοντας σημαντικές αποφάσεις που αφορούν το κράτος και το στρατό και έχοντας τη δύναμη να ανεβάζουν στην εξουσία τους ευνοούμενούς

τους, συχνά τυχάρπαστους εραστές. Σε κάθε περίπτωση, υπονοείται ο έλεγχος των αντρών τους μέσω των σεξουαλικών τους θελγήτρων, ενώ ο Προκόπιος δεν διστάζει να αναφερθεί και σε μαγεία.

Το σίγουρο είναι ότι η Θεοδώρα επηρέαζε τον Ιουστινιανό στην άσκηση της αυτοκρατορικής του εξουσίας, όπως μαρτυρά άλλωστε ο ίδιος σχετικά με την σύνταξη των *Νεαρών* ("αφού συλλογίστηκα όλα αυτά τα ζητήματα μόνος και αφού ύστερα συμβουλεύτηκα την ευσεβεστάτη σύντροφο που μου έχει δώσει ο Θεός..."). Εξάλλου, και μόνο για να προχωρήσει στον γάμο του με την Θεοδώρα, ο Ιουστινιανός έπρεπε να αλλάξει τους σχετικούς ρωμαϊκούς νόμους, οι οποίοι απαγόρευαν τον γάμο ανάμεσα στα ανώτερα στρώματα και γυναίκες κατώτερων τάξεων (και υποστάθμης), προοικονομόντας την αντίστοιχη ιστορία του Ερρίκου VIII.

Ο Προκόπιος μας παρέχει πολλές ακόμα ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με τη σεξουαλική νομοθεσία της εποχής. Για παράδειγμα μαθαίνουμε ότι ο Ιουστινιανός απαγόρευσε με νόμο την παιδεραστία: "δεν εξέταζε όμως ποιοι παρέβαιναν το νόμο μετά την έκδοσή του, αλλά ασχολούνταν με εκείνους που είχαν προσβληθεί από την ασθένεια οποτεδήποτε στο παρελθόν". Παρόλο που η παιδεραστία αναφέρεται ως "ασθένεια", στους ενόχους έκοβαν τα γεννητικά όργανα και τους διαπόμπευαν. Απ' ό,τι φαίνεται από το κείμενο, η επίκληση της παιδεραστίας ήταν ένα μέσο για να στιγματιστούν πολιτικοί αντίπαλοι του Ιουστιανιανού καθώς η ποινή επιβαλλόταν κυρίως "σ' αυτούς που θεωρούνταν Πράσινοι (...) ή είχαν κατά τύχη πέσει στην δυσμένεια των τυράννων για κάποιο λόγο". Άλλο ένα παράδειγμα διαπλοκής σεξουαλικότητας και πολιτικής.

Είναι γενικά παραδεκτό πάντως ότι η Θεοδώρα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη βελτίωση των σχετικών νόμων, ειδικά σε ό,τι είχε να κάνει με την προστασία των γυναικών. Για παράδειγμα, φρόντισε τις γυναίκες οι οποίες είχαν εξαναγκασθεί, όπως η ίδια, στην πορνεία, μαζεύοντάς τες με ειδικό διάταγμα από την αγορά της Κωνσταντινούπολης και στέλνοντάς τες στο Μοναστήρι της Μετάνοιας, στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου. Αντίστοιχα θετική ήταν η επιρροή της στη νομοθεσία για την τιμωρία της μοιχείας, όπου απάλυνε τις σχετικές διατάξεις ενάντια στις μοιχαλίδες. Φρόντισε ακόμα για την εφαρμογή της θανατικής ποινής εναντίων των βιαστών.

Στα *Ανέκδοτα*, αναφέρεται ότι η Θεοδώρα αποφάσιζε και διέτασσε κανονίζοντας τα σχετικά με τους γάμους των υπηκόων της, εξαναγκάζοντας σε γάμο ανθρώπους που δεν το ήθελαν. Το ενδιαφέρον εδώ δεν είναι η αμφισβητούμενη αυτή δραστηριότητα της Θεοδώρας, η οποία μάλλον εντάσσεται στη συκοφαντική εκστρατεία του Προκόπιου, αλλά η πληροφορία που μας δίνεται σχετικά με τα ισχύοντα ως προς τον θεσμό του γάμου. Σύμφωνα με τα *Ανέκδοτα,* για να παντρευτεί κάποιος μια γυναίκα εκείνη την εποχή έπρεπε να τον θέλει εκείνη "πράγμα που συνηθίζονταν ακόμα και στους βαρβάρους". Απ' ό,τι φαίνεται, ο γάμος από έρωτα ήταν πράγμα συνηθισμένο στο Βυζάντιο την εποχή εκείνη, αν και ο Προκόπιος μας δίνει επίσης παραδείγματα συνοικεσίων συμφωνημένων μεταξύ του γαμπρού και του πεθερού, ιδιαίτερα ανάμεσα στις ανώτερες τάξεις.

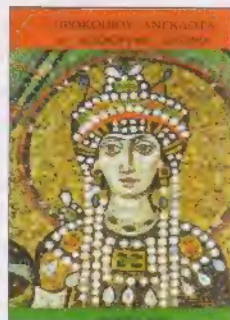

***Η ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΑΙ Η ΣΥΝΟΔΕΙΑ ΤΗΣ*, ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ, 547, ΑΓΙΟΣ ΒΙΤΑΛΙΟΣ, ΡΑΒΕΝΝΑ**

Αν και, τόσο οι λεπτομέρειες της ιστορίας που παρουσιάζεται στα *Ανέκδοτα,* όσο και οι προθέσεις του Προκόπιου αμφισβητούνται σφόδρα, είναι παραδεκτό πως δεν πρόκειται παρά για μεγαλοποίηση πρακτικών που, σε μεγαλύτερο ή σε μικρότερο βαθμό, κυριαρχούσαν στην αυλή της εποχής. Τα *Ανέκδοτα*, όπως είπαμε, δεν έρχονται ποτέ σε άμεση αντίφαση με τα προγενέστερα σημαντικά ιστορικά του έργα, όπως η *Ιστορία* των Πολέμων και το *Περί Κτισμάτων*, απλά φωτίζουν ορισμένα παραλειπόμενα από μια διαφορετική (και μάλλον "κίτρινη" και συκοφαντική) σκοπιά. Ο κορυφαίος ιστορικός του Βυζαντίου, Α. Βασίλιεφ, αναφέρει, για παράδειγμα, ότι αν και ο Προκόπιος "παρουσιάζει αρκετές κατηγορίες στον λίβελλό του αυτό εναντίον του Ιουστινιανού, εν τούτοις δίνει μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα εικόνα τής κατά τη διάρκεια του 6ου αιώνα κοινωνικής πάλης". Σε κάθε περίπτωση, ο αποφασισμένος στόχος της ηθικής στηλίτευσης έδωσε στον Προκόπιο τη δυνατότητα να μιλήσει με εξαιρετική ελευθεροστομία για πτυχές της ιστορίας κρυμμένες συνήθως μέσα στις, αυτοκρατορικές ή μη, κρεββατοκάμαρες.

Για τα αποσπάσματα των *Ανεκδότων*, χρησιμοποιήθηκε η μετάφραση της Αλόης Σιδέρη για λογαριασμό των εκδόσεων Άγρα.

***

ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ *ΑΝΕΚΔΟΤΑ Ή ΑΠΟΚΡΥΦΗ ΙΣΤΟΡΙΑ*, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ, ΑΘΗΝΑ 1988, ΣΕΛ. 228

ΕΡΩΤΟΠΑΙΓΝΙΑ Γ΄*

Πότε καὶ πάλιν νὰ σὲ ἰδῶ, πότε νὰ σὲ συντύχω,
καὶ πότε νὰ σὲ φηγηθῶ τὰ γώ 'παθα διὰ σένα,
ὀδιὰ ἀγάπην θλιβερήν, πόθον ὀνειδισμένον;
καὶ πότε νὰ ἔλθης, λυγερή, καὶ νὰ σταθῆς κοντά μου,
νὰ σὲ συντύχω θαρρετὰ τοὺς πόνους τῆς ἀγάπης,
τοὺς ἔχω πάντα διὰ σὲ καὶ τοὺς παθάνω πάντα;
Πότε νὰ σὲ ἀπάντησα μὲ δάκρυα ματωμένα,
καὶ βαριὰ νὰ ἀναστέναξα καὶ νά 'κλαψα θλιμμένος,
καὶ νὰ μὲ δῆς, νὰ λυπηθῆς καὶ νὰ καρδιοπονέσης,
νὰ καρτερέσης, λυγερή, γλυκιά, νὰ σὲ συντύχω,
νὰ κάτσω νὰ σὲ φηγηθῶ τοὺς πειρασμοὺς τοῦ πόθου,
τοὺς πόνους καὶ τοὺς στεναγμοὺς τοὺς ἔχω δι' ἐσένα;
Οἱ ἔρωτες μὲ σφάζουσιν καὶ κόφτει με ἡ ἀγάπη,
καὶ ἂς ἀρχίσω νὰ σὲ πῶ στίχους διὰ τὴν ἀγάπην,
στιχοπλοκίδες θλιβερὲς τὲς ἔπλεξα διὰ σένα,
καὶ οἱ στίχοι ἀνεσπάστησαν μέσα ἀπὸ τὴν καρδιά μου.
Ὡσὰν νὰ σπέρνης, λυγερή, βασιλικὰ 'ς τὴν γλάστραν,
καὶ βάλης τα εἰς τὸν κόρφον σου, καὶ ὁποῦ διαβῆς μυρίζεις,
καὶ ὅσοι διαβοῦν καὶ βλέπουν τα τὴν μυρωδιὰν ἀκοῦσι,
ἔτσε ἀνέσπασα κ' ἐγὼ στίχους ἐκ τῆς καρδιᾶς μου·
ὡς ἅλυσιν τοὺς ἔπλεξα διὰ λόγου ἐδικοῦ σου,
καὶ ὡσὰν τοὺς γράψω, λυγερή, νὰ αὐκριστῆς τοὺς λόγους,
καὶ νὰ ἀρχίσω νὰ σὲ πῶ τοὺς πόνους τῆς ἀγάπης:
Ἕνας πανώραιος ἄγουρος ἀγαπᾷ ὡραίαν κόρην·
χρόνους δυὸ τὸν ἐμάρανε τῆς κόρης ἡ ἀγάπη,
καὶ μαραινόμενος ὁ νεὸς 'ς τῆς λυγερῆς τὸν πόθον,
ἐμήνυσέ την μιὰν αὐγήν: «Κυρά μου, ἀγαπῶ σε·
κρυφά, κυρά μου, σὲ ἀγαπῶ, κ' ἐσὺ οὐδὲν τὸ ξεύρεις,
καὶ βασανίζομαι κρυφὰ καὶ φανερὰ πομένω».
Ὡς τό 'κουσεν ἡ λυγερή, τὰ δάκρυά της ἐτρέξαν,
μαντᾶτον τὸν ἀπόστειλε τὸ οὐκ ἤθελεν ν' ἀκούση:
«Ἐσὺ μικρὸν καὶ ἀνήλικον, φιλιὰν οὐδὲν ἐξεύρεις,
καὶ πῶς ἐξεστομάτισες καὶ εἶπες ὅτι ἀγαπᾷς με,
καὶ ἐκόπησαν τὰ μέλη μου κ' ἐκαρδιομάρανές με,
καὶ ἂν τό 'κουσαν οἱ γείτονες μεμφθῆ μ' ἐθέλαν ὅλοι;».
Καὶ τότε πάλι ὁ νεώτερος τὴν λυγερὴν ἐλάλει:
«Καὶ πῶς τὸ ξεύρεις, λυγερή, φιλιὰν οὐδὲν ἐξεύρω;
Πρῶτον ἂς μ' ἐδοκίμαζες, κ' ὕστερον ἂς μ' ἐρώτας·
νά 'δες μικροῦ φιλήματα, μικροῦ πιδεξιωσύνες,
πῶς κολακεύει τὸ φιλίν, πῶς κυβερνᾷ τὸν πόθον!
Ὁ πεῦκος μέγα δένδρον ἔν, ἀλλὰ καρπὸν οὐ κάμνει·
τὸ στάχυν ἔν μικρούτσικον, εἶδες καρπὸν τὸν κάμνει;
Πάλιν τὸ κλῆμα τὸ μικρὸν θωρεῖς καρπὸν τὸν κάμνει,
τὸ καλοκαίριν.................... τρῶσιν τὴν ἀγουρίδα
καὶ τὸ κρασίν του πίνουν το μέσα εἰς τὸν χειμῶνα.
Καὶ ἂν δὲν πιστεύης, λυγερή, καὶ ἃ δὲν πληροφορᾶσαι,
βάλε τὸ φελλοκάλικον κ' ἔμπα 'ς τὸ περιβόλιν,
καὶ ἰδὲ καὶ τὲς μικρὲς μηλιές, ἰδὲ καὶ τὲς μεγάλες,
πῶς δέχουνται τὸν ἄνεμον ὡσὰν καὶ τὲς μεγάλες».
Καὶ τότε πάλε ἡ λυγερὴ τὸν νεώτερον ἐλάλει:
«Ἑκατὸν λόγια, νεώτερε, θέλω νὰ σ' ἐρωτήσω,
καὶ ἂν τὰ διακρίνης ἀσφαλῶς, φιλὶν νὰ σὲ χορτάσω».
Καὶ τότε πάλι ὁ νεώτερος τὴν λυγερὴν ἐλάλει:
«Ἐγώ, κυρά, τὰ λόγια σου ποσῶς δὲν τὰ κατέχω,
ὅμως νὰ στήσω λογισμὸν καὶ νὰ συλλάβω γνῶσιν·
ἐσὺ τοὺς μέτρα, λυγερή, καὶ ἐγὼ νὰ τοὺς διακρίνω:

Μιὰν κόρην ἐνεντράνισα κ' ἐπιάσε με εἰς τὰ βρόχια·
'ς τὰ ξόβεργά σου μὲ κρατεῖς, λησμονῶ τὰ ἐδικά μου·
μόνον κ' ἐσέν, βεργόλυκη, ὁποὺ τὸν νοῦν μου ἐπῆρες,
ὁποὺ καυχούμουν κ' ἔλεγα νὰ μὴ πιαστῶ εἰς ἀγάπην·
κ' ἐσὺ μὲ τὰ πιδέξιά σου ἐπιάσες με 'ς τὰ βρόχια
κ' ἐρρίζωσεν ἡ ἀγάπη σου ἀπέσω 'ς τὴν καρδιά μου.
Δυὸ μάτια θλίβεις, λυγερή, καὶ δυὸ καρδιὲς μαραίνεις
καὶ δυὸ στήθη φλογίζονται ἐκ τὴν πολλήν σου ἀγάπην,
κ' ἐσὺ ἔχεις πέτρινην καρδιὰν καὶ νοῦν ἐξαγριωμένον,
καὶ σιδερένιον λογισμὸν καὶ χείλη σφαλισμένα,
λόγον δὲ οὐκ ἔχασες ποτέ, γλυκιά, νὰ μὲ συντύχης,
καὶ νὰ μ' ἐπαρηγόρησες, πού 'μαι πολλὰ θλιμμένος.
[...]

Καὶ ἀπὲ τὸ χέρι τὴν κρατεῖ καὶ 'ς τὸ κλινάρι πᾶσιν,
κ' ἐχόρτασέν την τὸ φιλὶ ὡς τὸ πολλὰ πεθύμαν·
καὶ ἀπότις τὴν ἐφίλησεν, στέκει καὶ ἀναγελᾷ την.
Καὶ τότε πάλι ἡ λυγερὴ τὰ δάκρυα τὴν ἐπῆραν:
«Ἂν τό 'χα ξεύρειν, ἄγουρε, καὶ λιθοκάρδιος εἶσαι,
καὶ ψεύστης καὶ ἀντιλογητὴς καὶ ὁποὺ φιλεῖς κομπώνεις,
δὲν σέ 'χα δώσει τὸ φιλίν, νὰ εἶχες τοῦ ἡλιοῦ τὰ κάλλη».
Καὶ τότε πάλι ὁ νεώτερος τὴν λυγερὴν ἐλάλει:
«Μηδὲν μὲ βρίζης, ἄσκημη, μηδὲν μὲ ξατιμάζης,
πανάσχημη, χοντρόχειλη, χαμηλοφρύδα, μαύρη,
στολίζεσαι καὶ εἶσαι ἄσκημος, νίβγεσαι καὶ μαυρίζεις,
καὶ ὅταν ἐβγῆς ἐκ τὸ λουτρόν, ὁμοιάζεις ἀγριοκάτης».
Καὶ τότε πάλι ἡ λυγερὴ τὸν νεώτερον ἐλάλει:
«Μηδὲν μὲ βρίζης, νεώτερε, μηδὲν μὲ ξατιμάζης».

* Τα ερωτοπαίγνια γράφτηκαν πιθανότατα στη Ρόδο στον ύστερο 14ο ή στις αρχές του 15ου αιώνα. Αποκαλούνται και «ερωτικά Ροδιακά». Αποτελούνται από 714 στίχους.

***

Η ΝΥΜΦΗ ΚΑΣΤΑΛΙΑ, **ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΣΤΟ ΚΟΥΑΣΡ ΤΗΣ ΛΙΒΥΗΣ 6ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ**

Καλλίμαχος και Χρυσορρόη

Του Μιχάλη Γ. Μερακλή

Το Βυζάντιο υπήρξε εξόχως ερωτικό, χωρίς αυτό να αίρει τον χαρακτηρισμό του ως θρησκευτικού, θεοκρατικού συγχρόνως. Η υπερβολή εν προκειμένω έγκειται στο γεγονός ότι ο τελευταίος χαρακτηρισμός χρησιμοποιήθηκε απολύτως, με απόλυτη **μονομέρεια**, ωσάν να υπήρξε το Βυζάντιο μια ανόργανη παρεμβολή στη ροή του ιστορικού χρόνου, χωρίς ρίζες και καταγωγικές σχέσεις μ' ένα σε σημαντικό βαθμό οικείο, συγγενές παρελθόν. Αναφέρομαι κατεξοχήν στον ειδικότερα ελληνικό πληθυσμό, που αποτέλεσε μια γεωγραφική-ιστορική ενότητα, με συμπερίληψη οπωσδήποτε και του κόσμου των ελληνιστικών χρόνων. Θα έλεγα μάλιστα ότι σ' αυτή την ύστερη ελληνική αρχαιότητα, το **πάθος** εν γένει αποκτά την υπεροπλία και, καθώς το **μέτρον** ως κανόνας ζωής σπάει (κάτι που δεν ήταν αδιανόητο και στους κλασσικούς χρόνους), ελευθερώνοντας ορμές και ροπές που έκαναν τη ζωή δραματικότερη. Και η χριστιανική **πίστη** ένα τέτοιο πάθος ήταν που, συγκρουόμενο πολλές φορές, πνευματικό αυτό, με τον έρωτα της εδώ ζωής, καθιστούσε συχνά το βίο πράγματι δραματικότερο. Δεν είναι παράξενο που, ενώ οι Βυζαντινοί, προγραμματικά, δεν είχαν θέατρο, έμπασαν για καλά στη γλώσσα τους, βίωσαν, την ορολογία του θεάτρου[1]· το δράμα εν πολλοίς υπάρχει εκεί που υπάρχει και ο έρωτας. Αυτό επιβεβαιώνεται συχνά στο Βυζάντιο, με το οποίο άλλωστε είμαστε πολύ κοντά εμείς, οι σημερινοί Έλληνες.

Θεωρώ ιδιαίτερα αξιοσημείωτη την παρακάτω παρατήρηση του νεοελληνιστή και μεταφραστή του Ψελλού, Βρασίδα Καραλή[2]: «Οι Βυζαντινοί ερμήνευσαν την ελληνική αρχαιότητα όπως την ερμηνεύουμε και εμείς σήμερα. Γι' αυτούς άμεσοι πρόγονοι ήταν οι σοφιστές της ελληνορωμαϊκής, της υστερορωμαϊκής και της πρωτοβυζαντινής εποχής· δηλαδή ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, ο Αίλιος Αριστείδης, ο Θεμίστιος, ο Γεώργιος Πισίδης, καθώς και όλοι οι μυθιστοριογράφοι της ύστερης αρχαιότητας, οι οποίοι επηρέασαν βαθύτατα τον τρόπο της γραφής τους. Ο Χαρίτων, ο Ιάμβλιχος, ο Λόγγος, ο Αχιλλεύς Τάτιος και ο Ηλιόδωρος αποτελούσαν τις πλέον οικείες αναγνωστικές τους συνήθειες, μέσω των οποίων καθορίστηκε ο ειδικός τρόπος με τον οποίο ανέγνωσαν και ερμήνευσαν την αρχαιότητα».

Θα προσπαθήσω να δικαιολογήσω τον ισχυρισμό που διατύπωσα στην αρχή περί ερωτικού Βυζαντίου, με ένα παράδειγμα: με το μυθιστόρημα για τον **Καλλίμαχο** και τη **Χρυσορρόη**. Κι ας μη νομισθεί πως είναι ένα παράδειγμα ασήμαντο.

Ο Beck[3], μιλώντας για τη σχέση των ερωτικών μυθιστορημάτων του 14ου αιώνα (στα οποία εντάσσεται και ο *Καλλίμαχος και η Χρυσορρόη*), υποστηρίζει ότι, παρά τα φραγκικά στοιχεία που έχουν κατά καιρούς επισημανθεί, η όλη γραφή και σύνθεσή τους «μπορεί να προέρχεται μόνο απ' τις εικόνες του ελληνικού (εννοεί του αρχαίου) μυθιστορήματος και από τη σύγχρονη πολιτισμική ζωή των Ελλήνων. Το κλασσικό σχέδιο: ο έρωτας που ανάβει ξαφνικά, ο δύσκολος δρόμος ώσπου να βρεθούν μαζί οι ερωτευμένοι, η σύντομη ευτυχία, η απώλεια της αγαπημένης, η περιπετειώδης αναζήτηση, το ξανασντάμωμα, το πλαίσιο αυτό δίνει θέση σε οτιδήποτε ενδιαφέρει και το αρχαίο μυθιστόρημα, προπάντων περιγραφές: περιγραφές ωραίων γυναικών, περιγραφές πύργων και εσωτερικών χώρων, αγαλμάτων και παιχνιδιών με τα νερά, πολύτιμων πετραδιών και δαχτυλιδιών και, ξανά και ξανά, περιγραφές για κήπους, λουλούδια και πουλιά». Στο αρχαίο μυθιστόρημα ανάγει ο Beck και στοιχεία ύφους. Κι ακόμα παρατηρεί: «Αυτά τα στοιχεία ύφους, που ανάλογα με το μέτρο ή την υπερβολή της χρήσης ενοχλούν όχι σπάνια τον σημερινό αναγνώστη, ανήκουν επίσης στο γλωσσικό ένδυμα της δημοτικής, για την πνευματική τέρψη μιας μορφωμένης κοινωνίας». Όσον αφορά αυτό το τελευταίο, ίσως πρόκειται για κάτι ευρύτερο: στοιχεία «μορφωμένων», προκειμένου μάλιστα ειδικότερα περί γλώσσας, υπήρχαν ήδη και στη λαϊκή προφορική γλώσσα. Άρα ο συνθέτης του έργου –και ο Beck στο σημείο αυτό μιλάει ειδικά για τον *Καλλίμαχο και τη Χρυσορρόη*– δεν ανήκει κατ' ανάγκην «στους μορφωμένους κύκλους της ανώτερης κοινωνίας». Εξάλλου: πίσω από τις λέξεις ανακαλύπτουμε αισθήματα, ροπές, ψυχικά σκιρτήματα που είναι αμεσότερα λαϊκά, εκτός αν δεχτούμε ότι μια λαϊκότητα διέτρεχε όλα τα στρώματα της βυζαντινής κοινωνίας, η οποία ασφαλώς είχε την ταξική διαστρωμάτωσή της, αλλά κατά τρόπο διαφορετικό από αυτόν με τον οποίο την είδαμε να διαμορφώνεται στην Ευρώπη στους νεότερους χρόνους, με τη σταδιακή διαμόρφωση του καπιταλισμού.

Αξίζει να πούμε ότι ο Γεώργιος Μέγας[4], σε ειδική μελέτη του, είχε δείξει (συστηματικότερα από άλλους που είχαν προηγηθεί) ότι το μυθιστόρημα του *Καλλίμαχου και της Χρυσορρόης* γράφτηκε με υλικό των ελληνικών λαϊκών παραμυθιών. Αυτό δέχεται και ο εκδότης του έργου Ε. Κριαράς[5], ο οποίος επιπλέον βεβαιώνει ότι «καμία εξάρτηση δεν διαπιστώθηκε, ώς την ώρα τουλάχιστον, από έργο της μεσαιωνικής ευρωπαϊκής γραμματείας».

Ο Hunger[6], με βάση το ότι, κατά την επικρατέστερη άποψη, το έργο «γράφτηκε γύρω στα τέλη του 13ου και στις αρχές του 14ου αι.», αλλά και το γεγονός ότι παρατηρείται «έλλειψη δυτικών επιδράσεων», υποστηρίζει ότι «αποτελεί ένα είδος ενδιάμεσου σταθμού ανάμεσα στο λόγιο βυζαντινό μυθιστόρημα της εποχής των Κομνηνών και στα δημώδη μυθιστορήματα που γράφτηκαν στην εποχή της Φραγκοκρατίας». Εξάλλου, ήδη στα μυθιστορήματα της εποχής των Κομνηνών, υπάρχουν «στοιχεία που μπορούμε να τα χαρακτηρίσουμε ως καθαρώς βυζαντινά, τα οποία εξαρτώνται δηλαδή από το βυζαντινό περιβάλλον και τις κοινωνικές σχέσεις του 12ου αιώνα και φέρουν λιγότερο ή περισσότερο σαφή ίχνη που παραπέμπουν σ' αυτές». Έτσι, επιτυγχάνουν οι συγγραφείς τους στις «προσπάθειες εκσυγχρόνισης» του είδους, το οποίο συνεχίζει το αρχαίο ελληνικό μυθιστόρημα. Ειδικότερα, ο *Καλλίμαχος και η Χρυσορρόη* δείχνει «ότι, ακριβώς, αυτά τα στοιχεία, που ήταν παρμένα από το βυζαντινό περιβάλλον, καθώς και εκείνα τα χαρακτηριστικά που τείνουν προς τον ρεαλισμό και το νατουραλισμό, προσφέρονταν για περαιτέρω

επεξεργασία στα πλαίσια μιας εξέλιξης του βυζαντινού μυθιστορήματος».

Αυτά τα στοιχεία, και ακριβέστερα εκείνο που κατέχει στο έργο κυρίαρχη θέση, το ερωτικό, παρουσιάζω με συντομία στη συνέχεια.

Οι τρεις γιοι ενός βασιλιά, που τους στέλνει να κάνουν κατορθώματα για ν' αποφασίσει σε ποιον θ' αφήσει το βασίλειό του, φτάνουν σ' ένα δρακοντόκαστρο, όπου θα κατορθώσει να μπει, μόνος, ο τολμηρός μικρότερος. Εκεί θα βρει μια νέα, που ο δράκοντας την έχει κρεμασμένη από τις τρίχες της κεφαλής της και κάθε τόσο τη βασανίζει. Θα αγαπηθούν. Θα σκοτώσει ο Καλλίμαχος τον δράκοντα. Αποφασίζουν «μετὰ ἐρωτοτριβὰς πολλοῦ καιροῦ καὶ χρόνου» να βγουν έξω από το κάστρο, σ' ένα «νησίτσιν εὔμορφον εἰς παραποταμίαν», όπου απολαμβάνουν τον έρωτά τους. Επιστρέφουν στο κάστρο, αυτό επαναλαμβάνεται πολλές φορές. Ένας νέος βασιλιάς, «ἄζυξ», ανύπαντρος, περνάει με τα φουσάτα του από το κάστρο, το περιεργάζεται, κάποια στιγμή βλέπει τη Χρυσορρόη «παρακύπτουσαν ἐκ τοῦ κάστρου», ενώ «συνεπαρέκυπτεν» και ο Καλλίμαχος. Επιθυμεί σφοδρά τη νέα. Οι σύμβουλοί του όλοι τον συμβουλεύουν να μην πολεμήσει ένα κάστρο που μοιάζει άπαρτο (πλην των άλλων «ὄφεις αὐτὸ φυλάγουσιν»). Αλλά μια πανούργα γριά θα καταφέρει να περάσει μέσα, θα θανατώσει μαγικά τον Καλλίμαχο και θα παραδώσει τη Χρυσορρόη στον βασιλιά. Τα αδέρφια του Καλλίμαχου θα καταλάβουν από όνειρο που είδαν ότι αυτός διατρέχει θανάσιμο κίνδυνο. Τον αναζητούν, τον βρίσκουν, τον ζωντανεύουν με τον ίδιο μαγικό τρόπο. Ο Καλλίμαχος περιπλανάται αναζητώντας αυτός τώρα τη Χρυσορρόη. Τη βρίσκει. Παριστάνοντας τον βοηθό του κηπουρού στο βασιλικό παλάτι σμίγει κρυφά με τη Χρυσορρόη, τη μόνιμη μελαγχολία και τους θρήνους της οποίας αντικαθιστά τώρα μια έξοχη ψυχική διάθεση, «τῆς λύπης ἐξορία καὶ τῆς τρυφῆς εἰσέλευσις». Οι αυλικοί σπεύδουν να στείλουν στον βασιλιά, που λείπει σε πόλεμο, το χαροποιό άγγελμα. Ωστόσο, και κάτι υποψιάζονται. Και τελικά θα γίνουν αυτόπτες μάρτυρες των ερωτικών περιπτύξεων της «πόρνης κόρης». Κάποια στιγμή επιστρέφει ο βασιλιάς, ειδοποιημένος κιόλας για τα διατρέξαντα. Εντούτοις θέλει, πριν θανατωθούν, ν' ακούσει τι έχουν να του πουν. Η Χρυσορρόη με μιαν έξυπνη παρομοίωση θα κάνει τον βασιλιά να δεχτεί πως είναι άδικο να τρυγήσει κάποιος το «ἀμπέλι» που ανήκει σ' άλλον. Και ο Καλλίμαχος θα μιλήσει για τη βασιλική καταγωγή του (δεν είναι λοιπόν «μίσθαρνος»!) και θα αφηγηθεί την ιστορία των σχέσεών του με τη Χρυσορρόη. Ο βασιλιάς θα εκδηλώσει τη λύπη του για «τοὺς πικρασμοὺς τῆς τύχης» (η οποία παίζει επίσης κορυφαίο ρόλο στο έργο), θα τους στείλει με λαμπρή συνοδεία στο δρακοντόκαστρο, όπου «πάλιν εὐφροσύνης ἀρρήτου καὶ γλυκύτητος μόνοι κατατρυφῶσιν».

ΝΕΑΡΕΣ ΚΟΡΕΣ ΑΠΟ ΤΑ ΕΙΣΟΔΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ, ΤΕΛΗ 11ΟΥ ΑΙΩΝΑ, ΜΟΝΗ ΔΑΦΝΙΟΥ, ΚΑΘΟΛΙΚΟ

Οι 2607 στίχοι του έμμετρου αυτού μυθιστορήματος είναι βαθύτατα σφραγισμένοι από τον έρωτα, έναν έρωτα όχι πνευματικό, «πλατωνικό», αλλά αυτόχρημα φλογερά σαρκικό. Και επίμονο:

πόθος γὰρ πόθου στερηθεὶς ὑπομονὴν οὐκ ἔχει
τῶν δ' ἄλλων ἔχει μέριμναν, ἂν εἴποις, οὐδεμίαν.

Οι γιοι του βασιλιά είναι «ἐρωτοφορούμενοι», φέρουν, φοράνε τον έρωτα, φέρονται, εμφορούνται από τον έρωτα, όπως θέλει κανείς μπορεί να το πει. Μέσα στο κάστρο ο άγνωστος και αόρατος τεχνίτης έχει ιστορήσει τον Άρη «ἐρωτικῶς συμπαίζοντα μετὰ τῆς Ἀφροδίτης». Όταν ο Καλλίμαχος αντικρύζει τη Χρυσορρόη, μένει σα μαρμαρωμένος από το σοκ της ομορφιάς:

καὶ παρευθὺς ἐπέμεινεν ὡς λίθος εἰς τὸν τόπον.
Ἔβλεπεν μόνον ἀτενές, ἵστατο μόνον βλέπων
εἶναι καὶ ταύτὴν ἔλεγεν ἐκ τῶν ζωγραφημάτων.
Οὕτως τὸ κάλλος δύναται ψυχὰς ἐξαναστάσαι
ἁρπάσαι γλώσσας καὶ φωνάς, καρδίας ἐκνεκρῶσαι.

Κι όταν θα συναντηθούν πάλι για πρώτη φορά στο παλάτι του βασιλιά, που έχει απαγάγει τη Χρυσορρόη, αυτή μεν «ἀναίσθητος ἀπέμεινεν αὐτίκα», ο δε Καλλίμαχος, επίσης, «εὐθὺς λιποθυμεῖ καὶ πίπτει». Όμοια θα διατεθεί και ο δεύτερος βασιλιάς, πρωτοαντικρύζοντας τη Χρυσορρόη.

Το σώμα της νέας είναι «καλόν, ἐνήδονον, πανεύμορφον, ὡραῖον»˙ το σώμα που θα λάμψει ακόμα πιο ηδονικό με το λουτρό που θα κάνουν μαζί μετά τη «συνομοψυχία» και το δέσιμο του έρωτά τους με όρκο:

Μετὰ γοῦν ἄλλα τὰ πολλὰ τῶν ἐρωτοχαρίτων,
ὅσα μανθάνει φυσικῶς ἐρωτικὴ καρδία
ἐσέβησαν (μπήκαν) εἰς τὸ λουτρόν, ἐλούσθησαν ἐκεῖνοι.
Καὶ τοῦ λουτροῦ τάς ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν τούτῳ χάρεις
ἡ γλῶσσα μόνη δύνεται τῆς Ἀφροδίτης λέγειν.
χεὶρ δ' ἀνθρωπίνη καὶ θνητὴ καὶ κάλαμος ἐν ταύτῃ
λέγειν καὶ γράφειν ἡδονὰς τοσαύτας οὐκ ἰσχύσει,
ὅπως τῆς κόρης τάς πληγάς (απ' τα χτυπήματα του δράκοντα) ἐμάλασσεν ἐκεῖνος
καὶ δροσισμὸν ἀπόρρητον ἐκ τῶν μωλώπων εἶχεν
καὶ κόρον οὐκ ἐλάμβανε τῶν ἡδονῶν τῆς κόρης.

Η σκηνή του λουτρού δεν τελειώνει εδώ, συνεχίζεται

1. Ιωσήφ Βιβιλάκη, *Η Θεατρική ορολογία στους Πατέρες της Εκκλησίας. Συμβολή στη μελέτη της σχέσης Εκκλησίας και Θεάτρου*, Αθήνα 1996˙ Β. Πούχνερ, *Θεατρολογικές παρατηρήσεις σε βυζαντινούς ιστοριογράφους: Η περίπτωση του Μιχαήλ Ψελλού*, στο *Φαινόμενα και Νοούμενα*, Αθήνα 1999˙ Μ.Γ. Μερακλής, *Η ιστορία ως πρωτογενές και αρχετυπικό δράμα*, Αιολικά Γράμματα, 15 (1995).

2. Μιχαήλ Ψελλός, τ.Β, Άγρωστις, Αθήνα 1993.

3. Hans-Georg Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, Μόναχο 1971.

και με άλλους στίχους, πιο πολλούς, γιατί το πανώριο σώμα και η «κρυσταλλώδης σάρκα» είναι αυτό που «τὴν χάριν καὶ τὴν ἡδονὴν εἰς τὸ λουτρὸν αὐξάνει».

Επισημαίνω μια μεγάλη διαφορά από «την απαιτούμενη στο τυπικό σχήμα του αρχαίου μυθιστορήματος αγνότητα», όπως θα έλεγε ο Otto Weirzeich[7]. Η ηρωίδα στο αρχαίο μυθιστόρημα μένει «άθικτη» όχι μόνο από τους τρίτους που την κρατούν αιχμάλωτη και την ορέγονται, αλλά και από τον αγαπημένο της. Στα σύντομα διαστήματα όπου βρίσκονται μαζί, δεν ενώνονται ερωτικά. Αυτό θα γίνει μετά τον γάμο και την οριστική λύτρωσή τους. Στον Καλλίμαχο όμως και τη Χρυσορρόη τέτοιοι φραγμοί δεν υπάρχουν, όπως είδαμε. Το μυθιστόρημα είναι κι ένας ύμνος από ερωτικό φιλί, που δίνεται αμέσως και ακατάπαυστα οποιαδήποτε ώρα! Όταν ο Καλλίμαχος ξαναβρίσκει τη Χρυσορρόη, μολονότι κρυφά και με τον έσχατο κίνδυνο,

κύπτει, φιλεῖ τὴν δέσποιναν ἐκεῖνος μετὰ πόθου
ἁρπάζει, κλέπτει τὸ φιλὶ μετὰ χαρίτων πόσων καὶ χείλη ῥόδου κρείττονα φιλήσας μετὰ ῥόδων
ἐπῆρεν ἄλλον φίλημα ἀντὶ τῶν ῥόδων τότε (...)
Ἀπὸ γὰρ τοῦ φιλήματος ἀνέκφραστος γλυκύτης
ὡς ποταμὸς ἐπότιζε καλὸς νεκρὰς καλὰς καρδίας.
ὡς γὰρ ποτίζει ποταμὸς δένδρη καταψυγμένα
οὕτω καὶ φίλημα νεκρὰν παρηγορεῖ καρδίαν.

Ακόμα και το κόκκινο χρώμα με τη συμβολική ερωτική λειτουργία του υπάρχει. Ο λόγος είναι για το μέρος όπου έβγαιναν οι δύο εραστές κι έκαναν έρωτα:

Ὁ τόπος εἶχεν χάριτας παράξενας ἐκεῖνος
ἔγεμεν ἄνθη κόκκινα, παντοδαπά, ποικίλα.
Εἶπες ἐκείνην τὴν βαφὴν ὡς τὸ τοῦ ῥόδου φύλλον
βαφὴν παιδὸς ἐρωτικοῦ, τῆς Ἀφροδίτης αἷμα

Το αίμα των εραστών πράγματι σφύζει, τους σπρώχνει δυνατά στο «εὔνοστον παιγνίδιν τῶν Ἐρώτων», χωρίς κόπωση, χωρίς χορτασμό, μέρα και νύχτα:

Μετὰ πολλῆς τῆς ἡδονῆς πληροῦσι τὴν ἡμέραν
ἡ νὺξ μετὰ γλυκύτητος ἔρχεται, φθάνει πάλιν
καὶ μετὰ τὴν εἰσέλευσιν καὶ τῆς νυκτὸς ἐκείνης
Ἔρως καὶ πάλιν πτερωτὸς τὸν (μεταμφιεσμένο σε) μισθωτὸν ἐπαίρει
καὶ φέρει πρὸς τὴν δέσποιναν καὶ πᾶσαν πόθου χάριν.

Όλα αυτά μπορούμε να τα βρούμε και στο ελληνικό ερωτικό δημοτικό τραγούδι π.χ.:

Τα χείλη σου είναι ζάχαρη, το μάγουλό σου μήλο
Τα στήθη σου παράδεισο και το κορμί σου κρίνο.
Να φίλουνα τη ζάχαρη, να δάγκανα το μήλο
ν' άνοιγεν ο παράδεισος, ν' αγκάλιαζα τον κρίνο.

ΤΜΗΜΑ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ ΑΠΟ ΕΠΑΥΛΗ ΣΤΗΝ ΜΑΝΤΑΜΠΑ ΤΗΣ ΙΟΡΔΑΝΙΑΣ, 6ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ

Το χέρι σου το παχουλό, το κονδυλογραμμένο
να το 'χα για προσκέφαλο τρεις μέρες
και τρεις νύχτες
κι οι μέρες να 'ναι του Μαγιού
κι οι νύχτες του Γενάρη
να σε χορτάσω φίλημα, να σε χορτάσω αγκάλες.

Κόκκιν' αχείλι φίλησα κι έβαψε το δικό μου
και στο μαντίλι το 'συρα κι έβαψε το μαντίλι
και στο ποτάμι το 'πλυνα κι έβαψε το ποτάμι[8]...

Ίσως κάποιοι παραξενευτούν διαβάζοντας τους τελευταίους στίχους του τολμηρά «ἐνήδονου», ερωτολατρικού αυτού μυθιστορήματος:

καὶ μὲ χαρίτων τοῦ Θεοῦ, αὐτοῦ τοῦ λυτρωτοῦ μας
εὑρέθησαν εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὸ καλὸν τὸ πρῶτον
ἀπαλλαχθέντες τοῦ κακοῦ καὶ τῆς πικρᾶς ὀδύνης.
Καὶ τέλος εἴληφεν λοιπὸν τὸ νῦν παρὸν βιβλίον
μετὰ θελήσεως Χριστοῦ, Θεοῦ τοῦ λυτρωτοῦ μας.
Ἀμήν.

Δεν πρόκειται για ένα ταρτουφικό φύλλο συκής βαλμένο από τον (κατά πάσα πιθανότητα καλόγερο) αντιγραφέα. Αυτό θα ήταν, πιστεύω, μια υπεραπλούστευση. Αντίθετα, φρονώ ότι παρατηρείται, και στην περίπτωση αυτή, μια χαρακτηριστική τάση του Έλληνα λαϊκού ανθρώπου, ανεξάρτητα από εποχές: ενώ διακρίνεται για τη θρησκευτικότητά του, κατορθώνει και συνδυάζει φυσική ζωή και μεταφυσική έτσι, ώστε η πρώτη να εκκοσμικεύει σε σημαντικό βαθμό τη δεύτερη. Η παρακάτω παρατήρηση που έχω κάνει ειδικά για τις θρησκευτικές γιορτές μας[9], μπορεί εύκολα να γενικευθεί, ώστε να αφορά την όλη θρησκευτική συμπεριφορά του Νεοέλληνα (το ίδιο συνέβαινε και με τον αρχαίο Έλληνα και τον Βυζαντινό).

***

4. Γ.Α. Μέγα, Καλλιμάχου και Χρυσορρόης υπόθεσις, στο Mèlanges offerts à Octave et Melpo Merlier, Αθήνα 1952.

5. Ε. Κριαρά, Το Κατά Καλλίμαχον και Χρυσορρόην ερωτικόν διήγημα, Κριτική Έκδοση, Θεσσαλονίκη 1971.

6. Herbert Hunger, Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των βυζαντινών, τ. Β', Ιστοριογραφία- Φιλολογία- Ποίηση. (μετ. Τ. Κόλλιας, Κ. Συνέλλη, Γ.Χ. Μακρής, Ι. Βάσσης), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992

7. βλ. το δοκίμιο του στον τόμο: Heliodor, Die Abenteuer der schönen Chariklea. Ein griechischer Liebersroman (μετ. Rudolf Reymer), Rowohlt, Ζυρίχη 1962.

8. Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογές από τα τραγούδια του ελληνικού λαού, Αθήνα 1914.

9. Μ. Γ. Μερακλής, Νεοελληνικός λαϊκός βίος. Όψεις και απόψεις, Α.Α. Λιβάνης, Αθήνα 2001.

παλατινή ανθολογία

Τα ερωτικά επιγράμματα που ακολουθούν είναι του 6ου αιώνος και περιλαμβάνονται στην *Παλατινὴ Ἀνθολογία*. Έχουν γραφεί από τον **Παύλο Σιλεντιάριο** και τον **Αγαθία** (531-580). Ο πρώτος ήταν αξιωματούχος της Αυλής και είναι γνωστός για την περιγραφή της Αγίας Σοφίας. Ο δεύτερος ήταν δικηγόρος, συνέχισε το ιστορικό έργο του Προκόπιου, έγραψε το ιστορικό έργο *Περὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ Βασιλείας*, καθώς και το ερωτικό έργο *Δαφνιακά* το οποίο έχει χαθεί. Ο Αγαθίας συνέταξε ανθολογία επιγραμμάτων, στην οποία συμπεριέλαβε και τα δικά του, και η οποία περιλαμβάνεται στην *Παλατινή Ανθολογία*. Ήταν και οι δύο εξέχοντα στελέχη της γραφειοκρατίας και των γραμμάτων της Κωνσταντινούπολης.

Η *Παλατινὴ Ἀνθολογία* πήρε το όνομά της από την "Παλατινή Βιβλιοθήκη" της Χαϊδελβέργης, όπου το 1607 ανεβρέθη το χειρόγραφο ανθολογίας που περιλάμβανε 3.700 επιγράμματα και είχε συνταχθεί στα 980. Βάση της Παλατινής αποτελεί η ανθολογία του Κωνσταντίνου Κεφαλά, πρωτοπαππά του παλατιού της Κωνσταντινούπολης, η οποία είχε συνταχθεί γύρω στο 900. Η *Παλατινὴ Ἀνθολογία* αποτελείται από 15 βιβλία. Ένα επιπλέον βιβλίο, το 16ο, περιλαμβάνει τα 390 επιγράμματα που προσέθεσε ο λόγιος μοναχός Μάξιμος Πλανούδης το 1299. Οι δύο ανθολογίες συναποτελούν την *Ἀνθολογία ἑλληνική*. Τα επιγράμματα , ερωτικά, επιτύμβια, σκωπτικά, αναθηματικά, επιδεικτικά (αναγράφονται πάνω σε έργα τέχνης), συμποτικά κ.λπ. έχουν γραφεί κατά την ελληνιστική και τη βυζαντινή περίοδο ενώ αποτελούν βασική πηγή για τη γνώση των ηθών της ύστερης αρχαιότητας και του Βυζαντίου. Η ανθολογία στο σύνολό της είναι υπό έκδοσιν από τις εκδόσεις «Κάκτος». Έχουν εκδοθεί τα οκτώ πρώτα βιβλία τα οποία μας παρεχώρησε ευγενώς ο ιδιοκτήτης του «Κάκτου», Οδυσσέας Χατζόπουλος. Από αυτή την έκδοση, την εισαγωγή της, προέρχονται και οι πληροφορίες τις οποίες παραθέτουμε, καθώς και η απόδοση των επιγραμμάτων στη νεώτερη ελληνική. Τα δημοσιευόμενα εδώ επιγράμματα περιλαμβάνονται στο πέμπτο βιβλίο της *Ανθολογίας* – δεύτερος τόμος της έκδοσης του "Κάκτου".

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ, Β΄ ΤΟΜΟΣ, *ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΠΑΛΑΤΙΝΗ*, ΒΙΒΛΙΟΝ Ε΄: ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΡΩΤΙΚΑ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΚΤΟΣ, ΑΘΗΝΑ 2003

219 (218) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Εἰς Ῥοδόπην

Κλέψωμεν, Ῥοδόπη, τὰ φιλήματα τήν τ' ἐρατεινὴν
καὶ περιδηριτὴν Κύπριδος ἐργασίην.
ἡδὺ λαθεῖν φυλάκων τε παναγρέα κανθὸν
ἀλύξαι· φώρια δ' ἀμφαδίων λέκτρα μελιχρότερα.

221 (220) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Ἐρωτομανές

Μέχρι τίνος φλογόεσσαν ὑποκλέπτοντες ὀπωπὴν
φώριον ἀλλήλων βλέμμα τιτυσκόμεθα;
λεκτέον ἀμφαδίην μελεδήματα, κἤν τις ἐρύξῃ
μαλθακὰ λυσιπόνου πλέγματα συζυγίης,
φάρμακον ἀμφοτέροις ξίφος ἔσσεται· ἥδιον ἡμῖν
ξυνὸν ἀεὶ μεθέπειν ἢ βίον ἢ θάνατον.

230 (229) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Εἰς Δωρίδα τὴν ἑταίραν

Χρυσείης ἐρύσασα μίαν τρίχα Δωρὶς ἐθείρης,
οἷα δορικτήτους δῆσεν ἐμεῦ παλάμας.
αὐτὰρ ἐγὼ τὸ πρὶν μὲν ἐκάγχασα, δεσμὰ τινάξαι
Δωρίδος ἱμερτῆς εὐμαρὲς οἰόμενος·
ὡς δὲ διαρρῆξαι σθένος οὐκ ἔχον, ἔστενον ἤδη
οἷά τε χαλκείῃ σφιγκτὸς ἀλυκτοπέδῃ·
καὶ νῦν ὁ τρισάποτμος ἀπὸ τριχὸς ἠέρτημαι,
δεσπότις ἔνθ' ἐρύσῃ, πυκνὰ μεθελκόμενος.

232 (231) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Εἴς τινα γυναῖκα πολλοὺς ἐραστὰς ἔχουσὴ Ἱππομένην, Λέανδρον, Ξάνθον

Ἱππομένην φιλέουσα νόον προσέρεισα Λεάνδρῳ·
ἐν δὲ Λεανδρείοις χείλεσι πηγνυμένη
εἰκόνα τὴν Ξάνθοιο φέρω φρεσί· πλεξαμένη δὲ
Ξάνθον ἐς Ἱππομένην νόστιμον ἦτορ ἄγω.

219 (218) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Στη Ροδόπη

Ας κρύψουμε, Ροδόπη, τα φιλιά και τις πράξεις
της Αφροδίτης, τις ποθητές και περιμάχητες.
Είναι ηδονικό να προσπαθούμε να ξεφύγουμε
τα μάτια των φρουρών που όλα τα πιάνουν·
οι κρυφοί έρωτες είναι πιο γλυκοί από τους φανερούς.

221 (220) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Δηλωτικό του ερωτικού πάθους

Μέχρι πότε θα κρύβουμε τη φλογερή ματιά
και κλεφτά θα ρίχνουμε ο ένας στον άλλον βλέμματα;
Πρέπει να πούμε φανερά το πάθος μας, κι αν κανείς
μάς εμποδίσει τις τρυφερές περιπτύξεις του σμιξίματος που από το πάθος λυτρώνει, αντίδοτο τότε
και για τους δυο θα είναι το ξίφος· γλυκύτερο για εμάς
να έχουμε παντοτινά κοινή ζωή ή θάνατο.

230 (229) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Στη Δωρίδα, την εταίρα

Μια τρίχα απ' τα χρυσά της μαλλιά έβγαλε η Δωρίδα
και μου 'δεσε τα χέρια, αιχμάλωτος σαν να 'μουν.
Εγώ λοιπόν στην αρχή τα γέλια έβαλα, νομίζοντας
πως είναι εύκολο ν' αποτινάξω τα δεσμά της λατρευτής
Δωρίδας· καθώς όμως δεν είχα τη δύναμη να τα σπάσω,
στέναζα πια σαν δεμένος με χάλκινη αλυσίδα·

πάντα τὸν ἐν παλάμῃσιν ἀναίνομαι· ἄλλοτε δ' ἄλλον
αἰὲν ἀμοιβαίοις πήχεσι δεχνυμένη
ἀφνειὴν Κυθέρειαν ὑπέρχομαι. εἰ δέ τις ἡμῖν
μέμφεται, ἐν πενίῃ μιμνέτω οἰογάμῳ.

ΜΙΣΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ-ΜΙΣΟΣ ΖΩΟ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΣΤΟ ΚΟΥΑΣΡ ΤΗΣ ΛΙΒΥΗΣ 6ος ΑΙΩΝΑΣ

234 (233) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Ἐπὶ τὸ ὀψὲ αὐτὸ ἡττηθέντα ὑπ' ἔρωτος ἄρξασθαι ἐρᾶν.

Ὁ πρὶν ἀμαλθάκτοισιν ὑπὸ φρεσὶν ἡδὺν ἐν ἥβῃ
οἰστροφόρου Παφίης θεσμὸν ἀπειπάμενος,
γυιοβόροις βελέεσσιν ἀνέμβατος ὁ πρὶν
Ἐρώτων αὐχένα σοι κλίνω, Κύπρι, μεσαιπόλιος.
δέξο με καγχαλόωσα, σοφὴν ὅτι Παλλάδα νικᾷς νῦν πλέον ἢ τὸ πάρος μήλῳ ἐφ' Ἑσπερίδων.

241 (240) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

"Σῴζεό" σοι μέλλων ἐνέπειν, παλίνορσον ἰωὴν
ἂψ ἀνασειράζω καὶ πάλιν ἄγχι μένω·
σὴν γὰρ ἐγὼ δασπλῆτα διάστασιν οἷά τε πικρὴν
νύκτα καταπτήσσω τὴν Ἀχεροντιάδα.

250 (249) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Ἡδύ, φίλοι, μείδημα τὸ Λαΐδος· ἡδὺ καὶ αὐτῶν
ἠπιοδινήτων δάκρυ χέει βλεφάρων.
χθιζά μοι ἀπροφάσιστον ἐπέστενεν, ἐγκλιδὸν ὤμῳ
ἡμετέρῳ κεφαλὴν δηρὸν ἐρεισαμένη.
μυρομένην δὲ φίλησα· τὰ δ' ὡς δροσερῆς ἀπὸ πηγῆς
δάκρυα μιγνυμένων πῖπτε κατὰ στομάτων.
εἶπε δ' ἀνειρομένῳ· "Τίνος εἵνεκα δάκρυα λείβεις;"
"Δείδια, μή με λίπῃς· ἐστὲ γὰρ ὁρκαπάται."

268 (267) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Μηκέτι τις πτήξειε πόθου βέλος· ἰοδόκην γὰρ

και τώρα ο δύσμοιρος από μια τρίχα είμαι εξαρτημένος,
και πάντα σέρνομαι όπου με τραβήξει η αφέντρα μου.

232 (231) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Για μια γυναίκα που έχει πολλούς εραστές: τον Ιππομένη,
τον Λέανδρο, τον Ξάνθο

Τον Ιππομένη φιλώ, μα τον νου μου έχω στον Λέανδρο·
κι όταν στα χείλη του Λέανδρου τα χείλη μου κολλώ,
την εικόνα του Ξάνθου φέρνω στο μυαλό μου·
τον Ξάνθο όταν αγκαλιάζω, την καρδιά μου
στον Ιππομένη ξαναφέρνω. Πάντα αρνιέμαι
αυτόν που έχω μες στα χέρια μου· παίρνοντας
κάθε φορά και άλλον μες στα δυο μου μπράτσα,
τον πλούτο της Κυθέρειας διαρκώς επιδιώκω.
Κι αν κανείς με ψέγει, ας μένει αυτός στη φτώχεια της μονογαμίας.

234 (233) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Για το ότι ηττήθηκε αργά από τον έρωτα και άρχισε να αγαπά

Εγώ που παλιά στα νιάτα μου με άκαμπτο φρόνημα
αρνήθηκα τον γλυκό νόμο της εκστασιαστικής Παφίας,
εγώ ο παλιά απρόσιτος στα σαρκοβόρα
βέλη των Ερώτων, τον αυχένα μου σκύβω σε σένα Κύπριδα, μεσήλικας πια. Δέξου με πρόσχαρα, αφού
τη σοφή Παλλάδα τώρα πιο πολύ νικάς
απ' όσο παλιά με το μήλο των Εσπερίδων.

241 (240) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Εκεί που είμαι έτοιμος «γεια» να σου πω,
τα λόγια μου πίσω μαζεύω και πάλι κοντά σου μένω·
τον φριχτό χωρισμό από σένα τρέμω
σαν την πικρή νύχτα του Αχέροντα.

250 (249) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Φίλοι μου, γλυκό το χαμόγελο της Λαΐδας·
γλυκό χύνει το δάκρυ από τα μάτια
που χαριτωμένα τα στριφογυρνά εδώ κι εκεί.
Χτες αδικαιολόγητα στέναζε, γέρνοντας στον ώμο μου
και στηρίζοντας για ώρα το κεφάλι της.
Εκεί που έκλαιγε τη φίλησα· τα δάκρυά της, σαν από δροσερή πηγή,
έπεφταν στα στόματα που σμίγαν.
Πες μου που σε ρωτώ: «Γιατί δάκρυα χύνεις;»
«Φοβάμαι μη μ' αφήσεις· γιατί τον όρκο σας πατάτε.»

268 (267) ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ

Κανείς ας μη φοβάται πια το βέλος του πόθου·
γιατί ο Έρωτας σφοδρός όλη τη φαρέτρα του άδειασε
πάνω μου. Μη φοβάται κανείς την επιδρομή των φτερών του·
γιατί από τότε που με ποδοπάτησε και κάρφωσε το
φαρμακερό του πόδι στο στήθος μου, ακίνητος, ακλόνητος κάθεται και δεν μετακινείται,
έχοντας κόψει πάνω μου το ζευγάρι των φτερών του.

εἰς ἐμὲ λάβρος Ἔρως ἐξεκένωσεν ὅλην.
μὴ πτερύγων τρομέοι τις ἐπήλυσιν· ἐξότε γάρ μοι
λὰξ ἐπιβὰς στέρνοις πικρὸν ἔπηξε πόδα,
ἀστεμφής, ἀδόνητος ἐνέζεται οὐδὲ μετέστη,
εἰς ἐμὲ συζυγίην κειράμενος πτερύγων.

278 (277) ΑΓΑΘΙΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ

Αὐτή μοι Κυθέρεια καὶ ἱμερόεντες Ἔρωτες
τήξουσιν κενεὴν ἐχθόμενοι κραδίην,
ἄρσενας εἰ σπεύσω φιλέειν ποτέ. μήτε τυχήσω
μήτ' ἐπολισθήσω μείζοσιν ἀμπλακίαις.
ἄρκια θηλυτέρων ἀλιτήματα· κεῖνα κομίσσω,
καλλείψω δὲ νέους ἄφρονι Πιτταλάκῳ.

297 (296) ΑΓΑΘΙΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ

Ἠϊθέοις οὐκ ἔστι τόσος πόνος, ὁππόσος ἡμῖν
ταῖς ἀταλοψύχοις ἔχραε θηλυτέραις.
τοῖς μὲν γὰρ παρέασιν ὁμήλικες, οἷς τὰ μερίμνης
ἄλγεα μυθεῦνται φθέγματι θαρσαλέῳ,
παίγνιά τ' ἀμφιέπουσι παρήγορα καὶ κατ' ἀγυιὰς
πλάζονται γραφίδων χρώμασι ῥεμβόμενοι·
ἡμῖν δ' οὐδὲ φάος λεύσσειν θέμις, ἀλλὰ μελάθροις
κρυπτόμεθα ζοφεραῖς φροντίσι τηκόμεναι.

299 (298) ΑΓΑΘΙΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ

"Μηδὲν ἄγαν" σοφὸς εἶπεν· ἐγὼ δέ τις ὡς ἐπέραστος,
ὡς καλός, ἠέρθην ταῖς μεγαλοφροσύναις,
καὶ ψυχὴν δοκέεσκον ὅλην ἐπὶ χερσὶν ἐμεῖο
κεῖσθαι τῆς κούρης, τῆς τάχα κερδαλέης·
ἡ δ' ὑπερηέρθη σοβαρὴν θ' ὑπερέσχεθεν ὀφρὺν
ὥσπερ τοῖς προτέροις ἤθεσι μεμφομένη.
καὶ νῦν ὁ βλοσυρωπός, ὁ χάλκεος, ὁ βραδυπειθής,
ὁ πρὶν ἀερσιπότης, ἤριπον ἐξαπίνης·
πάντα δ' ἔναλλα γένοντο· πεσὼν δ' ἐπὶ γούνασι κούρης
ἴαχον "Ἱλήκοις, ἤλιτεν ἡ νεότης."

278 (277) ΑΓΑΘΙΑ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ

Η ίδια η Κυθέρεια και οι λατρευτοί Έρωτες
με μίσος θα λιώσουν την κενή καρδιά μου,
αν σπεύσω άντρες ποτέ να ερωτευτώ.
Να μη μου τύχει και να μην πέσω
σε αμαρτίες μεγαλύτερες. Αρκετά είναι τα σφάλματα
με τις γυναίκες· αυτά θα υποφέρω και θ' αφήσω
τους νεαρούς στον άμυαλο Πιττάλακο.

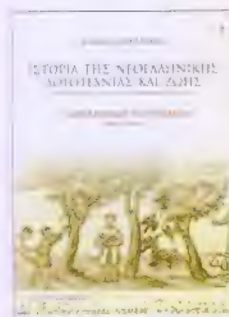
297 (296) ΑΓΑΘΙΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ

Οι νεαροί δεν έχουν τόσο πόνο, όσος έλαχε σ' εμάς
τις γυναίκες που 'χουμε ευαίσθητη ψυχή.
Γιατί αυτοί έχουν συνομηλίκους στους οποίους
με λόγια εμπιστευτικά εκμυστηρεύονται τα
βάσανα της ψυχής τους. Παίζουν παιγνίδια που
τους παρηγορούν, και στους δρόμους τριγυρνούν
περιφέροντας τη ματιά τους στις ζωγραφικές
παραστάσεις· εμείς δεν επιτρέπεται μήτε το φως ν'
αντικρύσουμε, αλλά κρυβόμαστε στα σπίτια
λιώνοντας από σκέψεις ζοφερές.

299 (298) ΑΓΑΘΙΑ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ

«Μηδέν άγαν» είπε ο σοφός· εγώ σαν κανείς αξιέραστος
σαν ωραίος, πήρα αέρα από την υπεροψία
και νόμιζα ότι βρισκόταν στα χέρια μου
ολάκερη η ψυχή της κοπέλας
που γρήγορα αποδείχτηκε πανούργα·
αυτή όμως πήρε αέρα και σήκωσε το φρύδι υπεροπτικά
σαν να αποδοκιμάζει την παλιά της συμπεριφορά. Και τώρα εγώ με το βλοσυρό βλέμμα, ο ατσάλινος,
ο αμετάπειστος, ο παλιός υπερόπτης, κατέρρευσα
ξαφνικά· τα πάντα ήρθαν άνω κάτω· κι αφού
έπεσα στα γόνατα του κοριτσιού, αναφωνούσα
«Σπλαχνίσου με, η νιότη αμάρτησε».

***

ΜΙΧΑΗΛ ΠΕΡΑΝΘΗΣ, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΖΩΗΣ - ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΡΙΖΕΣ ΩΣ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ*, Α' ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ (1000-1600), ΑΘΗΝΑ 2004, ΣΕΛ. 654

Ο ΔΑΥΙΔ ΠΑΙΖΕΙ ΤΗ ΛΥΡΑ ΤΟΥ ΜΕ ΣΥΝΤΡΟΦΙΑ ΤΗ ΜΕΛΩΔΙΑ, ΑΠΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΨΑΛΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΙΣΟΥ ΤΟΥ 10ου ΑΙΩΝΑ, ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΠΑΡΙΣΙ

έρωτας τετραπέρατος: ψήγματα ερωτισμού στη διήγηση των τετραπόδων*

του Γιώργου Μπαλόγλου**

Κτενίζουσιν, παστρεύουσιν καὶ ὁμαλίζουσίν με
καὶ ὥσπερ τάς γυναῖκας των, οὕτως με
ἀγαποῦσιν.

Τα λόγια αυτά του παραχαϊδεμένου αλόγου (στίχοι 766-767) είναι από τα πιο ερωτικά στο κατά τ' άλλα αθυρόστομο και ανατρεπτικό ποίημα του ύστερου 14ου αιώνα που μας είναι γνωστό ως «Παιδιόφραστος Διήγησις τῶν Ζώων τῶν Τετραπόδων»· είναι επίσης τα μόνα που αναφέρονται –παρά τις εκτενέστατες αναφορές σε θέματα καθημερινού βίου– στην οικογενειακή ζωή ή έστω στην αναπαραγωγή, αν εξαιρέσει κανείς την όχι και τόσο στοργική αναφορά του λύκου *«μικρὰ πουλάρια τὰ κάμνουν οἱ φοράδες»* (819) ή τον καθαρά λογοπαιγνικό χαρακτηρισμό του λεοντόπαρδου από τον πάρδο (867) ως ζώου «πορνικοῦ» και «κοπελοαναθρεμμένου».

Βεβαίως δεν λείπουν οι αναφορές στη γυναικεία (και όχι μόνο) φιλαρέσκεια, καθώς ο ελέφαντας δεν αγνοεί τις διάφορες χρήσεις του ελεφαντοστού, όπως σε χτένια «σμαραγδοπλουμισμένα» (926), που χρησιμοποιούν οι «γέροντες καὶ νέοι» άρχοντες (927), ή σε πλαίσια καθρεπτών (928-929):

Ἀλλ' ἔχουσιν καὶ κάτοπτρα
τὰ λέγουσιν καθρέπτες
καὶ βλέπουσιν τὸ σκίος τους αἱ νέες κορασίδες

Αλλά και ο λαγός δεν διστάζει, παινεύοντας τις χρήσεις του δέρματός του (300-309), να αναφερθεί στα εσώρρουχα («μέσα ἐνδύματα»), που ως φαίνεται φορούσαν «διά τὴν πρεποσύνην» οι καλοντυμένες Βυζαντινές· μας δίνει επίσης ο λαγός μία μάλλον διαχρονική εικόνα κοσμικής ζωής:

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχόντισσες οἱ μεγαλομανδοῦσες,
ὁπού 'χουν τάς μακρὰς οὐρὰς καὶ σύρνουν τας
ὀπίσω

Αν δεν μας ξαφνιάζει η ταύτιση επίσημου βραδινού φορέματος και μακριάς ουράς, ίσως μας συγκινήσει η θεώρηση της κοντής ουράς ως ηθικού ισοδύναμου της μίνι φούστας. Αυτό συμβαίνει και όταν ο όχι και τόσο μακρόουρος χοίρος απευθύνεται στο ελάφι (355-356):

Τὴν κολοβήν σου τὴν οὐρὰν ἀείποτε σηκώνεις
καὶ φαίνεται ὁ κῶλός σου καὶ πάντες σὲ
γελοῦσιν

... αλλά και, ακόμη χειρότερα, όταν η όχι και τόσο μακρόουρη προβατίνα επιτίθεται στην κατσίκα, που τόσο την εκθέτει τέλος πάντων (466-467):

ἐσένα τί σὲ ἤθελα νὰ εἶσαι εἰς ἐντροπήν μου,
διὰ νὰ σηκώνεις τὴν οὐράν, νὰ δείχνεις
τὸ μουνίν σου

Στον αμέσως επόμενο στίχο (468) η προβατίνα αποκαλεί την κατσίκα όχι μόνο «στραβοκερέα» και «πετροφαγωμένη» μα και «βυζού»: το μέγεθος του στήθους αποτελούσε και τότε αντικείμενο αισθητικής αντιπαράθεσης...

Αν ο ανώνυμος συγγραφέας δείχνει, έστω και πλάγια, να μην εκτιμά και τόσο το μεγάλο στήθος, δεν φαίνεται να έχει ανάλογες επιφυλάξεις για το μέγεθος μιας άλλης ερωτικής παραμέτρου: μιλώντας ο ίδιος πλέον και παρουσιάζοντας τους επιβλητικούς πρέσβεις που τα υποτιθέμενα αδύναμα –αλλά τελικώς και απροόπτως νικηφόρα- φυτοφάγα ζώα έστειλαν στα σαρκοφάγα, γράφει (81-82) για

τὸ ἄλογον τὸ φοβερόν, τὸν θρόνον
τῶν ἀνθρώπων,
καὶ ὄνον μεγαλόψωλον καὶ μεγαλοαρχιδᾶτον

Αυτόν τον θαυμασμό τον πληρώνει πολύ ακριβά ο ατυχής όνος: πολύ αργότερα, και αμέσως μετά μία έκρηξη αυτοθαυμασμού, όπου καταλήγει να συγκρίνει το «μεγαλοματζούκατον» και «πουθωνοκεφαλᾶτον» «νεῦρον» του με δυτικής τεχνοτροπίας καλτσιέρα (654-655):

Καὶ ὅταν εἰς οἰκτρὸν κινηθῇ καὶ πυρωθῇ
ὀλίγον,
ὁμοιάζει τὸ κεφάλιν του φράγκικον
καλτζαπόλιν

...δέχεται βιαιότατη επίθεση από τον πάλαι ποτέ συμπρέσβη του ίππο, ο οποίος δεν διστάζει να παραθέσει εκτενώς ακόμη και έναν μύθο του Αισώπου για να τον καταρρακώσει και να τον απομακρύνει από το βήμα!

Σ' αυτό το ποίημα, που συχνά δίνει την εντύπωση πως

τίποτα δεν είναι τυχαίο, πώς οδηγήθηκε ο όνος σε τόσο απρεπή ερωτική περιαυτολογία; Ο υπεύθυνος δεν είναι άλλος από το βόδι, το οποίο, αφού παρέθεσε πλήθος χρήσεων κέρατος, δέρματος, ουράς, και «νεύρων» (τενόντων) απαντώντας στο νεροβούβαλο, έκρινε σκόπιμο να αναφερθεί και στο «μακρὺν καὶ πυρωδᾶτον», και βεβαίως πρώτη ύλη για την ως πρόσφατα θρυλική βοϊδόπουτσα ή, επί το ευπρεπέστερον, βούνευρον, τον πρόδρομο του ξενόφερτου γκλομπ:

ὅπου τὸ ἔχουν οἱ κριταὶ καὶ μαγκλαβοκοποῦσιν
τοὺς κλέπτας καὶ τοὺς ὑβριστὰς καὶ πάντας
κακεργάτας

Γνωρίζει βεβαίως ο βους (631-634) πως, αν τύχει ν' ακούσουν αυτά τα πράγματα τα «γύναια», μπορεί και να χασκογελάσουν («νὰ γελάσουσιν καὶ νὰ ἐμνοκτευθοῦσιν»)· όχι μόνον γυναίκες, και όχι μόνον σ' αυτό το σημείο του ποιήματος– ας μας επιτραπεί να προσθέσουμε· υποτίθεται άλλωστε πως ἐφράσθη (γράφτηκε) «χάριν παιδιᾶς» (για πλάκα), εξ ου και ο μοναδικός στην ελληνική όρος «παιδιόφραστος».

Ερωτική πολύ μπορεί να μην είναι, αλλά σίγουρα έχει τους θαυμαστές της η «Παιδιόφραστος» –όπως στοργικά την αποκαλούν οι φιλόλογοι–, που είναι τελικά ένα αναπάντεχα σύγχρονο (κατά το πνεύμα μάλλον παρά κατά το γράμμα) ποίημα· ίσως να είναι ακριβώς αυτή η έλλειψη ερωτισμού, μαζί με την έλλειψη θρησκευτικότητας και ιστορικότητας, που την καταδίκασε στην εκτός βενετσιάνικων τυπογραφείων αφάνεια ώς τις μέρες μας –μια αφάνεια από την οποία το άρθρο αυτό ίσως τη βοηθήσει κάπως να βγει, ας ελπίσουμε!

** Το ποίημα «Διήγησις Παιδιόφραστος τῶν Ζώων τῶν Τετραπόδων» αποτελεί πόνημα αγνώστου δημιουργού του 14ου αιώνα. Σατιρικό, πραγματεύεται μιαν ενδεχομένως αλληγορική διαμάχη φυτοφάγων και σαρκοφάγων ζώων, με πάμπολλες ενδοπαραταξιακές αψιμαχίες. Ευρίσκεται υπό έκδοσιν από τον καθ. Μανόλη Παπαθωμόπουλο. Η εξαιρετική του αθυροστομία εξηγείται εν μέρει από το ότι αναφέρεται σε ζώα και επομένως γινόταν πιο εύκολα αποδεκτή κοινωνικά.*

*** Ο Γιώργος Μπαλόγλου είναι καθηγητής Μαθηματικών στο Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης (Oswego). Μαζί με το Νίκο Νικολάου, ερευνητή Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο της Μελβούρνης, έκαναν την πρώτη μετάφραση του ποιήματος «Διήγησις Παιδιόφραστος τῶν Ζώων τῶν Τετραπόδων» στην αγγλική. Το δίγλωσσο (περιλαμβάνει το πρωτότυπο και την αγγλική απόδοση) βιβλίο τους κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Columbia University Press.*

***

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ, *ΔΗΜΩΔΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ*, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΙΓΜΗ, ΑΘΗΝΑ 1997, ΣΕΛ. 224

ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΚΗΝΕΣ· 11ΟΣ-12ΟΣ ΑΙ. ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, ΜΟΝΗ ΕΣΦΙΓΜΕΝΟΥ

Η κρητική παράδοση ιστορικά αλληλοκαλύπτεται με την παράδοση των μυθιστοριών και της λογοτεχνίας που γράφτηκε στην «κοινή» λογοτεχνική δημώδη γλώσσα, σε βαθμό μεγαλύτερο απ' όσο είχαμε συνειδητοποιήσει στο παρελθόν. Η συγγραφική σταδιοδρομία του **Στέφανου Σαχλίκη**, του πρώτου γνωστού ποιητή που εισήγαγε την κρητική διάλεκτο στη γλώσσα του και τον ρυθμό, την ομοιοκαταληξία, στο μετρικό του πρότυπο, έχει χρονολογηθεί στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα. Το σατιρικό και αυτοβιογραφικό ποίημα του Σαχλίκη εισάγει ένα νέο κωμικό στοιχείο στην ελληνική λογοτεχνία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πραγματικές και φανταστικές δραστηριότητες των πορνών του Χάνδακα, οι απερίσκεπτες συναλλαγές του αφηγητή μαζί τους και η σκληρή πραγματικότητα της φυλακής, όπου οδηγήθηκε. Στο ποίημα αυτό επισημαίνουμε την εντονότερη επιρροή του Βοκκάκιου παρά του Μιχαήλ Γλυκά και της αίτησής του για αποφυλάκιση ή των δημωδών ποιημάτων που αποδίδονται στον Πτωχο-πρόδρομο και που αποτελούν διακωμώδηση της στερημένης του ζωής. Παρόλα αυτά, συνολικά τα έργα του 12ου αιώνα θα πρέπει ν' αναγνωριστούν ως **πρόδρομοι** του Σαχλίκη. [ ]

Τα στοιχεία που αποδεικνύουν πως ο Σαχλίκης γνώριζε ορισμένες από τις πρωτότυπες ελληνικές μυθιστορίες μπορεί να μην είναι ιδιαίτερα πειστικά αλλά αξίζει να ερευνηθούν. Η *Ἀφήγησις Παράξενος* του Σαχλίκη είναι μια σειρά επεισοδίων με χαλαρή σύνδεση – άλλα από αυτά τα επεισόδια είναι αυτοβιογραφικά και άλλα φανταστικά. Το έργο τελειώνει με το «Κοινοβούλιο τῶν Πορνῶν» και το ακολουθεί μια «Μονομαχία Πορνῶν» και σ' ένα από τα τρία υπάρχοντα χειρόγραφα υπάρχει μια παρωδία ύμνου στην αρχι-προαγωγό, που είναι καλύτερη απ' όλες τις άλλες πόρνες μαζί. Το «Κοινοβούλιο» και η «Μονομαχία» βρίσκουν πολλές παραλληλίες στην όψιμη δυτική μεσαιωνική λογοτεχνία· αλλά και τη γυναίκα που παίζει τον ρόλο του πολεμιστή την συναντούμε νωρίτερα στον ελληνικό *Διγενή*· ενώ τέλος, έχει επισημανθεί ένας τόνος παρωδίας αυτού του έργου, στην αρχή του αποσπάσματος στο οποίο εξυμνείται η αρχι-προαγωγός. Ορισμένα από τα ονόματα αυτών που συμμετέχουν στη μονομαχία χρησιμοποιούνται ακριβώς για να προσθέσουν αισχρότητα ή για να ρεζιλέψουν ακόμη περισσότερο τα ονόματα των κανονικών ανθρώπων και η δομή τους θυμίζει τα ονόματα των ηρώων και των ηρωίδων των μυθιστοριών: τέτοια είναι τα Αειδού [πρβλ. *Αηδία]*, Πορδομάραινα, κοπελομοσκάρα (ως επίθετο) και Πορδομίλαινα. Ένα παρόμοιο αποτέλεσμα θα πρέπει να επιδίωκε το όνομα της αρχι-προαγωγού, το ακριβές αντίστοιχο της οποίας θα έπρεπε ν' αναζητηθεί στην οικογένεια των Giustiniani: το όνομα της είναι *Ποθοτσουτσουνιά* και θα πρέπει να προέκυψε, όπως οι πολυάριθμες σύνθετες λέξεις, με πρώτο συνθετικό τον πόθο, που βρίσκονται στις μυθιστορίες και ειδικά στον *Λίβιστρο*. Δεν μπορούμε ν' απορρίψουμε την πιθανότητα το επεισόδιο αυτό ν' αναφέρεται στον διαγωνισμό ομορφιάς του *Βέλθανδρου*.

Μια πολύ πιο επιτηδευμένη λογοτεχνική προσωπικότητα της Κρήτης υπήρξε ο **Μαρίνος Φαλιέρος**, εύπορο μέλος

η κρητική λογοτεχνία και οι βυζαντινές της ρίζες*

της καθολικής εξέχουσας τάξης, που μορφώθηκε στα ιταλικά και τα λατινικά, αλλά για τον οποίο η κρητική διάλεκτος ήταν η μητρική του γλώσσα. Ο Φαλιέρος γεννήθηκε λίγο μετά το 1397 (περίπου την εποχή που πέθανε ο Σαχλίκης) και για τη σταδιοδρομία του ως το 1474, που πέθανε, σώζονται πολλά στοιχεία, πράγμα γενικά ασυνήθιστο. Από τα στοιχεία προκύπτει ότι ο Φαλιέρος ασχολήθηκε με τη λογοτεχνία ως πάρεργο, μόνο κατά τα νεανικά του χρόνια. Τα πέντε ποιήματά του που σώζονται γράφτηκαν όλα στη δεύτερη δεκαετία του 15ου αιώνα. Δύο από τα ποιήματα αυτά θα μας απασχολήσουν εδώ: το *Ἱστορία καὶ Ὄνειρο* και το *Ἐρωτικὸν ἐνύπνιον.*

Το **πρώτο** από αυτά παρουσιάζεται σε δραματουργική μορφή, πράγμα ασυνήθιστο για τα ελληνικά δεδομένα αυτής της περιόδου, και διηγείται ότι ο Φαλιέρος ξύπνησε ένα βράδυ από ένα όνειρο στο οποίο είδε τη Μοίρα του, η οποία, ύστερα από κάποιους αστεϊσμούς, τον έπεισε να πάει στο σπίτι της κόρης που αγαπούσε, της Αθούσας· η μοίρα του είχε κανονίσει γι' αυτόν ένα βράδυ ευτυχίας. Στο μεγαλύτερο μέρος του κειμένου, ο ποιητής συνομιλεί με την κόρη που ποθεί από το ανοιχτό παράθυρο· η μοίρα του και η προσωποποιημένη επιθυμία (ποθούλα) μεσολαβούν για χάρη του. Οι παρακλήσεις του κυμαίνονται από τον λυρισμό στην άκομψη ανυπομονησία. Τελικά, η κόρη τον βάζει να της δώσει όρκο πίστης (ο γάμος δεν αναφέρεται) και το ποίημα τελειώνει με την αγωνία του ποιητή, καθώς την κρίσιμή στιγμή ένας ψύλλος τον τσιμπά και ξυπνάει. Το ποίημα αποτελείται από 758 στίχους.

Το **δεύτερο** ποίημα είναι πολύ πιο σύντομο και αριθμεί μόνο 130 στίχους, μερικοί από τους οποίους, σύμφωνα με τον εκδότη του, αποτελούν προσθήκες παρμένες από το προηγούμενο ποίημα.[ ] Μια κόρη, τις προτάσεις της οποίας ο αφηγητής έχει απορρίψει, τον επισκέπτεται στο όνειρό του συνοδευόμενη από ένα μικρό φτερωτό έρωτα, απεσταλμένο του τρομερού βασιλιά της αγάπης, Έρωτα. Οι δύο επισκέπτες συζητούν ποιο μέρος του σώματος του αφηγητή θα πρέπει να λαβώσει το τόξο του φτερωτού έρωτα· τότε ο αφηγητής, έντρομος (βυθισμένος ακόμη στον ύπνο του), ξυπνά και αποφασίζει χαριτωμένα να παραδοθεί. Στη συνέχεια, ο φτερωτός έρωτας του αφηγείται πως η κόρη έφτασε παραπονεμένη στην αυτοκρατορία του Έρωτα (*Ἐρωτοκρατία*) και ζήτησε την υποστήριξη του δεσπότη, του Πρώτου Έρωτα. Καθώς ο αφηγητής ετοιμάζεται να υπακούσει στην επιταγή του Έρωτα και να κάνει έρωτα με την κόρη, ένας κόκκορας λαλεί και ο αφηγητής ξυπνά απογοητευμένος. [ ]

Ο Arnold van Gemert, στη σχολαστική εισαγωγή των δύο αυτών ποιημάτων, επικέντρωσε την προσοχή του στον εντοπισμό δυτικών προτύπων στο έργο του Φαλιέρου· τα πιο ενδιαφέροντα πρότυπα προέρχονται από την Ολλανδία και τη βόρεια Γερμανία και ο van Gemert αναγκάστηκε, στο τέλος, να παραδεχθεί ότι είναι απίθανο ν' άσκησαν, στην πραγματικότητα, κάποια επιρροή στη δημιουργία αυτών των ποιημάτων. Στη συνέχεια, ενώ αναγνωρίζει το γεγονός ότι τα λογοτεχνικά όνειρα του Φαλιέρου θα πρέπει να είχαν κάποια συγγένεια με τα αντίστοιχα επεισόδια της μυθιστορίας *Ὑσμίνη καὶ Ὑσμινίας* καθώς και του *Λίβιστρου,* επισημαίνει τις ριζικές διαφορές αυτών των ποιημάτων από τις συμβάσεις των βυζαντινών κειμένων: «η ατμόσφαιρα δεν είναι πλέον ιπποτική, το ιπποτικό λεξιλόγιο χρησιμοποιείται ακόμη στην προσωποποίηση [του Έρωτα], ...αλλά ο κόσμος έχει αλλάξει. Η προσωποποίηση του Έρωτα έχει απομυθοποιηθεί και δεν εμπνέει πια τρόμο ή δέος». Αν και η αλλαγή αυτή είναι σημαντική, η αυθεντικότητα και η «φύση» των ποιημάτων του Φαλιέρου μπορεί να εκτιμηθεί καλύτερα, αν αναγνωρίσουμε την πραγματική τους ταυτότητα· τα ποιήματα αυτά δεν είναι άλλο από παρωδιακές αναγνώσεις του *Ὑσμίνη καὶ Ὑσμινίας,* του *Λίβιστρου,* καθώς και του *Βέλθανδρου* από έναν Έλληνα συγγραφέα, η παιδεία του οποίου ανήκε στον κόσμο της σκέψης της αναγέννησης.

Η σχέση αυτή είχε γίνει αντιληπτή και από τους αντιγραφείς χειρογράφων, οι οποίοι εργάστηκαν έναν αιώνα μετά τη συγγραφή των ποιημάτων. Ένα από τα τρία χειρόγραφα του 16ου αιώνα, στα οποία παραδίδονται τα κείμενα, είναι το φημισμένο χειρόγραφο της Νεάπολης, το οποίο συμπεριλαμβάνει την *Ἀχιλληΐδα, τον Βελισσάριο και τον Ἰμπέριο,* αν και τα ποιήματα του Φαλιέρου σταχώθηκαν στο συγκεκριμένο χειρόγραφο μερικές δεκαετίες μετά την αντιγραφή αυτών των κειμένων. Ένα άλλο χειρόγραφο περιέχει τη μυθιστορία του 12ου αιώνα *Ὑσμίνη καὶ Ὑσμινίας,* έργο με το οποίο τα ποιήματα του Φαλιέρου παρουσιάζουν τις περισσότερες συγγένειες. Η πιο σημαντική ομοιότητα με τις μυθιστορίες είναι η περιπαικτική φύση του κειμένου: η κλιμάκωση της σεξουαλικής ικανοποίησης, που περιγράφεται, φτάνει στην πιο τολμηρή στιγμή της την ώρα που ο αφηγητής ξυπνάει απογοητευμένος. [ ] Το πασίγνωστο όνειρο, όπου ο Υσμινίας, κάτι περισσότερο από παραδομένος στην αγάπη της Υσμίνης, περπατάει στον κήπο μαζί της, περιγράφεται περίφημα από την Margaret Alexiou. Ωστόσο, ο πόθος του Υσμινία δεν ματαιώνεται από κάποιο ξύπνημα. Ο Λίβιστρος, σε μια ανάλογη περίπτωση, ξυπνάει από τη δύναμη του πάθους του και, όπως ο Caliban του Σαίξπηρ, «ζητά απεγνωσμένα να επιστρέψει στον ύπνο».

Όλη αυτή η κατάσταση, στο δεύτερο ποίημα του Φαλιέρου, όπου ο Έρωτας απειλεί να τιμωρήσει την άρνηση του αφηγητή στην κόρη, αποτελεί άμεσο δάνειο από το πρώτο όνειρο του Υσμινία στη μυθιστορία του Μακρεμβολίτη. Εκεί, αφού ο ήρωας έχει απορρίψει, με άσχημο τρόπο, την πρόταση της ηρωίδας σε δείπνο, ονειρεύεται πως ο Έρωτας, μαζί με τη βασιλική του συνοδεία, μπαίνει ορμητικά στο υπνοδωμάτιό του και τον κατηγορεί: *«τὴν ἐμὴν φίλην Ὑσμίνην αἰσχύναντα».* Το ασυνήθιστο αφηγηματικό εύρημα, που απαντά και στα δύο ποιήματα του Φαλιέρου και όπου κάποιος υπερφυσικός επισκέπτης ξυπνά αυτόν που ονειρεύεται στον ύπνο του, προέρχεται, κατά πάσα πιθανότητα, από το τρίτο όνειρο του *Λίβιστρου,* όπου ο Έρωτας ξυπνά τον ήρωα για να τον προτρέψει να βιαστεί για να φλερτάρει τη Ροδάμνη.

του Ρόντρικ Μπίτον**

Συγκεκριμένες αναφορές στις μυθιστορίες υπάρχουν και στα ερωτικά όνειρα του Φαλιέρου. [ ] Η γλώσσα στην οποία η μοίρα αναγγέλλει στον Φαλιέρο πως τελικά η σκληρόκαρδη Αθούσα θα του παραδοθεί αναφέρεται αμέσως σε μια εντυπωσιακή εικόνα από την ερωτική αλληλογραφία του Λίβιστρου με τη Ροδάμνη:

ΜΟΙΡΑ ...Πουρὶ ὁ σταλαγμὸς τοῦ πόθου
βάρει βάρει
νὰ τρύπησε τὸ μάρμαρο, νὰ 'λύσε τὸ λιθάρι;

Το γράμμα του Λίβιστρου στη Ροδάμνη
αρχίζει ως εξής:

Λέγουν εἰς πέτρα ἂν σταλαγμὸς συχνάση
νὰ σταλάζῃ,
κἂν οἷος ἐνὶ ὁ σταλαγμὸς καὶ οἷον τὸ λιθάριν,
[ἐκ τοῦ δαρμοῦ πρὸς τὸν δαρμὸν
τρυπᾷ το τὸ λιθάριν,]
ἐκ τοῦ νεροῦ τὸν σταλαγμὸν τὸν ἔχει
ἀπαραιτήτως.

[ ] Είναι βέβαιο πως η εντολή που δίνεται στον ήρωα να μην καθυστερεί αλλά να πράξει, «Μηδὲν ὀκνεῖς καὶ κάμε το...», αναπαράγει τη συμβουλή που δίνεται στον Λίβιστρο με παρόμοιο περιεχόμενο: «πλὴν τοῦτο συμβουλεύγομαι, ποίησε το, μὴν τὸ ὀκνήσῃς». Στο κείμενο αυτό απαντούν και άλλοι λεξικολογικοί απόηχοι των μυθιστοριών, όπως οι σύνθετες λέξεις: ἐρωτοκρατίας, ποθοκρατοῦντας, ποθομολογᾶται, ἐκαρδιοδάκασε.

Στο δεύτερο ποίημα, το *Ἐρωτικὸν ἐνύπνιον*, οι αναφορές είναι ακόμη πιο προφανείς. Η κόρη οδηγείται στο όνειρο του εραστή της από ένα μικρό φτερωτό έρωτα, όπως ακριβώς στο δεύτερο όνειρο του *Λίβιστρου*, όπου όταν ο ήρωας συναντά τη Ροδάμνη για πρώτη φορά επικρατεί η παιδική μορφή του τερατώδους Έρωτα.[110] Μια περίεργη και ασυνήθιστα σκληρή προσθήκη στα παραδοσιακά δυτικά εμβλήματα του φτερωτού έρωτα είναι μια θήκη γεμάτη βέλη:

ὡς ἔδειξαν μ' ἐφάνησαν νὰ ἦσαν αἱματωμένες,
ὅλες ἐξ αἵματος καρδίας μ' ἐφάνησαν ὅτ' ἦσαν.

Ο van Gemert, εντυπωσιασμένος, αναζήτησε κάποιο δυτικό πρότυπο γι' αυτή την αναφορά του Φαλιέρου και επισημαίνει, επιπλέον, σε αυτούς τους στίχους τον ασυνήθιστο αρχαϊσμό «ἐξ αἵματος». Το απόσπασμα ερμηνεύεται καλύτερα ως αναφορά στην περιγραφή του αλληγορικού αγάλματος ενός άνδρα που είναι πληγωμένος στην καρδιά από το τόξο του έρωτα και από το τραυματισμένο κορμί του οποίου πηγάζει το πύρινο στοιχείο του μυστηριώδους ποταμού, γεγονότα που συναντούμε στον *Βέλθανδρο.* Μια άλλη αναφορά στην ίδια μυθιστορία παρατηρείται στο όνομα που χρησιμοποιείται για τον βασιλιά του έρωτα: τον Πρώτον Έρωτα, ο Πρώτος των Ερώτων. Τέλος, στον διάλογο ανάμεσα στον φτερωτό έρωτα και την κόρη, φαίνεται ότι ο ήρωας είχε προηγουμένως ορκιστεί αφοσίωση στον Έρωτα με τον ίδιο τρόπο που το είχαν κάνει όλοι οι ήρωες των μυθιστοριών, ο Υσμινίας, ο Βέλθανδρος και ο Λίβιστρος. [ ]

RODERICK BEATON, *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ*, ΕΚΔΟΣΗ Α. ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ-ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ, ΑΘΗΝΑ Χ.Χ., ΣΕΛ. 380

* Απόσπασμα από το βιβλίο του Roderick Beaton, *Η ερωτική μυθιστορία του ελληνικού Μεσαίωνα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996, μετάφρ. Νίκη Τσιρώνη, σσ. 254-259.

** Ο Roderick Beaton είναι καθηγητής της έδρας του τμήματος Νεοελληνικών και Βυζαντινών Σπουδών στο King's College London.

***

Για τον Χριστιανισμό και τη σύγκρουσή του με τον Ερωτισμό έχουν γραφεί πολλά από απολογητές και μέχρι σήμερα. Η πραγμάτευση ενός τέτοιου θέματος είναι δυσκολότατη και πρόθεση του γράφοντος δεν είναι τα αφοριστικά συμπεράσματα (τα οποία θα αδικούσαν ενδεχομένως και την Ορθοδοξία και τον Ερωτισμό) στα πλαίσια ενός άρθρου ή μια επιστημονική εργασία. Κάποια ψήγματα μόνον σκέψεων και πληροφοριών οι οποίες θα χρησιμεύσουν για να τροφοδοτήσουν όσους ενδιαφέρονται να μελετήσουν παραπέρα την πολιτισμική κληρονομιά των Βυζαντινών παππούδων μας.

Et inhorresco et inardesco (Και φρικιώ και εξάπτομαι)

Ιερός Αυγουστίνος

Έχει υποστηριχθεί ότι ο Χριστιανισμός, εφ' όσον είναι στραμμένος στο «επέκεινα», «στην βασιλεία των ουρανών όπου ουδέ εκγαμούσι ουδέ εκγαμίζουσι», συγκρούεται με τον Ερωτισμό ο οποίος ολοκληρώνεται στο «εντεύθεν» δηλαδή εδώ και τώρα. Πώς όμως εξηγείται η αντίφαση του ότι ο Χριστιανισμός επιδιώκει την ολοκλήρωση της αποστολής του στο εντεύθεν, και ο Πλατωνικός Έρως π.χ., ο οποίος περιέχει Ερωτισμό, επιδιώκει να προσεγγίσει τον καθαρό κόσμο των ιδεών, το επέκεινα δηλαδή, με τον τρόπο που οραματίζεται την αθανασία της ψυχής;

Θα πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι και ο Χριστιανισμός αλλά και οι αρχαίες θρησκείες, με τις οποίες ήλθε σε επαφή ο Χριστιανισμός στις απαρχές του, αντιμετώπισαν τον Ερωτισμό και ότι σχετίζεται με αυτόν όχι ως κάτι βιολογικό, αλλά ως κάτι που ανήκε στη θρησκευτική σφαίρα. Η σφαίρα αυτή στη Θρησκειολογία ονομάζεται «ιερό». Η διαφορά όμως μεταξύ χριστιανικής και προχριστιανικής αντιλήψεως περί του τι είναι «ιερό», αλλά και η μη ταυτόσημη αντίληψη του χρόνου οριοθετούν δυο εντελώς διαφορετικούς ερωτισμούς.

Ο χρόνος στις προχριστιανικές θρησκείες είναι κυκλικός, και ο άνθρωπος συναντιέται με το «ιερό» στις διαδικασίες της φύσης οι οποίες συνεχώς επανέρχονται, σπορά, εσοδεία, νέα σπορά, ο κύκλος των εποχών, θάνατος, αναγέννηση κ.ο.κ. Αντίθετα, η ευθύγραμμη πορεία προς μια Χριστιανική Βασιλεία με την Δευτέρα Παρουσία ως τέλος της, όπου θάνατος δεν υπάρχει, αποδυναμώνει την κυκλική σκέψη εφ' όσον η φύση χάνει τη σημασία της και η μόνη κινούσα αιτία από την οποία τα πάντα ξεκινούν και καταλήγουν είναι ο Θεός.

Το είδος λοιπόν του Ερωτισμού το οποίο μπορεί να γίνει δεκτό από τον Χριστιανισμό είναι αυτό που εκφράζεται με ηθική καθαρότητα και είναι «καλό» ή τουλάχιστον πορεύεται προς αυτό. Η ύψιστη καθαρότητα και ιερότητα αλλά και το μοναδικό «καλό» στον Χριστιανισμό συγκεντρώνονται σε μια πνευμα-

βυζαντινή ορθοδοξία και ερωτισμός

του Νικηφόρου Αρμενόπουλου

τική έννοια, στον «Θεό».

Τι σχέση έχει το Βυζάντιο με αυτές τις αντιλήψεις;
Η βυζαντινή πολιτεία, για να πετύχει τη συνοχή και να συγκροτήσει μια ενιαία ανθρώπινη κοινότητα, δεν προσέγγισε το πρόβλημα με διοικητικές διαδικασίες, όπως οι Ρωμαίοι με την περίφημη Constitutio Antoniana[1], αλλά προσέβλεψε σε πνευματικές και πολιτισμικές δυνάμεις, τον Χριστιανισμό και την ελληνική γλώσσα (ως επίσημη γλώσσα), για να δημιουργήσει (χωρίς να επιβάλει) τον συνεκτικό εκείνο ιστό του ομοδόξου και κατά το δυνατόν **ομογλώσσου** περιβάλλοντος που θα του επέτρεπε να συγχωνεύσει και να αφομοιώσει επιδράσεις διαφορετικών πολιτισμικών παραδόσεων για να εξασφαλίσει το **ομότροπον**, δηλαδή την επανένωση της Οικουμένης και τη νίκη τρόπον τινά πάνω στις επιπτώσεις του Προπατορικού αμαρτήματος.

Είναι το επίγειο βασίλειο με επικεφαλής του τον αυτοκράτορα ως αντιπρόσωπο του Θεού, του μοναδικού Αγίου, και είναι προορισμένο να προετοιμάσει το εντεύθεν για το επέκεινα. Στην διαδρομή της προς την αγιότητα και την Βασιλεία του Θεού, η Εκκλησία συνεπικουρούμενη από το Κράτος καλείται να «αναμετρηθεί» πνευματικά με τον Ερωτισμό ή και ο,τιδήποτε άλλο μπορεί να την βγάλει από την πορεία της.

ΒΟΥΚΟΛΙΚΗ ΣΚΗΝΗ, ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ, ΤΡΙΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ 11ΟΥ ΑΙ. ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

Θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι για τον Βυζαντινό άνθρωπο η ομολογία της Ορθοδόξου Πίστεως δεν σήμαινε απλά πίστη σε μια Εκκλησία και τα δόγματά της, αλλά την ομολογία πίστεως στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, την ιδεολογία και το τελετουργικό της σύμφωνα με την οποία η Οικουμένη αποτελεί μια τεράστια οικογένεια με επικεφαλής της τον «βασιλέα των Ρωμαίων», δηλαδή τον Βυζαντινό αυτοκράτορα... Έτσι η Ορθοδοξία είχε την πολιτική της πλευρά... την πολιτική Ορθοδοξία.

Ο Βυζαντινός ομολογούσε την πίστη του σε δύο φωνές οι οποίες αλληλοπεριχωρούσαν η μια την άλλη ως προς τις απαιτήσεις τους, την Ορθόδοξη Εκκλησία και τον Αυτοκράτορα.

Στον δρόμο λοιπόν για την Βασιλεία του Θεού, οι Βυζαντινοί είχαν ως οδηγούς και κριτές τις κρατικές αλλά και εκκλησιαστικές θρησκευτικές κυρώσεις όποτε παρέβαιναν τους κρατικούς νόμους ή τους εκκλησιαστικούς κανόνες.

Η Εκκλησία ανέλαβε το πολύ δύσκολο κομμάτι της συνείδησης (εκεί δηλαδή όπου ο ερωτισμός και η σεξουαλικότητα μπορούν να δράσουν ανενόχλητα) και ανέλαβε να τιμωρήσει την περιφρόνηση προς τις ηθικές (δογματικές) της αξίες με τιμωρίες στο εντεύθεν αλλά κατά κύριο λόγο στο επέκεινα.

Δεν πρέπει λοιπόν να μας παραξενεύει το γεγονός ότι η Εκκλησία προσπάθησε με σφοδρότητα εξαρχής να εξουδετερώσει τον Αρχαίο Ερωτισμό και τις θρησκευτικές παραστάσεις που συνδέονταν με αυτόν. Η Αρχαιότητα όμως πήρε την εκδίκησή της. Η Εκκλησία υιοθέτησε την αρχή της παρθενίας και την συντήρησε με απαράμιλλο τρόπο αναγόντάς την σε ιδεώδες της χριστιανικής ζωής.

Αυτή η εκδίκηση δεν ήταν κάτι απλό. Αιώνες αγώνων κατά αιρέσεων «των βδελυσσομένων τον γάμον» και ονόματα όπως Γνωστικοί, Μανιχαίοι, Καθαροί, Εγκρατίτες κ.λ.π αντιπροσωπεύουν την προσπάθεια της Ορθόδοξης Εκκλησίας για ισορροπία και εύρεση της μέσης οδού.

Από τη άλλη μεριά, για να συνεπικουρήσει το Βιβλικό «αυξάνεσθε και πληθύνεσθε», η Εκκλησία υιοθέτησε και τον γάμο βρίσκοντάς του πολλά θετικά στοιχεία και χρησιμοποιώντας τον ως ανάχωμα μπροστά στην άγρια φύση (η οποία μπορεί βέβαια να ανατρέψει τα πάντα αφού και η γενετήσια ορμή είναι συστατικό στοιχείο της).

Το χάσμα ανάμεσα στη δημόσια παραδοχή, την εκκλησιαστική διδασκαλία περί αρετής και την ιδιωτική εφαρμογή της ηθικότητος στο Βυζάντιο δεν γεφυρώθηκε ποτέ.

«Naturam expellas furca; tamen usque recurret»
Ακόμη και αν απομακρύνεις τη φύση με τη βία αυτή επανέρχεται διαρκώς

Η αυτοκρατορική αυλή στο Βυζάντιο, πρώτη αυτή κατά κύριο λόγο, αμφισβητούσε τις διδαχές των Ιεραρχών της Εκκλησίας με τα ερωτικά της πάθη και τις δολοπλοκίες' αρκεί να θυμίσουμε τη Θεοδώρα, σύζυγο του Ιουστινιανού, τη φίλη της **Αντωνίνα** και τον συζυγό της, απατημένο ένδοξο στρατηγό Βελισσάριο. Ακόμη την Ευδοξία, σύζυγο του Αρκαδίου, ενάντια στις ορέξεις της οποίας κήρυττε ο Χρυσόστομος με αποτέλεσμα να πεθάνει στην εξορία. Τον βασιλέα **Ηράκλειο** και τον απαγορευμένο γάμο του με την ανηψιά του Μαρτίνα και την **Θεοφανώ** (πρώην Αναστασώ) η οποία βρήκε τον δρόμο της από το καπηλειό στην αγκαλιά και τον θρόνο διαδοχικά του Ρωμανού του Β', του Νικηφόρου Φωκά και του Ιωάννη Τσιμισκή κ.λπ.

Η ίδια αυτοκρατορική αυλή βέβαια προσπαθούσε να λύσει άλυτα θέματα (της πορνείας) με τον εγκλεισμό όλων των πορνών σ' ένα πορνείο από τον Μ. Κωνσταντίνο, την εγκατάσταση δίπλα στο αμαξοστάσιο του Επάρχου της Πόλεως ενός πορνείου για τις «φτωχές» πόρνες από τον Μεγάλο Θεοδόσιο. Στις Νεαρές του Ιουστινιανού ανακαλύπτουμε τα οργανωμένα κυνήγια για αγορά κοριτσιών στην επαρχία τις οποίες ανάγκαζαν να ορκιστούν

1. Το 212 μ.Χ., ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Καρακάλλας εξέδωσε ρύθμιση γνωστή ως Constitutio Antoniana de Civitae με την οποία απένειμε το δικαίωμα του Ρωμαίου Πολίτη σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας, εκτός από τους δούλους.

HANS GEORG BECK, *ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΕΡΩΤΙΚΟΝ*, ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΘΗΝΑ 1999, ΣΕΛ. 320

στα Ευαγγέλια ότι θα μείνουν πιστές στο νέο τους επάγγελμα (την πορνεία), αλλά και το κυνήγι των πορνοβοσκών από τη Θεοδώρα. Η αγορά (Forum Constantini) ήταν δημοφιλής τόπος για πορνικές συναλλαγές και οι Πατέρες της Εκκλησίας (Ιωάννης Χρυσόστομος) διαμαρτύρονταν για το γεγονός ότι, ακόμα και μέσα στις εκκλησίες, κατά την διάρκεια της λειτουργίας, γίνονταν συναλλαγές με σκοπό τη σεξουαλική επαφή.

Οι Βυζαντινοί κήρυκες και θεολόγοι είναι αλήθεια ότι λίγο ασχολήθηκαν με την καθημερινότητα και τον ζωτικό χώρο του Βυζαντινού πιστού, πολλώ μάλλον με τον Ερωτισμό και την μέση οδό στο ζήτημα. Κόσμος δεν σημαίνει πρωταρχικά για αρκετούς εξ αυτών «το έργο του Θεού» δηλαδή κάτι καλό, αλλά έναν εφθαρμένο κόσμο ο οποίος δεν πρέπει να υπάρχει. Η άνετη αποδοχή του και εκτίμησή του θα αποτελούσε ένα θεολογικό κίνδυνο, μπροστά στο όραμα ενός άλλου κόσμου, εκείνου της Δευτέρας Παρουσίας. Συνεπώς, σε αυτές τις αντιλήψεις, δεν έχει θέση ο Ερωτισμός.

Ο πιστός αδικήθηκε, θα μπορούσαμε να πούμε, στην καθημερινότητά του με όλες τις απαγορεύσεις και ποινές οι οποίες προορίζονταν να τον κρατήσουν μακριά από τις μικροχαρές και τις αμαρτωλές απολαύσεις του βίου, όπως το καρναβάλι, οι γιορτές για τη Νέα Σελήνη, το πήδημα πάνω από φωτιές (ορισμένες ημέρες), τις παραστάσεις αρκουδιάρηδων, τις χορευτικές εκδηλώσεις και τις εύθυμες πορείες των φοιτητών της Νομικής της πρωτευούσης.

Ο Βυζαντινός πιστός της καθημερινής ζωής, όμως, είχε ένα απαράμιλλο στήριγμα: τη Θεία Λειτουργία, αυτή χόρταινε το μάτι του και του ψιθύριζε τρυφερά στ' αυτί προσφέροντάς του ασφάλεια και θαλπωρή για όσα δαιμονικά σύμφωνα με το δόγμα τον παίδευαν. Μπορούμε επίσης με αρκετή βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι ο Βυζαντινός ευσεβής πολίτης αμάρτανε και μετανοούσε καθημερινά, έπεφτε και σηκωνότανε σαν τον ήρωα ασκητή των διηγήσεων του Γεροντικού, ο οποίος πόρνευε καθημερινά και ζητούσε την βοήθεια και συχώρεση του Χριστού επίσης καθημερινά. Γνωρίζουμε ότι υπήρχαν ανάμεσα στους μοναχούς αρκετοί **εξομολόγοι** με πολύ μεγαλύτερη κατανόηση για τα μικρά και ανθρώπινα από ό,τι οι εξέχοντες διδάσκαλοί τους οι οποίοι φαίνεται ότι δεν γνώριζαν ή ηθελημένα αγνοούσαν πως η αυστηρότητα των ηθικολόγων μπορεί να οδηγήσει σε άλλες συμπεριφορές.

Συμπεριφορές οι οποίες, αφού αποϊεροποιούν τον Ερωτισμό, την ερωτική γιορτή και το όργιο (ακόμα και σε σχέση με τα δεδομένα την αντίληψης του ιερού Ερωτισμού της αρχαιότητος), μετασχηματίζονται σε κοσμικές. Και αν κάποιος μπει στον κόπο να κάνει ένα ταξίδι στη βυζαντινή λιβελογραφία, στα ανέκδοτα και τις σάτιρες, γιατί όχι και στον **Παύλο Σιλεντιάριο**, θα διαπιστώσει την ύπαρξή τους στο «κοσμικό» Βυζάντιο το οποίο ζεί τη ζωή του σύμφωνα με αυτές και ανεξάρτητα από την παντοδύναμη Ορθοδοξία.

Οι ερευνητές του Βυζαντίου πρέπει να παραδεχθούν ότι η επίσημη ομολογία της ιερότητος του κράτους καμία σχέση δεν είχε με την επίσης απαραίτητη (για μια πορεία προς την Βασιλεία του Θεού) αγιότητα του καθημερινού βίου.

Θα χρειαζόταν και ίσως χρειάζεται ακόμα μια νέα γενιά θεολόγων, όπως οι Ρώσοι της Διασποράς, που θα επαναδιαπραγματευθεί την Ορθοδοξία απαλλαγμένη από τη σύνδεσή της με τον Ελλαδικό και Μικρασιατικό χώρο και

Ο ΕΡΩΤΑΣ ΤΟΞΕΥΕΙ ΤΗ ΡΟΔΑΜΝΗ' ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ (ΑΡΧΕΣ 16 ΑΙ.) ΤΟΥ "ΛΙΒΙΣΤΡΟΣ ΚΑΙ ΡΟΔΑΜΝΗ" (ΛΕΪΝΤΕΝ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ)

από τα ιστορικά στερεότυπα.

Τελειώνοντας, θα θέλαμε, σε ομοφωνία με το πνεύμα γενναιότητας του Βυζαντινού πιστού, αλλά και του γεμάτου κατανόηση εξομολόγου που προαναφέραμε, να παραθέσουμε ένα μικρό μα ενδεικτικό για τα μικρά και ανθρώπινα συμβαίνοντα κομμάτι από τον συλλογικό τόμο *Οι Περιθωριακοί στο Βυζάντιο*, σελ. 259.

«Το έτος 1383 δικάζεται και καθαιρείται στην Κωνσταντινούπολη για μία σωρεία κανονικών παραπτωμάτων, πολύ διασκεδαστικών δε, ο πρωτοπαπάς των Βλαχερνών Κωνσταντίνος Καβάσιλας. Ένα από αυτά συνέβη όταν ο Καβάσιλας ήταν νεαρός διάκονος στη μονή των Οδηγών' καθώς λειτουργούσε πέταξε προς τον γέροντα ιερέα που επέμενε να τον διδάσκει τις λεπτομέρειες του τυπικού, αντί του Ευλόγησον δέσποτα: «γαμώ τον συνπένθερόν σου» (Ο ίδιος υποστήριζε ότι τη φράση δεν είπε κατά τη διάρκεια της λειτουργίας, αλλά στην τράπεζα: *καθημένων πολλών και εσθιόντων και πινόντων, ως αστείόν τινα λόγον, ίνα γελάσωσιν)*...

...Πρόκειται για μια απλή υβριστική φράση, από αυτές που όλοι, άνδρες και γυναίκες, έχουμε κάποτε πεί. Και στο θέμα αυτό, όπως και σε άλλα **(π.χ. το θέμα που πραγματευθήκαμε)**, ο *αναμάρτητος βαλέτω λίθον.»*

***

το βυζαντινό συναμφότερον

του Χανς-Γκέοργκ Μπεκ*

Το χάσμα ανάμεσα στη δημόσια και ιδιωτική ηθικότητα αφενός και τους κανόνες της εκκλησιαστικής αυθεντίας, αφετέρου, είναι στο Βυζάντιο τόσο βαθύ όσο σ' όλον τον κόσμο. Διατυπωμένο με θεολογικούς όρους: Η αμαρτία είναι και στο Βυζάντιο ουσιαστικό συστατικό στοιχείο της χριστιανικής καθημερινότητας. [ ]

Οι βυζαντινοί συγγραφείς, στον βαθμό που καταπιάσθηκαν με ερωτικά θέματα, δεν χρειάσθηκε, παρά τις αυστηρότατες ηθικολογικές απόψεις που εκφράσθηκαν στη θεολογική λογοτεχνία, να νοιαστούν καθόλου, για το αν ήταν θεμιτό να δραστηριοποιηθούν δημόσια σε αυτό το είδος της λογοτεχνίας. [ ]

Η Εκκλησία ως «τέλεια κοινωνία» είναι μια έννοια που δεν μπορεί να εφαρμοσθεί στο Βυζάντιο. Όπως στην ιδιωτική ζωή των Βυζαντινών, έτσι και στη δημόσια, η Ορθοδοξία δεν αντιποιείται πειθαρχικές αρμοδιότητες, με τη δύναμη των οποίων θα μπορούσε να επιβάλει απόλυτα την αυστηρότητά της. Οι λανθάνουσες μη ορθόδοξες δυνάμεις επιβάλλονται διαρκώς.

Από τον ορθόδοξο κλήρο λείπουν εντελώς ορισμένα χαρακτηριστικά του «κληρικισμού»[1], ο οποίος θα έπρεπε να βασίζεται σε μια ιδιαίτερη για τον ιερατικό κλάδο εκπαίδευση και στη διαμόρφωση δικών του προτύπων και δικής του χαρακτηριστικής αυτοσυνειδησίας, που θα τον καθιστούσε ικανό να δείξει τη βαρύτητα της αυθεντίας του, που δεν προσιδιάζει σε καμιά άλλη βυζαντινή κοινωνική ομάδα. [ ]

...είναι γενικά πολύ αμφίβολο, κατά πόσον ο μέσος κληρικός είχε γενικά γνώση της ερωτικής λογοτεχνίας. Φυσικά, το όχι ιδιαίτερα πολυάριθμο στρώμα των κληρικών που είχαν υψηλή μόρφωση αποτελούσε μια εξαίρεση. Αλλά αυτοί συνέπλεαν με τους λόγιους, όπως συχνά υποδηλώθηκε πιο πάνω, συμμερίζονταν τις προτιμήσεις τους και ενδιαφέρονταν ασφαλώς ελάχιστα να γίνουν με την κριτική τους ενοχλητικοί στους κύκλους των λογίων. [ ]

Η **ένοχη συνείδηση** είναι ουσιαστικό συστατικό τμήμα κάθε πολιτισμού, στο πλαίσιο του οποίου οι άνθρωποι, και μάλιστα εκείνοι που διάγουν μια συνειδητή και μελετημένη πνευματική ζωή που απολογείται για αιτίες και κίνητρα, έχουν «διπλή ζωή» και μ' αυτήν αναπτύσσουν αναγκαστικά, μια **διχασμένη** συνείδηση. Ο διχασμός αυτός στο Βυζάντιο είναι επιπλέον η λογική συνέπεια μιας δυαδικότητας των συνόλων σταθερών πεποιθήσεων και συμπεριφορών, τα οποία δεν μπορούν να εναρμονισθούν αμοιβαία με ασφαλή τρόπο. Ο Βυζαντινός υπόκειται στις υπαγορεύσεις μιας αυστηρής Ορθοδοξίας, η οποία του προκαθορίζει επακριβώς, τι πρέπει να πιστεύει, και, πέρα από αυτό, φιλοδοξεί να επηρεί την καθημερινή πρακτική και δράση του και να του επιβάλλει κανόνες που δεν ανταποκρίνονται στη «φυσική» βούληση και επιθυμία του μέσου πολίτη, κανόνες, μ' άλλα λόγια, που θέλουν να τον χωρίσουν και να τον αποξενώσουν από τη «φύση» και τα εγκόσμια. [ ]

Ακριβώς στο σημείο αυτό, αρχίζει ένα **δεύτερο** σύνολο πεποιθήσεων και συμπεριφορών, όλα όσα ανάγονταν στην αρχαία κλασσική εποχή. Αυτό σήμαινε όχι μόνο τη γοητεία μιας ολοκληρωμένης γλώσσας, που **παρέμενε** ακόμη η γλώσσα του Βυζαντινού, και η οποία καθιστούσε την ιδιοποίηση όλων των αξιών, που είχαν εκφρασθεί ανέκαθεν με τη γλώσσα αυτή, μια εντελώς φυσική διαδικασία˙ περαιτέρω σήμαινε τη γοητεία μιας λογοτεχνίας, που τρεφόταν από τον μύθο και συνάμα από μια **φυσική εσωτερικότητα**, η οποία ήταν ικανή, ως ένα ορισμένο βαθμό, να δοξάσει τις ανάγκες εκείνες τις οποίες εχθρευόταν η Ορθοδοξία, επειδή ήταν σε θέση να τις «εξανθρωπίσει», με την πλήρη σημασία της λέξεως, και το κυριότερο να τις νομιμοποιήσει για καθημερινή χρήση.

Η σχεδόν αναπόδραστη ανάγκη για τον Βυζαντινό να σκέπτεται, να αισθάνεται και να ζει σε **δυο επίπεδα**, προέκυπτε κατά κύριο λόγο από το γεγονός, ότι και τα δύο σύνολα εμφανίσθηκαν στο προσκήνιο με μια σχεδόν περιοριστική απαίτηση τελειότητας. Η Ορθοδοξία ήθελε να αποφασίζει για την τύχη του Βυζαντινού στο παρόν και την αιωνιότητα. Αν τυχόν κάποιος αυτό το παρέβλεπε, τότε δεν υπήρχε ελπίδα σωτηρίας. Η κλασσική κληρονομιά, η οποία ανακαλούσε συνεχώς στη μνήμη τον επικίνδυνο μύθο –δεν χρειάζεται εδώ να εκτεθούν ακριβέστερα οι λόγοι–, ήταν αυτόχρημα συντεταγμένη της βυζαντινής υπάρξεως, χωρίς την οποία ο πολίτης του κράτους, που αντιπροσώπευε έγκυρα τον τύπο του Βυζαντινού, θα είχε χάσει την **ταυτότητά** του. Η ταυτότητα αυτή δικαιολογούσε την αξίωσή του να είναι κάτι περισσότερο από τους γειτονικούς βαρβάρους, φορέας των ύψιστων πολιτισμικών αγαθών της ανθρωπότητας. [ ]

Στη διαδρομή της ιστορίας, η δυαδικότητα αυτή βρήκε το δρόμο προς μια ορισμένη εξισορρόπηση˙ αυτό ήταν συνέπεια του γεγονότος, ότι και οι πιο χαρακτηριστικοί εκπρόσωποι της μιας πλευράς, της Ορθοδοξίας, βάσει της ανατροφής και της εκπαιδεύσεώς τους, εγκατοικούσαν στο «αρχαίο» σύνολο και δεν μπορούσαν εύκολα να αποστασιοποιηθούν, πνευματικά, από αυτό. Από την άλλη πλευρά, αυτό προήλθε από το γεγονός ότι και ο λόγιος με το ελεύθερο φρόνημα δεν διανοούνταν κατά κανόνα να υπονομεύσει τις αξίες της Ορθοδοξίας. Αυτό συνέβη με τρόπο επαληθεύσιμο τον 15ο αι. πια, όταν ο φιλόσοφος Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός ήλθε σε ρήξη με την Ορθοδοξία. Έτσι υπήρχαν για τον Βυζαντινό «**δύο αλήθειες**», ανομοιοβαρείς και εν τούτοις εξίσου ισχυρές. Κατά περίπτωση μπορούσε να προτιμηθεί η μία από τις δύο, γιατί και οι δυο, εν μέρει, παρείχαν ελκυστικές δυνατότητες. Η διαπλοκή των δυο αληθειών στη ζωή του κάθε βυζαντινού μπορούσε να οδηγήσει, περιστασιακά, σε μια **οικεία συνύπαρξη**. Η εναλλαγή των δυο επιπέδων ολοκληρωνόταν προς το τέλος της Αυτοκρατορίας όλο και πιο επιδέξια και με λιγότερες τριβές, και ίσως δεν έγινε πια αισθητή ως αλλαγή.

* Απόσπασμα από το βιβλίο του Hans-Georg Beck, *Βυζαντινόν Ερωτικόν*, Εκδ. Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1999, σσ. 298-312

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Κληρισμός: ο όρος επινοήθηκε για να εκφράσει την τάση του κλήρου να αναμειγνύεται αναρμόδια σε δημόσιες ή ιδιωτικές υποθέσεις, με σκοπό την επιβολή της επιρροής του. (βλ. σχετικά Γ. Χασιακός, *Ερμηνευτικό λεξικό των -σμων*, Αθήνα 1989, σελ. 158).

***

έρως και νόμος στο Βυζάντιο*

του Σπύρου Τρωιάνου

Το πλαίσιο της πολιτειακής νομοθεσίας

Το βασικό στοιχείο της αντικειμενικής υποστάσεως όλων των εγκλημάτων περί τη γενετήσια ζωή είναι η εξώγαμη συνουσία. Ως προς το «εξώγαμη» πρέπει όμως να γίνει μια διευκρίνηση. Σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να έχει μεσολαβήσει γάμος. Δεν αποκλείεται μάλιστα να ανήκει ο γάμος αυτός στα στοιχεία της αντικειμενικής υποστάσεως της οικείας αξιόποινης πράξης (π.χ. γάμος μοναχής). Το γεγονός ωστόσο ότι έγινε γάμος δεν αίρει τον αξιόποινο χαρακτήρα της πράξης, αν ο συγκεκριμένος γάμος ήταν κατά νόμο απαγορευμένος και, επομένως, δεν μπορούσε να παραγάγει κανένα έννομο αποτέλεσμα. [ ]

Στη συνέχεια θα εξεταστούν οι κατηγορίες αυτές αξιόποινων πράξεων με την παρουσίαση αφενός μεν των στοιχείων που συνθέτουν την αντικειμενική τους υπόσταση και αφετέρου των συνεπειών τους στο ποινικό δίκαιο καθεμιάς περιόδου. Ως προς το θέμα των περιόδων αυτών πρέπει ευθύς εξαρχής να τονιστεί ότι τρεις είναι οι βασικοί σταθμοί: το ιουστινιάνειο δίκαιο, το δίκαιο της Εκλογής, με το οποίο επιχείρησαν οι Ίσαυροι αυτοκράτορες, ουσιαστικώς δηλαδή ο Λέων Γ΄, μια ποινική μεταρρύθμιση, και το δίκαιο της **μακεδονικής** δυναστείας. Με το τελευταίο, στο πλαίσιο των κλασικιστικών τάσεων που επικράτησαν επί της δυναστείας αυτής, παρατηρείται μέχρις ενός σημείου επάνοδος στο ιουστινιάνειο δίκαιο (που οι ίδιοι οι νομοθέτες χαρακτήρισαν ως «ανακάθαρση των παλαιών νόμων»), αλλά οι βασικές αρχές του ποινικού δικαίου της Εκλογής έγιναν σεβαστές.

Οι επί μέρους αξιόποινες πράξεις

Το βαρύτερο από τα εγκλήματα τα σχετικά με τη γενετήσια ηθική είναι η προσβολή υφιστάμενου γάμου, δηλαδή η μοιχεία. Σε αντίθεση όμως προς ό,τι ίσχυσε στα νεότερα δίκαια, μοιχεία στο Βυζάντιο (και παλαιότερα, βεβαίως, στη Ρώμη) συνιστούσαν οι εξώγαμες σχέσεις με έγγαμη γυναίκα. Η αρχική ποινή της δημεύσεως (ίσως και εξορίας) γρήγορα αντικαταστάθηκε στην πράξη με ποινή κεφαλική. Στο ιουστινιάνειο δίκαιο διατηρήθηκαν οι παλαιές ποινές και, επιπλέον, αναγνωρίστηκε στον σύζυγο το δικαίωμα να θανατώσει τον μοιχό, αν η πράξη ήταν αυτόφωρη (σύμφωνα με τα αμάχητα τεκμήρια που καθιέρωνε ο νόμος). Η καταδίκη για μοιχεία συνεπαγόταν τώρα πια για τη μοιχαλίδα εγκλεισμό σε μοναστήρι (αρχικώς προσωρινό για δύο χρόνια, που μετατρεπόταν σε οριστικό με την τέλεση μοναχικής κουράς, αν μέχρι το τέλος της διετίας δεν δεχόταν ο σύζυγος να συνεχίσει τη συμβίωση μαζί της) και βαριές περιουσιακές κυρώσεις.

Κατά το δίκαιο της *Εκλογής*, επιβαλλόταν στους δύο συνενόχους η ποινή του ακρωτηριασμού της μύτης. Η ίδια ποινή διατηρήθηκε και στο *Εκλογάδιον*, ένα νομ(οθετ)ικό κείμενο των αρχών του 9ου αιώνα (κατά τη γνώμη μου), και στη συνέχεια στις νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων αυτοκρατόρων, την Εισαγωγή (παλαιότερα ονομαζόμενη *Επαναγωγή*) δηλαδή, και τον Πρόχειρο Νόμο, επαυξημένη με μαστίγωση και κούρεμα. [ ]

Το πενιχρότατο νομολογιακό υλικό δεν μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε με πόση συνέπεια εφαρμόζονταν οι παραπάνω διατάξεις, κυρίως ως προς το μη περιουσιακό τους μέρος. Εντύπωση όμως προκαλεί η προθυμία (ή, έστω, ευκολία) με την οποία γυναίκες ομολόγησαν τη διάπραξη μοιχείας για να επιτύχουν την έκδοση διαζυγίου από το μητροπολιτικό δικαστήριο της Ναυπάκτου, προβάλλοντας ανικανότητα του συζύγου τους (πρώτες δεκαετίες του 13ου αιώνα).

Η παραπάνω εικόνα συμπληρώνεται από τις φιλολογικές πηγές. Σε ένα έμμετρο κατηγορητήριο κατά των γυναικών, στο οποίο ο μισογύνης ποιητής παρουσιάζει όλα τους τα ελαττώματα, στις συχνές αναφορές για τις μοιχείες που οι γυναίκες διαπράττουν τονίζονται μόνον οι περιουσιακές κυρώσεις:

καὶ ὁ νέος νόμος τοῦ Χριστοῦ
ἐτοῦτο βεβαιώνει·
ὅτι ἂν μοιχεύση μίαν φοράν,
πικρὰ σοῦ τὴν ὀρθώνει·
ἐπαίρνει ἀπὸ τὴν προῖκαν της
καὶ δίδει την τοῦ ἀνδρός της,
καὶ βασανίζεται, ὥστε ζῇ,
πεινῶντας ὁ λαιμός της,

και αλλού:

ἕναι νόμος διὰ νὰ χάση
τὸ προικιόν της, ἂν πλαντάξη·
τότες ἀπομένει γδούρια,
καὶ πηδοῦν τη τὰ γαδούρια.

Βέβαια, το ποίημα αυτό προέρχεται από τις αρχές του 16ου αιώνα, αλλά οπωσδήποτε απηχεί τις εμπειρίες των τελευταίων βυζαντινών αιώνων. Ίσως λοιπόν στους αιώνες αυτούς να είχε περιοριστεί η δίωξη της μοιχείας στην επι-

Ο ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΩΣΗΦ, ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ, ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ "ΓΕΝΕΣΗΣ", 6ος ΑΙΩΝΑΣ ΒΙΕΝΝΗ

βολή των περιουσιακών μόνο κυρώσεων σε συνδυασμό με τα κατασταλτικά μέτρα της Εκκλησίας.

Πέρα από το καθαυτό έγκλημα της **μοιχείας**, υπήρχαν και άλλες πράξεις που, χωρίς να ταυτίζονται με αυτήν, εξομοιώνονταν από το νόμο με μοιχεία ως προς την ποινή. Πρόκειται για τις περιπτώσεις συνάψεως ερωτικών σχέσεων με μοναχές ή άλλες γυναίκες αφιερωμένες στη θεία λατρεία. Ενώ προβλεπόταν στα πρώτα χρόνια του Ιουστινιανού θανατική ποινή και για τους δύο συνενόχους (έστω και αν είχε προηγηθεί γάμος), που αργότερα διατηρήθηκε μόνο για τον άνδρα και ως προς τη γυναίκα αντικαταστάθηκε από έγκλειση σε (άλλο) μοναστήρι, σε συνδυασμό με την επιβολή και πρόσθετων κυρώσεων περιουσιακού περιεχομένου υπέρ της Εκκλησίας, από τους Ισαύρους και ύστερα επέσυρε η πράξη την ποινή της μοιχείας, δηλαδή ακρωτηριασμό της μύτης. Η ποινή αυτή είναι προφανώς απόρροια της αντιλήψεως ότι οι μοναχές, ως «νύμφαι Χριστού», παραβιάζουν την οφειλόμενη πίστη προς τον Νυμφίο. Την ποινή της μοιχείας (χωρίς όμως και να εξομοιώνεται με αυτήν) επισύρει και ο γάμος μεταξύ χριστιανών και Ιουδαίων.

Όπως είδαμε, μοιχεία στοιχειοθετούσε η εξώγαμη ερωτική δραστηριότητα μόνο των έγγαμων γυναικών. Αν ένας άνδρας, ακόμη και έγγαμος, δημιουργούσε ερωτικό δεσμό με μη έγγαμη γυναίκα, η σχέση αυτή χαρακτηριζόταν γενικώς ως **πορνεία**. Μια πορνική σχέση δεν ήταν όμως οπωσδήποτε αξιόποινη. Αξιόποινη ήταν η πορνεία, αν στην εξώγαμη συνάφεια είχε ο άνδρας ως σύντροφο μια ελεύθερη, μη δούλη, δηλαδή «έντιμη» και ανύπαντρη γυναίκα. Έξω λοιπόν από την έννοια αυτή παρέμεναν η παλλακεία, η συνουσία με δούλη (εκτός αν συνιστούσε παράβαση άλλων απαγορεύσεων) και ο κατ' επάγγελμα εταιρισμός. Ως αιτία για την τελευταία αυτή εξαίρεση πρέπει να σημειωθεί ότι η έννομη τάξη, για λόγους κοινωνικούς, δεν στρεφόταν ούτε εναντίον των γυναικών που αποζούσαν από το επάγγελμα αυτό, ούτε εναντίον των πελατών τους, αλλά μόνο κατά των προαγωγών και των μαστρωπών (πορνοβοσκών). [ ]

Μετά όμως την ιουστινιάνεια εποχή, στη διάρκεια των επόμενων αιώνων, εκδηλώθηκε έντονη η επίδραση της Εκκλησίας, που έλαβε περισσότερο συγκεκριμένη μορφή στους κανόνες της Πενθέκτης συνόδου («εν Τρούλλω») το 691/692, πολλοί από τους οποίους αφορούσαν άμεσα ή έμμεσα τη γενετήσια ηθική. Η επίδραση αυτή γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στο δίκαιο της Εκλογής. Έτσι, στο νομοθέτημα αυτό των Ισαύρων, διευρύνθηκε σημαντικά η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της πορνείας. Τώρα περιλαμβάνεται και η συνουσία τόσο με δούλη όσο και με γυναίκα που εκδίδεται κατ' επάγγελμα. Σε αντιστάθμισμα όμως προβλέφθηκαν ηπιότερες ποινές, κλιμακωμένες ανάλογα με την ιδιότητα της συναυτουργού. Αν δηλαδή η συνεύρεση πραγματοποιήθηκε με γυναίκα ελεύθερη, η ποινή ήταν δώδεκα ραβδισμοί για τον έγγαμο δράστη και έξι για τον άγαμο, ανεξάρτητα από την κοινωνική του θέση. [ ]

Ενώ, για τους άνδρες, η απαγόρευση αναζητήσεως συντρόφου μεταξύ των προσώπων «δουλικής τύχης» δεν ήταν στεγανή –αν επρόκειτο για δούλη που τους ανήκε κατά κυριότητα και αυτοί δεν είχαν σύζυγο ή παλλακή–, για τις γυναίκες, αντιθέτως, η σύναψη ερωτικών σχέσεων με **δούλο** τους, ανεξάρτητα από το αν ήσαν έγγαμες ή άγαμες, είχε **μοιραίες** συνέπειες. Η ποινή για μεν την ίδια τη γυναίκα ήταν στο ιουστινιάνειο δίκαιο μία από τις κεφαλικές και για τον δούλο θάνατος στην πυρά. Αντίστοιχη διάταξη δεν εμφανίστηκε στην *Εκλογή*, αλλά αργότερα, στη νομοθεσία των Μακεδόνων, ορίστηκε ότι αν μεν η υπαίτια της πράξης ήταν έγγαμη, τιμωρείτο με την ποινή της μοιχείας (δηλαδή με ακρωτηριασμό της μύτης) επαυξημένη με εξορία και δήμευση όλης της περιουσίας της, αν δε όχι, δηλαδή αν ήταν άγαμη ή χήρα, τότε με μαστίγωση και κούρεμα. Ο δούλος συναυτουργός, στην μεν πρώτη περίπτωση θανατωνόταν, ενώ στη δεύτερη υποβαλλόταν στην ίδια ποινή με την κυρία του. Επιπλέον, για να εξασφαλιστεί ο χωρισμός του ζευγαριού, προέβλεπε ο νόμος την υποχρεωτική εκποίηση του δούλου προς όφελος του Δημοσίου.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η βυζαντινή έννομη τάξη διέθετε ένα ολοκληρωμένο σύστημα κυρώσεων για την αποτελεσματική προστασία της (προεπιλεγμένης) γενετήσιας ηθικής. Φαίνεται, όμως, ότι η προστασία αυτή δεν ήταν σε όλα τα επίπεδα εξίσου δραστική. Αν επρόκειτο για το αυλικό περιβάλλον, πολύ περισσότερο για τον ίδιο τον αυτοκράτορα, το σύστημα παρέλυε. Μερικές φορές τέθηκαν σε κίνηση άλλοι μηχανισμοί αντιδράσεως, κυρίως εκείνοι της Εκκλησίας (μάλιστα όταν το θέμα αφορούσε σύναψη γάμου απαγορευμένου από τους κανόνες), όπως στην περίπτωση του Κωνσταντίνου ΣΤ' («μοιχική έρις») και του Λέοντος του Σοφού (τετραγαμία). Άλλοτε όμως όχι. Έτσι, σώζονται στα ιστορικά έργα πολύ γραφικές διηγήσεις για την ερωτική ζωή ορισμένων αυτοκρατόρων. Ας περιοριστούμε σε έναν από τους ιστορικούς, που περιγράφει με πολλή ακρίβεια, αλλά και γλαφυρότητα, τα γεγονότα του 12ου αιώνα, τον Νικήτα Χωνιάτη.

Αναφερόμενος στον Μανουήλ Α', γράφει ο Νικήτας ότι ο αυτοκράτορας, έχοντας γυναίκα Αλαμανή, που φρόντιζε όμως περισσότερο το ψυχικό κάλλος από το σωματικό, έδειχνε καταφανή προτίμηση προς άλλες με θηλυκότερη εμφάνιση. Έτσι, λόγω της ακάθεκτης ορμής του για ερωτικές απολαύσεις, προτιμούσε να «διαπερνά» τα εγχώρια προϊόντα. Για τον Αλέξιο Β', που σπατάλησε σε ακολασίες πολύ δημόσιο χρήμα· εἰς ἔντερον πόρνης πολλάκις μεταρρυΐσκεσθαι τὰ χρόνῳ καὶ πόνῳ συλλεγέντα μακρῷ. Τέλος, για τον Ανδρόνικο Α', ότι έφευγε μακριά από την πρωτεύουσα *μετὰ χορείας ἑταιρίδων καὶ παλλακῶν, ὡς ὄρνιθας κατοικιδίους ἀλεκτρυὼν ἢ αἶγας τράγος ἡγούμενος αἰπολίου* και ότι, προσπαθώντας να μιμηθεί ατέχνως τον Ηρακλή, *κατὰ τὴν τῶν πεντήκοντα καὶ μόνον τοῦ Θυέστου θυγατέρων φθοράν*, για να επαυξήσει τις δυνατότητες του, έκανε άφθονη χρήση αφροδισιακών παρασκευασμάτων.

* Μια πλέον εκτενής έκδοχή του κειμένου, μαζί με τις σημειώσεις περιλαμβάνεται στον τόμο *Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*, σε επιμέλεια του Σπύρου Τρωϊάνου, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1997.

Η κριτική δεν άφηνε όμως άθικτες ούτε τις αυτοκράτειρες, όταν παρείχαν αφορμές. Το «κακό παράδειγμα» έδωσε ο Προκόπιος, που στα Ανέκδοτά του παρουσίασε με πολύ παραστατικό τρόπο την ερωτική δραστηριότητα της Θεοδώρας τόσο πριν όσο και μετά τον γάμο της με τον Ιουστινιανό. Αλλά και αργότερα, ο Ιωάννης Ζωναράς, παρά το συγκρατημένο ύφος του, περιγράφει με ζωηρά χρώματα τους έρωτες της Ζωής με τον μετέπειτα αυτοκράτορα Μιχαήλ τον Παφλαγόνα, όταν ήταν ακόμη θαλαμηπόλος στα ανάκτορα: *Τούτου τῷ ἔρωτι ἁλοῦσα ἡ βασιλὶς ἐπυρπολεῖτο τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πῦρ τὸ ἐκείνου κάλλος καθ' ἑκάστην ὁρώμενον ὑπανέφλεγε.* Προφανώς, θα είχε ο νεαρός Μιχαήλ κάποιους δισταγμούς που

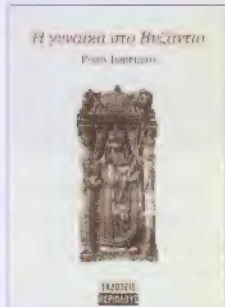

ο αδελφός του (για ευνόητους λόγους) προσπαθούσε να τον πείσει να υπερνικήσει, γι' αυτό τον παρακινούσε να μην αποφεύγει την αυτοκράτειρα (που, σημειωτέον, είχε τότε ήδη περάσει τα πενήντα) *ἀλλὰ καὶ ἅψασθαι καὶ φιλῆσαι καὶ προσφῦναι αὐτῇ*. Οι συμβουλές έπιασαν τόπο, *ὥστε μέχρι καὶ συνουσιασμοῦ τὰ τοῦ ἔρωτος κατηντήκεσαν καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου εἰς προῦπτον σχεδὸν τὸ περὶ τὸν Μιχαὴλ ἐξερράγη φίλτρον καὶ ἦν ὑποψιθυριζόμενον οὐ τοῖς περὶ τὰ βασίλεια μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν ταῖς τριόδοις, μόνῳ δ' ἠγνοεῖτο τῷ αὐτοκράτορι*. [ ]

Γενικά απαγορευόταν η ερωτική προσέγγιση των κοριτσιών πριν από την ήβη τους, δηλαδή πριν από τα 12 χρόνια τους. Η φθορά άνηβης κόρης («παιδοφθορία» ήταν ο τεχνικός όρος) επέσυρε, στο ιουστινιάνειο δίκαιο, αν ο δράστης ήταν «έντιμος», περιορισμό σε νήσο ή εξορία, κι αν ήταν «ευτελής», καταναγκαστικά έργα. Αξιόποινη ήταν η φθορά παρθένου και μετά την είσοδο στην ήβη, αλλά οι κυρώσεις ήσαν στην περίπτωση αυτή κάπως ηπιότερες.

Στο δίκαιο των Ισαύρων επιβαλλόταν στον φθορέα άνηβης κόρης ακρωτηριασμός της μύτης και υποχρέωση να αποζημιώσει την παθούσα με τη μισή περιουσία του. Την ίδια ποινή προέβλεπε ο νόμος και στην περίπτωση-κατά την οποία το θύμα είχε συμπληρώσει τα 12 χρόνια αλλά η πράξη είχε τελεσθεί με τη χρήση βίας (βιασμός). Αν, αντίθετα, η γυναίκα είχε συναινέσει, τότε το θέμα αντιμετωπιζόταν σε οικονομική βάση. Το ίδιο σύστημα κυρώσεων διατηρήθηκε με μικρές μόνο διαφοροποιήσεις και από τους Μακεδόνες αυτοκράτορες. [ ]

Το φαινόμενο όμως των «παιδικών γάμων» δεν πρέπει να ήταν σπάνιο. Παραπονείται γι' αυτό ο μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος (περίπου 1155-1233) στις αποφάσεις του και το χαρακτηρίζει ως «ναυπάκτιον αρρώστημα». Ασφαλώς θα παρετηρείτο και σε άλλες περιοχές εκτός από τη Ναύπακτο, αλλά οι δικαστικές αποφάσεις του Αποκαύκου συνέδεσαν το φαινόμενο με την πόλη αυτή. Σε μια μάλιστα περίπτωση, ξεχείλισε από αγανάκτηση ο μητροπολίτης, όταν είδε έναν τριαντάχρονο άνδρα να κρατάει στα γόνατά του ένα κοριτσάκι έξι χρονών, που δεν ήταν άλλο από τη γυναίκα του: *Εἶδον ἀνομίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἄνδρα τριακοντούτη γυναικὶ ἑξαετεῖ συναφθέντα*. Φυσικά ο γάμος ακυρώθηκε, αλλά για ποινικές κυρώσεις δεν γίνεται κανένας υπαινιγμός. [ ]

ΡΟΖΑ ΙΜΒΡΙΩΤΗ, *Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ*, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ, ΑΘΗΝΑ Χ.Χ., ΣΕΛ. 152

Στη νομολογία του πατριαρχικού δικαστηρίου αρκετές φορές εμφανίστηκαν περιπτώσεις στις οποίες η πορνεία έπαιξε σημαντικό ρόλο. Περιορίζομαι στην παρουσίαση μίας μόνο (από τα μέσα περίπου του 14ου αιώνα, το 1352), που είναι ιδιαίτερα γραφική, αλλά συνάμα και διαφωτιστική. Δύο μοναχοί, ο ένας μάλιστα ιερομόναχος της γνωστής μονής της Περιβλέπτου στην Κωνσταντινούπολη, σύχναζαν στο σπίτι μιας μοναχής, πρώην μαστρωπού, που είχε μεταβάλει το κατάλυμά της σε πορνείο, όπου εξέδιδε νεαρές μοναχές. Φαίνεται ότι ο άσωτος αυτός βίος τους δεν ήταν τελείως άγνωστος στο πατριαρχείο και ότι τους είχαν γίνει συχνά παραινέσεις, χωρίς όμως –προφανώς– αποτέλεσμα, μέχρις ότου κάποια μέρα μερικοί αγανακτισμένοι γείτονες τους έπιασαν επ' αυτοφώρω και τους παρέδωσαν στον δικαιοφύλακα της Μεγάλης Εκκλησίας. Από το κείμενο της σχετικής πατριαρχικής πράξης φαίνεται ότι η όλη ιστορία σταμάτησε στην καθαίρεση του ιερομόναχου.

Αλλά και από τα γραφόμενα του μισογύνη ποιητή, που είδαμε πιο πάνω, προκύπτει –παρ' όλες του τις υπερβολές– ότι τα χαμαιτυπεία ήσαν ανθούσες επιχειρήσεις, που δεν δυσκολεύονταν πολύ να βρουν ανθρώπινο υλικό, και μάλιστα «πλήρους αλλά μη αποκλειστικής απασχολήσεως», ακόμα και στρατολογώντας το ανάμεσα από νοικοκυρές:

Καὶ ἄλλες ὅταν παντρευτοῦν,
θέλουν διὰ νὰ ποπευτοῦν,
δοκιμάζουν καὶ ἄλλους θέλουν,
νὰ σκολάσουν πλέο δὲ θέλουν.
Φαίνεταί της ὡσὰν τὸ μέλι
καὶ γοργὰ πάει εἰς τὸ μπουρδέλι·
νέον, γέρον, δὲν τὴν μέλει·
βάνει καὶ μικρὸν κοπέλι·
καὶ τὸν ἄνδρα της οὐ θέλει,
ἐπειδὴ τὸν ἔχει ὡς τρέλι.

[ ] Η αρπαγή έγινε ιδιώνυμο αδίκημα επί του Μ. Κωνσταντίνου με διάταξη που απειλούσε κατά του δράστη, αλλά και κατά της γυναίκας, αν η αρπαγή ήταν εκούσια, θάνατο στην πυρά. Στο ιουστινιάνειο δίκαιο προβλεπόταν για τους άρπαγες γυναικών (ανεξάρτητα από την κοινωνική ή τη νομική τους θέση) κεφαλική ποινή, που συνοδευόταν από την παρεπόμενη ποινή της δημεύσεως. Παράλληλα, καθιερώθηκε απαλλαγή των θυμάτων από κάθε ευθύνη, ακόμη κι αν αποδεικνυόταν η συναίνεσή τους. Οι Ίσαυροι επέφεραν με την Εκλογή ορισμένες σημαντικές μεταβολές. Μία από αυτές υπήρξε το ότι από τότε έγινε, με ρητή μνεία στο νόμο, η φθορά του θύματος, δηλαδή η γενετήσια πράξη με αυτό, αναγκαίο στοιχείο της αντικειμενικής υποστάσεως της αρπαγής. Άλλη μεταβολή υπήρξε ότι την κεφαλική ποινή του ιουστινιάνειου δικαίου αντικατέστησε, για μεν τους αυτουργούς, ο ακρωτηριασμός της μύτης, για δε τους συνεργούς, η εξορία.

Στα νομοθετήματα των Μακεδόνων αυτοκρατόρων καθοριστικό ρόλο στην αντιμετώπιση της αρπαγής έπαιξε ένα νέο στοιχείο: η χρήση όπλων. Για την ένοπλη αρπαγή προβλεπόταν κατά του αυτουργού η ποινή της θανατώσεως με ξίφος, ενώ στην αρπαγή χωρίς όπλα αρκούσε, για την ικανοποίηση της ποινικής αξιώσεως της πολιτείας, ο ακρωτηριασμός του χεριού. Διαφορετική μεταχείριση επιφύλαξε ο νόμος και στους συνεργούς: σφοδρή μαστίγωση και κούρεμα με αποκοπή της μύτης στην πρώτη περίπτωση, το ίδιο με εξορία στη δεύτερη.

[ ] Εκτός από τις βαριές ποινές, στη δραστικοποίηση της παραπάνω προστασίας απέβλεπε και η θέσπιση απόλυτης απαγορεύσεως για σύναψη γάμου ανάμεσα στον δράστη και το θύμα. Το μέτρο αυτό στόχευε στο να απογοητεύσει τους επίδοξους άρπαγες.

Οι ερωτικές σχέσεις ανάμεσα σε πρόσωπα αρσενικού φύλου δεν ήσαν ηθικά αδιάφορες για τους Ρωμαίους, γι' αυτό και οι σχετικές πράξεις με τέτοιας μορφής σχέσεις διώκονταν σύμφωνα με την έκτακτη διαδικασία και συνεπάγονταν ορισμένες ανικανότητες στον τομέα του δημόσιου βίου. Εντατικότερη έγινε όμως η δίωξη γύρω στα μέσα του 4ου αιώνα, όταν με νόμο του αυτοκράτορα Κωνσταντίου προβλέφθηκε η ποινή της θανατώσεως με ξίφος. Σε αυτήν την απότομη σκλήρυνση της έννομης τάξης δεν είναι ίσως

αμέτοχη και η Εκκλησία. Η διάταξη αυτή διατήρησε την ισχύ της επί πολλούς αιώνες, τουλάχιστον τυπικώς, γιατί στην πράξη, κατά τις μαρτυρίες των ιστορικών, οι ένοχοι παιδεραστίας δεν θανατώνονταν πάντοτε. Συχνά τους επιβαλλόταν η ποινή της «καυλοτομής», της αποκοπής δηλαδή του πέους, πιθανότατα κάτω από την επίδραση μιας ιδέας ειδικής προλήψεως. [ ]

Είναι επίσης ενδιαφέρον να παρατηρηθεί ότι οι ομοφυλοφιλικές σχέσεις ανάμεσα σε γυναίκες δεν θεωρήθηκαν από τον πολιτειακό νομοθέτη ως ποινικώς αξιόλογες, έτσι ώστε δεν βρίσκουμε διατάξεις αφιερωμένες στην πρόβλεψη αυτών των πράξεων.

Ορολογική συγγένεια προς την ομοφυλοφιλία παρουσιάζει η κτηνοβασία, γιατί μερικές φορές χρησιμοποιείται στις πηγές και για τις δύο αυτές έννοιες ο όρος *ἀσέλγεια* και πολύ πιο συχνά για τους δράστες *οἱ ἀσελγεῖς*. [ ]

Την πρώτη ρητή διάταξη για την κτηνοβασία συναντάμε στην Εκλογή, με ποινή την αποκοπή του πέους, ποινή που από τη φύση της μόνο σε άνδρες μπορεί να επιβληθεί. Από το περιεχόμενο της ποινικής αυτής προβλέψεως καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η κτηνοβασία στις γυναίκες έμενε ατιμώρητη. Σε ένα παράγωγο ωστόσο της Εκλογής εμφανίζεται μία μεμονωμένη διάταξη, εκκλησιαστικής μάλλον προελεύσεως, από το χωρίο Λευϊτ. 20,16, η οποία προβλέπει για τις γυναίκες που συνουσιάζονται με ζώα θανατική ποινή ή, κατ' άκρα επιείκεια, απώλεια της ελευθερίας, δηλαδή υποδούλωση. [ ]

Με το πέρασμα των αιώνων, η Εκκλησία όλο και περισσότερο επέβαλλε την αξίωσή της για αποκλειστικότητα στον τομέα της ρυθμίσεως των γαμικών σχέσεων. Έτσι, στα τέλη του 7ου αιώνα, με τους κανόνες της συνόδου του Τρούλλου επεκτάθηκαν τα γαμικά κωλύματα. Στην επέκταση αυτή ανταποκρίθηκε ο πολιτειακός νομοθέτης μισόν αιώνα αργότερα. Με τις διατάξεις δηλαδή της Εκλογής των Ισαύρων θεωρήθηκε αιμομιξία κάθε γενετήσια σχέση ανάμεσα σε συγγενείς εξ αίματος μέχρι και τον 6ο βαθμό ή σε συγγενείς εξ αγχιστείας μέχρι και τον 4ο ή σε πρόσωπα συνδεόμενα με δεσμούς πνευματικής συγγένειας από το βάπτισμα. Παράλληλα, υπήγαγε ο νομοθέτης στην έννοια της αιμομιξίας και κατέστησε με τον τρόπο αυτό αξιόποινες ορισμένες «τριγωνικές» σχέσεις, όπως π.χ. τη σχέση του ίδιου άνδρα (συγχρόνως ή διαδοχικώς) με δύο αδελφές ή με μάνα και κόρη.

Οι ποινές της αιμομιξίας διαφοροποιούνταν στο δίκαιο της Εκλογής ανάλογα με τη στενότητα της συγγένειας και κυμαίνονταν από θάνατο, στις πιο βαριές περιπτώσεις, μέχρι ακρωτηριασμό της μύτης ή ραβδισμό στις πιο ελαφρές. Η ποινική αυτή μεταχείριση των αιμομικτών διατηρήθηκε και από τους Μακεδόνες αυτοκράτορες στη νομοθεσία τους, ώστε –θεωρητικώς τουλάχιστον– εξακολούθησε να ισχύει μέχρι την κατάλυση του βυζαντινού κράτους.

Βέβαια και στο θέμα της αιμομιξίας ανακύπτει το ίδιο ερώτημα, όπως και στη μοιχεία και την πορνεία, σε ποια δηλαδή έκταση και σε ποιους κύκλους εφαρμόζονταν οι διατάξεις αυτές. Επειδή οι γαμικές ενώσεις στην αυτοκρατορική οικογένεια και στην αριστοκρατία γενικότερα αποτελούν μέρος της πολιτικής ιστορίας, είναι οι πληροφορίες που μας δίνουν οι ιστορικοί και οι χρονογράφοι αρκετά πλουσιότερες από εκείνες για χώρους πολύ περισσότερο προσωπικούς. Έτσι, φαίνεται ότι οι αιμομικτικές σχέσεις στους παραπάνω κύκλους δεν ήσαν κάτι το ιδιαίτερα σπάνιο. [ ]

Η κανονική νομοθεσία

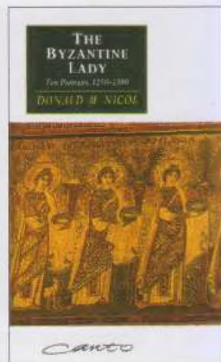
Τελείως διαφορετική είναι η εικόνα που παρέχει ο χώρος της Εκκλησίας. Εκεί, από πολύ ενωρίς, εκδηλώθηκε έντονο ενδιαφέρον, ως γινόμενο πολλών παραγόντων που δεν είναι εύκολο να αναλυθούν στο πλαίσιο αυτής της μελέτης.

Το αποστολικό χωρίο *Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσιν καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος* δεν άφηνε πολλά περιθώρια για τον χαρακτηρισμό των ερωτικών περιπτύξεων επάνω στη συζυγική κλίνη ως ηθικώς επιψόγων. Για την τιμιότητα όμως του γάμου οι απόψεις του εκκλησιαστικού νομοθέτη ήσαν αρκετά διαφορετικές από εκείνες του πολιτειακού. Πρώτον, δεν ήταν διόλου διατεθειμένος να δεχθεί απεριόριστο αριθμό γάμων, και για την παλλακεία, ας μη γίνεται καλύτερα λόγος. Δεύτερον, για την καθαρότητα του θεσμού του γάμου και, επομένως, των γενετήσιων σχέσεων, που μόνο σε αυτό το πλαίσιο επιτρέπονταν, ιδιαίτερα επέμεινε η Εκκλησία στην όσο το δυνατό μεγαλύτερη επέκταση των γαμικών κωλυμάτων. Τα προβλήματα γύρω από τους διαδοχικούς γάμους και τα γαμικά κωλύματα είναι λίγο ως πολύ γνωστά και δεν θα επεκταθώ σ' αυτά. [ ]

Σε άλλες περιπτώσεις, οι ειδικές απαγορεύσεις των κανόνων εξυπηρετούσαν την πρόληψη και όχι την καταστολή. Έτσι, για παράδειγμα, απαγορεύονταν γενικώς (δηλαδή όχι μόνο για κληρικούς και μοναχούς) τα κοινά λουτρά ανδρών και γυναικών, τα άσεμνα θεάματα και οι αισχρές απεικονίσεις, ώστε να αποφεύγεται η πρόκληση γενετήσιας διεγέρσεως.

Ανέφερα ήδη ότι οι σαρκικές σχέσεις των συζύγων ήσαν απολύτως ανεκτές από την Εκκλησία. Δεν αφέθηκε ωστόσο στην απόλυτη διάκριση των συζύγων η διαμόρφωση αυτών των σχέσεων. Επιβλήθηκαν λοιπόν πολλοί περιορισμοί τόσο ως προς τον χρόνο όσο και ως προς τον τρόπο πραγματοποιήσεως των επαφών. Πρώτα ως προς τον χρόνο: Απαγορεύτηκε η συνεύρεση κατά τις ημέρες των νηστειών (Τετάρτες και Παρασκευές όλων των εβδομάδων και τις μακρές περιόδους νηστείας), επιπλέον δε, τα Σάββατα και τις Κυριακές, επειδή κατά τις ημέρες αυτές, αφιερωμένες στην ψυχική ανάταση, πρέπει η ικανοποίηση των αναγκών της σάρκας να περιορίζεται στο ελάχιστο. Ένας πρόχειρος υπολογισμός όμως δείχνει, ότι μόλις υπολείπονται 100 μέρες τον χρόνο, από τις οποίες πρέπει βέβαια να αφαιρεθούν και οι κρίσιμες για τις γυναίκες μέρες. [ ]

DONALD M. NICOL, *THE BYZANTINE LADY*, ΕΚΔΟΣΕΙΣ CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, CAMBRIDGE 1994, ΣΕΛ. 380

Τόσο οι Πατέρες της Εκκλησίας όσο και οι ερμηνευτές των ιερών κανόνων, περιορίζοντας τις δυνατότητες των συζύγων, δίδαξαν ότι επιβάλλεται η «δικαία χρήσις» των συζυγικών μελών.

Λιγότερο οι κανόνες και περισσότερο τα διάφορα εξομολογητικά εγχειρίδια προσδιορίζουν με πολλή κατηγορηματικότητα (ώστε να μην υπάρξουν περιθώρια παρανοήσεων) τα πλαίσια αυτής της δικαίας χρήσεως. Η γενετήσια πρακτική που συγκεντρώνει τα περισσότερα πυρά είναι η λεγόμενη παρά φύσιν, και η αιτιολογία είναι απλή: επειδή θεωρείται προσβολή του Δημιουργού να γίνεται χρήση οργάνων του σώματος για την εξυπηρέτηση σκοπού άλλου από εκείνο για τον οποίο πλάσθηκαν. Το ίδιο περίπου ισχύει και για τον στοματικό έρωτα, που επίσης αποδοκιμάζεται έντονα στις πηγές του κανονικού δικαίου. [ ]

***

συμβολή στον διάλογο για το 1204

του Γεράσιμου Σκλαβούνου

Στα εξαιρετικά ενδιαφέροντα αφιερώματα και τον διάλογο που άνοιξε το *Άρδην* με θέμα «1204-2004. Οκτώ αιώνες αποικιοκρατίας» και «Από το γένος στο έθνος», θα ήθελα να συμβάλω με το παρακάτω κείμενο:

1. Η δυτική αποικιοκρατία στη Νότια Ελλάδα δεν άρχισε το 1204 μ.Χ. αλλά το 146 π.Χ., και στην Μακεδονία το 168 μ.Χ., με τις ρωμαϊκές κατακτήσεις. Και ήταν πραγματική αποικιοκρατία, γιατί οι Ρωμαίοι, εκτός από το ότι απομυζούσαν πόρους και λεηλατούσαν καλλιτεχνικούς θησαυρούς, εποίκιζαν στον ένα ή τον άλλο βαθμό τα μέρη που κατακτούσαν, με σκοπό τον εκρωμαϊσμό τους. Πράγμα που δεν πέτυχαν στη Νότια Βαλκανική, ενώ το πέτυχαν στην Βόρεια.

2. Η συνέχεια του Ρωμαϊκού κράτους στην Ανατολή, το «Βυζάντιο», ονομαζόταν στην πραγματικότητα «Ρωμανία» (ο όρος «Βυζάντιο» είναι αποτέλεσμα της αμηχανίας των ιστορικών απέναντι σ' αυτό το υβρίδιο) και, μέχρι το 626, είχε επίσημη γλώσσα την λατινική. Η Ελλάδα ήταν πάντα αποικία.

Από το τέλος του 7ου αιώνα, με την καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας επίσημα, και κυρίως με την απώλεια των μη ελληνόφωνων επαρχιών της Ασίας και της Αφρικής (από τους Άραβες), της Βόρειας και Κεντρικής Βαλκανικής (από Βούλγαρους, Σέρβους, Κροάτες και άλλους Σλάβους) και του μεγαλύτερου μέρους της Βόρειας και Κεντρικής Ιταλίας (από Λογγομβάρδους και Φράγκους) το κράτος ομογενοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό γλωσσικά, με τα ελληνικά, και κατά ιδιόμορφο τρόπο εθνικά. Οι υπήκοοι δεν είχαν βέβαια ελληνική εθνική συνείδηση, αλλά υστερορωμαϊκή, ήταν υπήκοοι της Ρωμανίας: Ρωμαίοι – Ρωμιοί για τους ελληνόφωνους, Ρωμάνοι – Αρωμούνοι (Βλάχοι) για όσους λατινόφωνους είχαν απομείνει. Οι ανυπότακτοι Σλάβοι της Νότιας Βαλκανικής ήταν εντός αυτού του συνόλου, οι Γραικοί, εντός – το όνομα «Έλληνες» ήταν απαγορευμένο– αλλά η γλώσσα τους ήταν η επίσημη, και το κοινό μέσο επικοινωνίας για όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας, αλλά και εκτός αυτής (π.χ. Βουλγαρία). Ο Προκόπιος αναφέρει τους «Γραικούς στρατιώτες» που είναι εξ ίσου καλοί με τους άλλους, οι πρωτοβουλγαρικές επιγραφές εξυμνούν την «ειρήνην τριάκοντα ετών μετά τους Γραικούς» του Ομουρτάγ (814), οι εξελληνιζόμενοι βάρβαροι που ήταν εγκατεστημένοι στη Μικρασία ονομάζονταν Γραικογαλάτες και Γοτθογραικοί, και ο Λέων Στ´ αναφέρει ότι ο πατέρας του, Βασίλειος Α´, με ειρηνικά μέσα «έπεισεν» «γραικώσας» τους Σλάβους της Νότιας Βαλκανικής.

Αυτή λοιπόν η ιδιόμορφη, λατινο-ελληνο-ασιατική, υβριδική αυτοκρατορία (τα υβρίδια απαντούν συχνά τόσο στην βιολογία όσο και στην ιστορία, και εξασφαλίζουν ποικιλίες που αντέχουν στον χρόνο), έχει όλα τα χαρακτηριστικά για να χαρακτηρισθεί ένα όψιμο, μεσαιωνικό, **ελληνικό βασίλειο**.

3. Ήταν ελληνιστικό και όχι ελληνικό, και μόνο μετά τον 11ο αιώνα, όπως σωστά επισημαίνεται στο αφιέρωμα, αρχίζει να εμφανίζεται μια κάποια ελληνική εθνική συνείδηση στις ανώτερες τάξεις, δημιουργημένη από τις ανάγκες και τις προκλήσεις του παρόντος, που ταλαντεύεται όμως ανάμεσα στο κλασικό παρελθόν και την αναγκαία εξέλιξη. Ακόμα πιο πιεστικά και από το σλαβικό ελληνικό παρελθόν, βαραίνει η ρωμαϊκότητα, το αυτοκρατορικό μεγαλείο και η χίμαιρα ανασύστασης της οικουμενικότητάς του˙ εξ άλλου το ασιατικό στοιχείο είχε κάνει έντονη την παρουσία του τόσο πολιτιστικά (θρησκεία, τέχνη), όσο και στον διοικητικό και στρατιωτικό μηχανισμό. Μέχρι τον Ηράκλειο, όλοι οι αυτοκράτορες προέρχονταν από την λατινόφωνη Βόρεια και Κεντρική Βαλκανική, πλην του Ζήνωνος (Ίσαυρος) και του Μαυρικίου (που ήταν από την Καππαδοκία, αλλά θεωρούνταν Ρωμαίος και από κάποιους Έλληνας), και βέβαια του Θεοδόσιου που ήταν λατινόφωνος Ισπανός.

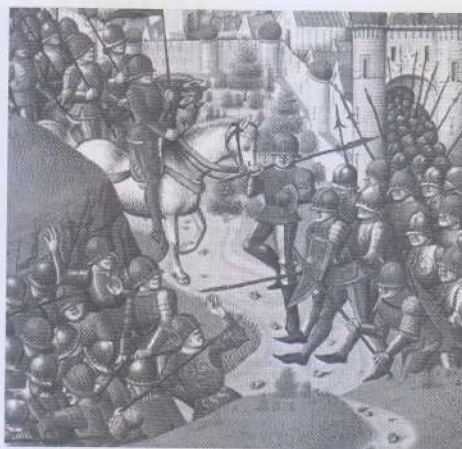
Στη συνέχεια, μέχρι τις αρχές του 11ου αιώνα (πότε ανέβηκαν αυτοκράτορες Έλληνες ή από πολλές γενιές εξελληνισμένοι), επικράτησαν οι Ασιάτες, που προέρχονταν δηλαδή από όψιμα ημιεξελληνισμένες περιοχές της Ανατολικής και Κεντρικής Μικρασίας. Η οικογένεια του Ηράκλειου προερχόταν από την Καππαδοκία, και από ορισμένους θεωρείται αρμενικής καταγωγής. Ο Λέων Γ' ήταν Ίσαυρος αλλά και «Συρογενής» (είχε γεννηθεί στην Γερμανίκεια της Συρίας), ο Λέων Ε´ ήταν Αρμένιος, ο Μιχαήλ Β´ από το Αμόριο της Φρυγίας, ο Νικηφόρος Α´ από την Πισιδία, αλλά θεωρείται σημιτικής καταγωγής, και ο Βασίλειος ο Α', αν και γεννήθηκε στο θέμα Μακεδονίας (κοντά στην Ανδριανούπολη) ήταν αρμενικής καταγωγής. Το ίδιο και ο Ρωμανός Α' Λεκαπηνός και ο Ιωάννης Τσιμισκής, ενώ ο Νικηφόρος Φωκάς καταγόταν από την Καππαδοκία. Η κυρίως Ελλάδα, μέχρι τον 10ο αιώνα, ήταν παραμελημένη και θα έλεγα **υπό διωγμόν** (υπό αποικιοκρατίαν), λόγω της σε μεγάλο βαθμό εμμονής της στην αρχαία θρησκεία (οι «μιαροί Έλληνες» έλεγαν οι Λατίνοι ορθόδοξοι της Κωνσταντινούπολης), και αργότερα στην εικονολατρία (ο στόλος των Κυκλάδων ξεσηκώθηκε και νικήθηκε έξω από την Πόλη το 726). Αλλά και λόγω της εγκατάστασης Σλάβων εδώ (που οφειλόταν, συν τοις άλλοις, σε μια ανοχή ή προσχώρηση σ' αυτούς γηγενών Ελλήνων, λόγω της κοινωνικής και θρησκευτικής τους καταπίεσης από τους Λατίνους της Πόλης).

4. Η δυτική αποικιοκρατία από το 1204 είχε προετοιμασθεί από τη Βενετική και Γενουατική εμποροναυτική διείσδυση των δυο προηγούμενων αιώνων. (Τα πρώτα εμπορικά προνόμια στους Βενετούς δόθηκαν από τον Βασίλειο Β' για να τους έχει συμμάχους). Διείσδυση η οποία βρήκε όμως πρόσφορο έδαφος στην ανεμελιά και χαλάρωση που ακολούθησε τον θάνατο του Βασίλειου Β´, στη διάρκεια της βασιλείας του οποίου η αυτοκρατορία είχε φτάσει στο απόγειο της δύναμής της (μετά τον Ιουστινιανό). Όμως το απόγειο και η αλαζονεία που το συνοδεύει, συνήθως ακολουθείται από την παρακμή, γιατί εξαντλούνται είτε οι οικονομικές δυνάμεις είτε οι ανθρώπινες.

Όπως σωστά σημειώνει ο Έντουιν Πήαρς (*Άρδην*, τ.51), η Μακεδονική δυναστεία, με τον συγκεντρωτισμό της, εί-

ναι υπεύθυνη για την υποχώρηση του κοινοτικού και επαρχιακού πνεύματος (επομένως και για τη μη επαρκή ανάπτυξη της εμποροβιοτεχνίας στις πόλεις) αλλά και για την αποδυνάμωση του στρατιωτικού θεσμού των θεμάτων που εξασφάλιζε επιτόπια άμυνα στις επαρχίες. Αυτό εντάθηκε επί των διαδόχων του Βασιλείου Β' («απαγορεύτηκε ουσιαστικά στους Ρωμαίους πολίτες να φέρουν όπλα»). Ο Γιάννης Κορδάτος συμπληρώνει: «Η ξακουστή Πόλη, με τον περίπλοκο και συγκεντρωτικό μηχανισμό της, δημιούργησε τους όρους για τη διάλυση της αυτοκρατορίας» (*Άρδην*, τ.51). Ο απαραίτητος, ως ένα βαθμό, συγκεντρωτισμός, για την άμυνα ενός κράτους που απειλείται συνεχώς, γίνεται εφαλτήριο αδηφάγου **επεκτατισμού** που εξαντλεί και διασπά τις αμυντικές του ικανότητες μακροπρόθεσμα, ενώ καταπιέζει τις αναδυόμενες παραγωγικές και πολιτιστικές δυνάμεις παντού. Τέτοιες δυνάμεις ήταν και η αναδυόμενη φεουδαρχία, που στην αρχική της φάση είχε προοδευτικό χαρακτήρα, και η οποία αξιοποιήθηκε τελικά από τους Κομνηνούς για να δώσουν πάνω από έναν αιώνα ζωής ακόμα στην αυτοκρατορία. Η αποσύνθεση, που αναπόφευκτα συνοδεύει τη φεουδαρχία, έφερε εντέλει την καταστροφή.

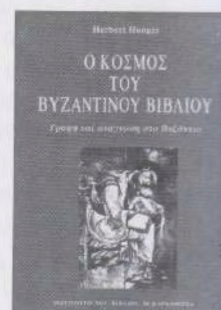
Η αλαζονεία του συγκεντρωτισμού και της επεκτατικότητας εκφράστηκε πιο ειδικά με την κατάκτηση της Αρμενίας (που άρχισε επί Βασιλείου Β' και ολοκληρώθηκε το 1064), η οποία μέχρι τότε ήταν ένα état – tampon, ένα ημιανεξάρτητο κράτος (με εσωτερικούς όμως διχασμούς) που φρόντιζε το ίδιο για την άμυνά του και τα σύνορα της αυτοκρατορίας. Από κει ήρθε η μεγάλη καταστροφή του 1071, η ήττα του Μαντζικέρτ (σε συνδυασμό με την κατάληψη του Μπάρι από τους Νορμανδούς την ίδια χρονιά, που άνοιξε στους Νορμανδούς, και τους Δυτικούς εν γένει, τον δρόμο για τα Βαλκάνια). Οι Σελτζούκοι Τούρκοι έφτασαν μέχρι το Αιγαίο και αποδιοργάνωσαν τα ναυτικά θέματα, τη βάση της ναυτικής υπεροχής των Βυζαντινών. Τα ναυτικά θέματα δεν βρίσκονταν στην παραγκωνισμένη και καταπιεζόμενη Ελλάδα (και οι Κυκλάδες αφαιρέθηκαν από αυτά μετά την εξέγερση του 726), αλλά στις νότιες και δυτικές ακτές της Μικρασίας και στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου. Το θέμα των Κιβυρραιωτών, στις νοτιοδυτικές ακτές της Μικρασίας (Παμφυλία και Καρία), ήταν το κυριότερο, προορισμένο να αντιμετωπίζει όλες τις αραβικές επιθέσεις από τα νοτιοανατολικά. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Άγιος προστάτης των ναυτικών ήταν ο επίσκοπος των Μύρων (παράλια Καρίας), Νικόλαος. Η Ρόδος ανήκε επίσης σ' αυτό το θέμα (Νόμος Ροδίων ναυτικών λεγόταν ο ναυτικός κώδικας των Βυζαντινών), ενώ η Σάμος ήταν η έδρα του θέματος Σάμου (που περιλάμβανε και την Ιωνία), και το θέμα Αιγαίου περιλάμβανε τα υπόλοιπα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και την Αιολία. Η ανάπτυξη όμως του πολεμικού ναυτικού συνδέεται με την ανάπτυξη του εμπορικού ναυτικού, και αυτού με του εμπορίου. Οι κατακτήσεις των Σελτζούκων τα διέλυσαν όλα αυτά και συμπλήρωσαν το έργο των διαδόχων του Βασιλείου Β' που ωθούσαν στην αποστρατικοποίηση, επομένως και στην αποναυτικοποίηση. Ο Αλέξιος Α' βρέθηκε χωρίς στόλο και, για να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς που πολιορκούσαν το Δυρράχιο, έκανε συμμαχία με τους Βενετούς οι οποίοι με το στόλο τους διέλυσαν τους Νορμανδούς, με αντάλλαγμα όμως σκανδαλώδη εμπορικά προνόμια που επικυρώθηκαν με το χρυσόβουλο του 1082.

Βέβαια οι Κομνηνοί αυτοκράτορες έκαναν προσπάθειες να δημιουργήσουν στόλο και είχαν κάποιες επιτυχίες, ιδίως αφότου επανέκτησαν το θέμα των Κιβυρραιωτών. Αλλά όταν ο Ιωάννης Κομνηνός αρνήθηκε να κυρώσει τα προνόμια που είχε δώσει ο πατέρας του στους Βενετούς, αυτοί άρχισαν να λεηλατούν τα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου, κατέλαβαν την Κεφαλλονιά, ενώ ο στόλος του Ιωάννη δεν μπορούσε να τους αντιμετωπίσει. Ο Ιωάννης αναγκάστηκε να ανανεώσει τα προνόμια. Το ίδιο πάνω-κάτω συνέβη το 1171, όταν ο Μανουήλ Κομνηνός δήμευσε τις περιουσίες των Βενετών που ήταν εγκαταστημένοι στην αυτοκρατορία. Ο ίδιος όμως συνέχισε και ενέτεινε μια πολιτική που, για να απαλλαγεί από τη βενετική επιρροή, παραχωρούσε τα ίδια προνόμια και στις άλλες ιταλικές πόλεις. Αυτό γιατί τα επεκτατικά του σχέδια απαιτούσαν νέες συμμαχίες και ιταλικά στηρίγματα. «Η μεγαλομανία του τελευταίου μεγάλου αυτοκράτορα του οίκου των Κομνηνών στοίχισε στο Βυζάντιο την οικονομική του καταστροφή», γράφει η Ελένη Αρβελέρ. Η **ρωμαϊκή οικουμενικότητα** που ονειρευόταν ερχόταν σε οξεία αντίθεση με την ωμή πραγματικότητα και την διαφαινόμενη νεοελληνικότητα. Το τρίτο απόγειο της επέκτασης της αυτοκρατορίας ακολουθήθηκε πάλι από την παρακμή, πολύ γρήγορη αυτή τη φορά.

Οι προσπάθειες των διαδόχων του να αποκτήσουν (και να διατηρήσουν) στόλο αποδείχτηκαν μάταιες. Η φεουδαρχική αποσύνθεση της αυτοκρατορίας είχε προχωρήσει. Ο στόλος του Ισαάκιου Β' χάνεται άδοξα προσπαθώντας να επαναφέρει την Κύπρο του Ισαάκιου Κομνηνού στη βυζαντινή κυριαρχία. Εντωμεταξύ, τα έσοδα του κράτους και η εμπορική του σπουδαιότητα μειώνονταν λόγω της διάνοιξης νέων θαλασσίων δρόμων μετά την κατάκτηση της Συρίας και της Παλαιστίνης από τους Σταυροφόρους.

Λίγο πριν το 1204, ο Αλέξιος Γ' απαγόρευσε τη μεταφορά ξυλείας από τα κτήματά του για την κατασκευή στόλου ενώ επέβαλε φορολογία στους υπηκόους του γι αυτό το σκοπό, η οποία δεν έφτασε όμως στα δημόσια ταμεία. Ο ίδιος ο μέγας δούξ του στόλου, Μιχαήλ Στρυφνός, μας πληροφορεί ο Νικήτας Χωνιάτης, ξεπουλούσε τα πανιά, τις άγκυρες, τα κατάρτια των πλοίων που κυβερνούσε. Έτσι οι βυζαντινοί δεν μπόρεσαν τελικά να αντιτάξουν στους σταυροφόρους παρά «τα των σκαφιδίων υπόσαθρα τε και θριπηδέστατα μόλις εις είκοσιν αριθμούμενα». Η άλωση της Πόλης ήταν πια εύκολη υπόθεση.

HERBERT HUNGER, *Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ*. ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ. ΕΚΔΟΣΗ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ - ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, ΑΘΗΝΑ 1995, ΣΕΛ. 200

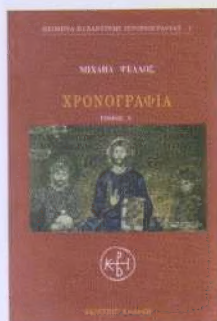

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΙΣΑΪΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ, ΑΠΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΨΑΛΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΙΣΟΥ ΤΟΥ 10ΟΥ ΑΙΩΝΑ, ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΠΑΡΙΣΙ. ΠΕΝΤΕ ΑΙΩΝΕΣ ΠΡΙΝ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ...

Συμπερασματικά, πριν από το 1204, χρονολογία σταθμός, η μεγάλη καταστροφή που έφερε την επόμενη μεγάλη ήταν το 1071, και στην Ανατολή (κυρίως) και στη Δύση.

5. Ελληνική εθνική συνείδηση, ως συνέχεια και τροποποίηση της «βυζαντινής» (ρωμαϊκής-οικουμενικής), άρχισε να αναπτύσσεται από τον 11ο αιώνα μόνο στα ανώτερα στρώματα, τους πιο μορφωμένους (μια αρχαιοπρεπής συνείδηση), και σε ορισμένα στρώματα των πόλεων (μια συνείδηση περισσότερο γειωμένη στην εποχή τους). Η μεγάλη μάζα του αγροτικού πληθυσμού, λόγω της αυξανόμενης φεουδαρχοποίησης, ακολουθούσε τα προστάγματα των κυρίων της, όταν δεν εξεγειρόταν εναντίον όλων ή δεν περνούσε ανοικτά με τον εχθρό εξαιτίας της οικονομικής εκμετάλλευσης και κοινωνικής καταπίεσης που υφίστατο. Οι όποιες αντιστάσεις στην φραγκοκρατία προέρχονταν από την φεουδαρχική αριστοκρατία, εκτός ίσως από την Πελοπόννησο, όπου στη μάχη των Κουντούρων (1205) έλαβαν μέρος 4.000 Πελοποννήσιοι, αυθόρμητα οι περισσότεροι, μεταξύ των οποίων και οι πρόσφατα (ή όχι ακόμα) εξελληνισμένοι Μελιγγοί του Ταΰγετου. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Ήπειρο, μετά το 1321, άρχισαν να εγκαθίστανται Δεσπότες, Ιταλοί, Σέρβοι, Αλβανοί, λόγω επιγαμιών ή κατακτήσεων (Ορσίνι, Ούρεσις, Πέτρος Μπούας, Θωμάς Πρελούμπος, Μπουεντελμόντι, Τόκκοι). Οι πληθυσμοί ακολουθούσαν τους φεουδάρχες.

Γι' αυτό και δεν υπήρχε λαϊκή αντίσταση στην επέλαση των Οθωμανών, στο βαθμό που οι φεουδάρχες συμβιβάζονταν μαζί τους, όταν δεν υπήρχε ανοικτή προσχώρηση των πληθυσμών εξαιτίας της λαϊκιστικής πολιτικής των Οθωμανών, βοηθούσης και της φιλοθωμανικής στάσης της Εκκλησίας. Οι μόνες περιοχές και πόλεις που αντιστάθηκαν, εκτός της Πόλης, ήσαν οι κτήσεις των Βενετών, οι οποίοι και καθοδήγησαν τον αγώνα (Θεσσαλονίκη, Ναύπλιο, Κρήτη, Κύπρος, Επτάνησα, ακτές Ηπείρου). Δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά σε μια φεουδαρχική κοινωνία, αν θυμηθούμε ότι, στη Γαλλία, την ίδια περίπου εποχή, η Ζαν Ντ' Αρκ χρειάστηκε να επιστρατεύσει όλο της το πάθος και τις «θείες φωνές» για να ξεσηκώσει τους Γάλλους κατά των Άγγλων, που έπαιρναν τα φέουδα το ένα μετά το άλλο μέσω κληρονομιών, επιγαμιών ή κατακτήσεων. «Η εθνική ιδεολογία είχε ακόμη να διανύσει ένα μακρύ δρόμο ώσπου να φτάσει σε μια επαρκή καθαρότητα», παρατηρεί ο Νίκος Σβορώνος (*Άρδην*, τ.52). Παραπαίοντας μεταξύ ρωμαϊκής οικουμενικότητας, αρχαιολατρίας και νεοελληνικότητας, μεταξύ ενωτικών και ανθενωτικών, μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, μεταξύ φεουδαρχικής αποσύνθεσης και νέων εμπορευματικών και παραγωγικών σχέσεων, η εθνική συνείδηση τελικά αδρανοποιήθηκε.

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, *ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ*, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΝΑΚΗ, ΑΘΗΝΑ 1992, ΣΕΛ. 400

6. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, όταν η εθνική συνείδηση αποκτά ευρεία βάση, οι αντιστάσεις και οι εξεγέρσεις στηρίζονται επίσης στη βοήθεια ή προτροπή των Δυτικών (Βενετών, Ισπανών, Πάπα κ.λπ.) και αργότερα των Ρώσων (Ορλωφικά) και των Γάλλων δημοκρατικών. Η ίδια η επανάσταση του 1821 κατέληξε στην απελευθέρωση της Νότιας Ελλάδας μόνο χάρη στην βοήθεια και ευθεία παρέμβαση των Ευρωπαίων, που κινητήρια δύναμή τους ήταν τα φιλελληνικά αισθήματα των ευρωπαϊκών λαών.

Αλλά είναι υπερβολή να λέμε ότι η αποικιοκρατία συνεχίζεται ως τις μέρες μας. Το 1827, η Νότια Ελλάδα απέκτησε την ανεξαρτησία της, αν και ανεξαρτησία εξαρτημένη, όσο κι αν φαίνεται οξύμωρο το σχήμα. Η Ελλάδα εξαρτιόταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά κινήθηκε και ελίχθηκε, επιδέξια ή αδέξια, ανάμεσά τους και αξιοποίησε ως ένα βαθμό τους ανταγωνισμούς τους. Η κύρια κατεύθυνση της εξάρτησης βέβαια ήταν προς την Αγγλία και από αυτήν έγιναν οι περισσότερες στρατιωτικές επεμβάσεις εδώ μέχρι το 1944-1947 (πλην βεβαίως της φασιστικής κατοχής). Όμως υπήρχε πάντα ο ανταγωνισμός της με τις άλλες δυνάμεις, από τον οποίο επωφελούνταν η Ελλάδα. Έτσι πήρε τα Επτάνησα, την Θεσσαλία, την Άρτα, ενώ η αυτονομία της Κρήτης, το 1898, επιτεύχθηκε τελικά χάρη στη στρατιωτική επέμβαση των Μ. Δυνάμεων. Αυτές σταμάτησαν επίσης τους Τούρκους κατά τον «ατυχή» πόλεμο του 1897, με αντάλλαγμα βέβαια τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο πάνω στην Ελλάδα. Ενώ η βαλκανική συμμαχία και οι απελευθερωτικοί Βαλκανικοί πόλεμοι μάλλον αιφνιδίασαν τους Άγγλους και τις άλλες Δυνάμεις, χωρίς βέβαια το τελικό τους αποτέλεσμα να έρχεται σε μεγάλη αντίθεση με την πολιτική που είχαν χαράξει. Εξ άλλου πολιτική σημαίνει και αναπροσαρμογή.

Όλα αυτά δεν είναι ενέργειες και επιτεύξεις μιας αποικιοκρατούμενης χώρας. Τα πράγματα τελικά δεν είναι, ή δεν ήταν, μαύρο-άσπρο. Γινόταν όμως όλο και περισσότερο μαύρο-άσπρο στη διάρκεια του 20ού αιώνα, όσο δυνάμωναν οι Μ. Δυνάμεις και ο ανταγωνισμός τους γινόταν λυσσαλέος και κατέληγε σε ιμπεριαλιστικούς πολέμους, ευθείες επεμβάσεις και κατακτήσεις με θύματα τις μικρές χώρες όπως η Ελλάδα. Η οποία δεν είχε ακόμα απογαλακτισθεί από ανεδαφικές «Μεγάλες Ιδέες», και της οποίας η άρχουσα τάξη προτίμησε τελικά την πλήρη και μονόπλευρη εξάρτηση, για λόγους ταξικού εγωισμού, απέναντι σε ένα ανερχόμενο εργατικό κίνημα, το μόνο που αμφισβήτησε έμπρακτα και σε βάθος αυτή την εξάρτηση.

***